

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
KUR'ÂN-I KERÎM OKUMA VE KIRAAT İLMİ BİLİM DALI

SON YÜZYILDA AFGANİSTAN'DA KUR'ÂN VE
KIRAAT EĞİTİMİ
(HÂFIZLIK VE KURRÂLIK MÜESSESESİ)

Mohammad Anwar DARMAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Dr. Öğr. Üyesi Recep KOYUNCU

KONYA-2020

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	---

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	MOHAMMAD ANWAR DARMAN		
	Numarası	18810601086		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ / KUR'ÂN-I KERİM OKUMA VE KIRAAT		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	SON YÜZYILDA AFGANİSTAN'DA KUR'ÂN VE KIRAAT EĞİTİMİ (HAFIZLIK VE KURRALIK MÜESSESESİ)			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

MOHAMMAD ANWAR DARMAN

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	---

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	MOHAMMAD ANWAR DARMAN		
	Numarası	18810601086		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ / KUR'ÂN-I KERİM OKUMA VE KIRAAT		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi Recep KOYUNCU		
Tezin Adı	SON YÜZYILDA AFGANİSTAN'DA KUR'ÂN VE KIRAAT EĞİTİMİ (HAFIZLIK VE KURRALIK MÜESSESESİ)			

Asya kıtasının merkezinde yer alan Afganistan coğrafik olarak stratejik öneme sahiptir. Bu sebeple tarih boyunca çeşitli İmparatorlukların dikkatini üzerine çekmiştir. İslâm'ın ortaya çıkışıyla da hem bu toprakları İslâm topraklarına katmak aynı zamanda bu topraklardan uzak doğu ve Güney Asya İslâm'ı ulaştırabilmek için Müslümanların ordusu burayı ele geçirmek için harekete geçmiş H. birinci asrın ilk çeyreğinde bu toprakları İslâm topraklarına katmıştır.

İlerleyen zamanlar da ise bu topraklarda Büyük Selçuklular, Gazneliler ve Timurular gibi büyük Müslüman İmparatorluklar kurulmuş, başta Kur'ân olmak üzere İslâmî bilimlerin öğretildiği en önemli merkeze dönüşmüştür. Başta camiler olmak üzere çok önemli ve büyük Kur'ân eğitimi merkezleri kurulmuştur.

Kur'ân eğitimi veren bu müesseseler geçmişteki şöhretini kaybetmiş olsa da günümüzde de bu uğurda büyük gayret gösterilmektedir. Çalışmamızda Afganistan'da Kur'ân eğitimi veren müesseselerin geçmişine kısaca değinerek günümüzdeki durumunu anlatmaya ve tanıtmaya yine bu müesseselerde Kur'ân eğitiminin nasıl olduğunu aktarmaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Afganistan, Kur'ân Eğitimi, Kıraat, Medrese, Dârülhuffâz.

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	---

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	MOHAMMAD ANWAR DARMAN		
	Student Number	18810601086		
	Department	BASIC ISLAMIC SCIENCES / QUR'AN EDUCATION AND QIRAAT		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Asts. Prof. Dr. Recep KOYUNCU		
Title of the Thesis/Dissertation	QUR'AN AND QIRAAT EDUCATION IN AFGANISTAN IN THE LAST CENTURY (ESTABLISHMENT OF QUR'AN MEMORİZING AND QUR'AN RECITATION)			

Afghanistan is located in the center of the Asian continent. Afghanistan has a geographically strategic importance. For this reason, it has attracted the attention of various Empires throughout history. With the advent of Islam, the army of the Muslims took action in the first quarter of the first century of the H. in order to add these lands to the Islamic lands and also to reach the Fareast and south Asia Islam.

In the future, great Muslim Empires such as Great Seljuk's, Ghaznavids and Timurids were established in these lands and turned into the most important center where Islamic sciences, especially the Qur'an, were taught. Very important and large Quran education centers, especially mosques, have been formed.

Even though the institutions providing education in this Quran have lost their fame in the past, great efforts are being made for this purpose. In this study, we will briefly touch upon the past of the establishments providing education in the Qur'an in Afghanistan, and try to explain how the Quran education is in these establishments.

Keywords: Afghanistan, Qur'an Education, Qiraat, Madrasah, Darolhoffaz.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	iv
ÖNSÖZ.....	vii
KISALTMALAR	ix
GİRİŞ	1
1. KUR'ÂN-I KERİM EĞİTİMİ.....	1
2. HÂFİZLİK	3
3. KIRAAT İLMİ VE DÂRÜLKURRÂ.....	4
4. İSLÂM'DAN ÖNCE AFGANİSTAN'IN TARİHİ	6
5. AFGANİSTAN'A İSLÂMIYET'İN GELİŞİ	7
6. İSLÂMIYET'İN GELİŞİNDEN GÜNÜMÜZE KADAR AFGANİSTAN.....	10
7. AFGANİSTAN'IN COĞRAFI KONUMU	15
8. AFGANİSTAN'IN EKONOMİK DURUMU	17
9. GÜNÜMÜZ AFGANİSTAN'IN EĞİTİM YAPISI.....	18
BİRİNCİ BÖLÜM	21
AFGANİSTAN'DA KUR'ÂN-I KERİM KIRAAT VE HÂFİZLİK EĞİTİMİ VERİLEN MÜESSESELER	21
1.1. MİLLİ EĞİTİM BAKANLIĞI'NA BAĞLI OKULLAR	21
1.2. MEDRESELER (H. 1-351)	25
1.2.1. <i>Gazneliler Döneminde Medreseler (H. 351-582)</i>	26
1.2.1.1. Bûsalih Medresesi	27
1.2.2. <i>Herat'lı Timurular Döneminde Medreseler (H. 771-907)</i>	28
1.2.2.1. Gevher Şad Medresesi.....	30
1.2.2.2. Sultanî Medresesi.....	31
1.2.2.3. İhlâsiye Medrese ve Hânekâhsı	33
1.2.3. <i>Muhammedzeyler Dönemi'nde Medreseler (M. 1863-1977)</i>	35
1.2.4. <i>Günümüzde Medreseler</i>	37
1.2.4.1. Resmî Medreselerden Örnekler	39
1.2.4.1.1. Herat Fahrü'l-Medâris Medresesi.....	40
1.2.4.1.2. el-Cami's-Şerif Medresesi	40
1.2.4.1.4. Tahharistan Medresesi	42
1.2.4.1.5. Muhammediye Medresesi	43
1.2.4.1.6. er-Ruhânî Medresesi	43
1.2.4.2. Resmî Dârülhuffâzlardan Örnekler.....	44
1.2.4.2.1. Kabil Dârülhuffâzı.....	44
1.2.4.2.2. Herat Dârülhuffâzı	44
1.2.4.2.3. Andhoy Dârülhuffâzı.....	45
1.2.4.2.4. Meymene Dârülhuffâzı.....	45
1.2.4.2.5. Nangarhar (Celâlâbât) Kut Dârülhuffâzı	46
1.2.4.3. Resmî Dârülulûmlardan Örnekler	46
1.2.4.3.1. İmam Ebû Hanîfe Dârülulûmu.....	46
1.2.4.3.2. Kabil Arapça Dârülulûmu	47
1.2.4.3.3. Esedîyye Dârülulûmu	48
1.2.4.3.4. Ebû Müslim Dârülulûmu	48
1.2.4.3.5. Kiraat Yüksek Okulu (انسيتوت معهد عالی قرانت)	49
1.2.4.4. Gayri Resmî Medreseler ve Dârülhuffâzlar	49

1.2.4.2.1 Herat Medresesi	52
1.3. KURSLAR	53
1.3.1. Abdülkebîr Haydarî Kur'ân Kursu (مجمع قرآنى شيخ عبدالكبير حيدرى)	54
1.3.2. Peyâm-ı Mümin Kursu	54
1.4. CAMİLER (MESCİDLER)	55
1.4.1. Afganistan'da Camilerin (Mescidler'in) Kısa Tarihi	58
1.4.2. Afganistan'da Camilerin Güncel Durumu	60
İKİNCİ BÖLÜM	63
AFGANİSTAN'DA KUR'ÂN VE KIRAAT EĞİTİMİ VEREN MÜESSESELERİN MÜFREDAT VE MATERYAL YÖNÜNDEN İNCELENMESİ	63
2.1. MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI'NA BAĞLI OKULLARDA KUR'ÂN EĞİTİMİ	63
2.1.1. İlk Okul Birinci Sınıfta Kur'ân Eğitimi	64
2.1.2. İlk Okul İkinci Sınıfta Kur'ân Eğitimi	66
2.1.3. İlk Okul Üçüncü Sınıfta Kur'ân Eğitimi	68
2.1.4. İlk Okul Dördüncü Sınıfta Kur'ân Eğitimi	68
2.1.5. İlk Okul Beşinci Sınıfta Kur'ân Eğitimi	68
2.1.6. İlk Okul Altıncı Sınıfta Kur'ân Eğitimi	69
2.1.7. Orta Okul Birinci Sınıfta (7. sınıfta) Kur'ân Eğitimi	69
2.1.8. Orta Okul İkinci Sınıfta (8. Sınıfta) Kur'ân Eğitimi	72
2.2. MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI'NA BAĞLI DÂRÜLHUFFÂZLARDA KUR'ÂN EĞİTİMİ	72
2.3. MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI'NA BAĞLI MEDRESELERDE KUR'ÂN EĞİTİMİ	73
2.4. MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI'NA BAĞLI DÂRÜLULÛMLARDA KUR'ÂN EĞİTİMİ	74
2.5. İRŞAT, HAC VE EVKAF BAKANLIĞI'NA BAĞLI KIRAAT YÜKSEKOKULUNDA KUR'ÂN EĞİTİMİ	74
2.6. ÖZEL OKULLARDA KUR'ÂN EĞİTİMİ	78
2.7. GAYRİ RESMÎ MEDRESELER VE DÂRÜLHUFFÂZLARDA KUR'ÂN EĞİTİMİ VE HÂFIZLIK	78
2.7.1. Gelir Kaynağı	79
2.7.2. Vazife	80
2.7.3. Gayri Resmî Medreseler ve Dârülhuffâzlarda Hocalara Verilen Unvanlar	80
2.7.3.1. Molla	81
2.7.3.2. Damolla	81
2.7.3.3. Mevlevî	81
2.7.3.4. Mevlânâ	81
2.7.4. Eğitim Müfredatı	81
2.7.5. Kur'ân Öğretimi	82
2.7.6. Hâfızlık	85
2.7.7. Hâfızlık Sağlama (Devre)	86
2.7.8. Hatimler	87
2.7.8.1. Teravîh Hatimleri	87
2.7.8.2. Bayramdan Hemen Önceki Hatimler	88
2.7.9. Kırk Yâsîn (Çihil Yâsîn)	88
2.7.10. Hüsn-i Tilâvet Çalışmaları	88
2.7.11. Mezuniyet (Destârbendî)	89
2.8. KURSLARDA KUR'ÂN EĞİTİMİ VE HÂFIZLIK	89
2.8.1. Eğitim Müfredatı	90
2.8.2. Kur'ân-ı Kerîm Öğretimi	91
2.8.3. Hâfızlık	93
2.8.4. Tecvid Eğitimi	94
2.9. CAMİLERDE KUR'ÂN EĞİTİMİ VE HÂFIZLIK	95

2.9.1. Camiler ve Molla İmamlık	96
2.9.2. Eğitim Müfredatı	97
2.9.3. Kur'ân Eğitimi	97
2.10. EVLERDE KUR'ÂN EĞİTİMİ	100
2.11. BUGÜNKÜ AFGANİSTAN TOPRAKLARINA MENSUP OLAN BİRKAÇ HÂFİZ VE KURRÂ	101
2.11.1. <i>Enderâbî (الأندرابی)</i>	101
2.11.2. <i>Muhammed b. Ahmet Belhî Rudbarî</i>	102
2.11.3. <i>Muhammed b. Hüseyin Kalansî Belhî</i>	103
2.11.4. <i>Muhammed b. Süleyman Belhî</i>	103
2.11.5. <i>Hâfız Bereketullah Selim</i>	103
2.11.6. <i>Hâfız Abülkebir Haydârî</i>	104
2.11.7. <i>Hâfız Habîbullah Nasrat Derzâbî</i>	105
SONUÇ.....	107
KAYNAKLAR.....	110
EKLER.....	117

ÖNSÖZ

Kur'ân-ı Kerim yüce Allah'ın (c.c.) son Peygamber Hz. Muhammed'e (s.a.v.), Cebrail (a.s.) aracılığıyla gönderdiği son semavî Kitaptır. Kur'ân âlemlere rahmet olarak gönderilen Peygamber'imiz Hz. Muhammed'in (s.a.v.) en büyük mucizesidir. Kur'ân'ın Efendimize (s.a.v.) inmesiyle Mekke müşrikleri onu kabul etmeyip inkâra çalışmışlar ama sonunda büyük çoğunluğu onun Allah tarafından indirildiğini kabul etmişlerdir.

İnatlarından dolayı onu kabul etmeyip onu inkâr edenlere “De ki: "Yemin ederim, bu Kur'ân'ın bir benzerini ortaya koymak için ins ve cin bir araya gelip birbirine destek olsa dahi onun benzerini ortaya koyamazlar." (İsrâ 17/88) diyerek meydan okunmuş ve onu inkâr edenler onun karşısında aciz kalmışlardır. Yine inkâr edenler olunca bu kez “Kulumuza indirdiğimiz kitaptan dolayı bir şüphe içinde iseniz onun benzeri bir sûre de siz getirin, Allah'tan başka taptıklarınızı da yardıma çağırın; eğer iddianızda samimi iseniz!” (Bakara 2/23) diyerek meydan okumuş yine onun karşısında aciz kalmışlardır. Öyle faziletli bir kitaptır ki Efendimiz (s.a.v.) hakkında “Sizin en hayırlınız Kur'ân'ı öğrenen ve öğretenidir.” buyurmaktadır. (Buhârî “Fezâ'ilü'l-Kur'ân”, 21) Bu sebeple ilk başta Kur'ân-ı Kerîm Efendimiz (s.a.v.) tarafından ashâbına, ashâb-ı kirâm da tâbiîn'e, tâbiîn de tebeu't-tâbiîn'e ve onlardan da günümüze kadar sonraki nesillere öğretilerek aktarıla gelmiştir. Biz de bu konuda Afganistan'da Kur'ân eğitimi verilen müesseseleri ve onlar da eğitim öğretiminin nasıl olduğunu irdelemeye çalıştık. Kur'ân yolunda yaptığımız bu küçük çalışmanın devamını getirebilmeyi yüce Allah'tan niyaz ediyoruz.

Çalışmamız giriş ve iki bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde Kur'ân-ı Kerîm eğitimi, Hâfızlık, Kıraat eğitim ve Dârülkurrâ konuları hakkında kısa bilgiler vererek Afganistan'ın geçmişten günümüze kadar kısa bir tarihçesini ele aldık.

Birinci bölümde de Afganistan'da Kur'ân eğitimi veren müesseselerin kısaca geçmişini ve güncel durumunu inceledik.

İkinci bölümde ise, Kur'ân eğitimi veren müesseselerin eğitim müfredatı ve Kur'ân eğitim öğretiminin nasıl olduğunu ve nihayetinde Afganistan topraklarında yetişen hâfız ve kurrâlardan örnek verdik.

Bu çalışmamda bana konu seçiminden çalışmanın tamamlanmasına kadarki süreçte rehberlik eden değerli hocam Dr. Öğr. Üyesi Recep Koyuncu'ya yürekten teşekkür ediyorum. Yine bu çalışmanın tamamlanabilmesi için bana destek olan Afganistan'da hâfızlık ve kurrâlık müesseseleriyle ilintileri olan hâfızlar ve hocalar'a, Konya'da bulunan Afganistanlı hâfızlar, İslâmî bilimlerde lisans, yüksek lisans, doktora yapan veya yapmakta olan öğrencilere, manevî desteğini benden hiç esirgemeyen ebeveynime ve evde bana çalışma ortamı hazırlamak için tüm sıkıntılara katlanan eşim Anisa Darman hanımefendi'ye şükranlarımı sunuyorum.

Mohammad Anwar DARMAN

Konya 2020

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
(a.s)	: Aleyisselâm
b.	: İbn
Bk.	: Bakınız
c.	: Cilt
(c.c.)	: Celle Celalühu
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
H.	: Hicrî
H.	: Hazreti
Km	: Kilo metre
M.	: Miladî
M.Ö.	: Milattan Önce
M.S.	: Milattan Sonra
No.	: Numara
(r.a.)	: Radiyallahu anh / Radiyallahu anhüm
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
(s.a.v.)	: Sallallahu aleyhi ve sellem
trc.	: Tercüme
thk.	: Tahkik
vb.	: Ve benzeri
vs.	: Ve saire
Yay.	: Yayınları / Yayınevi

GİRİŞ

Çalışmamızın ana bölümlerine geçmeden önce Kur'ân-ı Kerîm eğitimi, Hâfızlık, Kıraat ilmi ve Dârülkurrâ başlıklarını kısaca anlatacağız. Devamında Afganistanı kısaca tanıtip İslâmiyetten önce Afganistanın durumu, Afganistan topraklarının İslamiyetle buluşması, Afganistanın İslâmla buluşmasından günümüze kadar olan süreçte ülkede hangi devletlerin kurulduğunu ve bu devletlerin yaşadığı önemli olayları ana hatlarıyla aktarıp ülkenin coğrafi konumunu ve şu anda içinde bulunduğu ekonomik durumu kısaca özetleyip ülkenin eğitim sistemini kısaca tanıtarak çalışmamızın ana konularını anlatan bölümlere geçeceğiz.

1. Kur'ân-ı Kerîm Eğitimi

Son semavî kitap olan Kur'ân-ı Kerîm insanlığa gönderilen son Peygamber Hz. Muhammed'e (s.a.v.), Allah (c.c.) tarafından indirilmiştir. İslâm'ın birinci kaynağı olan Kur'ân, Hz. Cibril'in (a.s.) Efendimiz'e (s.a.v.) indirmesiyle eğitimine başlamıştır. Efendimiz (s.a.v.) de Hz. Cibril'den öğrendiği şekilde ashab-ı kirâma (r.a.) öğretmiştir. Asr-ı saadet'te Müslümanlar ilk olarak Kur'ân eğitimi alıp onu öğrenmişlerdir.¹ Resûl-i Ekrem kendisine indirilen âyetleri, öğretildiği şekilde büyük bir özenle okuyor ve ashâbına öğretiyordu. Onun okuyuşuna şahit olan veya ondan bizzat okuyan ashâb, bu okuyuşları muhafaza ederek başkalarına naklediyordu. Bu dikkat ve özen kaynağını Kur'ân'dan almaktadır. Zira ağır ağır ve dikkatlice okumak anlamına gelen ve Mekkî sûrelerde geçen "tertîl" kelimesi ile benzer ifâdelerin yer aldığı âyetler² bu hususu açıkça ortaya koymaktadır.³

Efendimiz'in (s.a.v.) inen âyetlerin hepsini ashabına okuduğuna dair birçok hadis ve rivayet vardır; Abdullah b. Mes'ûd diyor ki "Rasulullah'ın (s.a.v.) mübarek ağzından yetmiş kusur sûre öğrendim."⁴ Efendimiz (s.a.v.) bizzat Übey'e "Allah bana, Kur'ân'ı sana okutmamı emretti" diye söylemiş, Übey "Allah beni sana isim olarak söyledi mi?" diye hayretini ortaya koyunca, Efendimiz de "Evet" cevabını vermiştir.⁵

¹ Abdurrahman, Suyûtî, *el-İtkân fi Ulûmül-Kur'ân*, Trc. Seyyid Mehdi Hairî Kazvinî, 1. Dijital baskı (İran, www.ajeedeh.com, sitesi, 2016), 1: 194. (Erişim tarihi: 01.06.2018)

² el-Furkân 25/32; el-Müzemmil 73/4, el-İsrâ 17/106.

³ Abdulhamit, Bırışık, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, (Bursa: Emin yayınları, 2014), 30.

⁴ İbn Hacer, "el-İsâbe" 6, (No. 374)

⁵ Buhârî, "Menakübü'l-ensâr", 16.

Rasulullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Kur’ân’ı şu dört kişiden alınız; Abdullah b. Mes’ud, Huzeyfe’nin azatlısı Salim, Muaz b. Cebel ve Ubeyy b. Ka’b.”⁶

Ashâb’ın sağlam Kur’ân bilgisine sahip olanları hakkında övgüde bulunan Efendimiz (s.a.v.), bu nevi ifadeleriyle hem ashâbı Kur’ân’ı doğru bir şekilde öğrenmeye ve okumaya teşvik etmiş, hem de özel bir gayret sarf ederek kıraatlerini güçlendirenleri toplum nezdinde onurlandırmıştır.⁷

Ashabı kirâm Kur’ân’ı öğrendikten sonra başkalarına öğretmeyi alışkanlık haline getirmişlerdi. İnen âyet ve âyetleri kendi çocuklarına, âyetin inişinde orada olmayan tüm Mekke, Medine ve çevredeki Müslümanlara öğretirlerdi. Bu şekilde daha bir iki gün geçmeden inen âyetler Müslümanlar tarafından ezberlenir ve gelip Peygamber Efendimiz’e (s.a.v) arz edilir ve onun öğretilerine göre öğrenilirdi.⁸

Nitekim Hz. Peygamber’in bizzat kendisi sâhabe’ye Kur’ân tilavet etmiş, onlara okutmuş, kendilerine kurrâ denilen sahâbileri de çeşitli bölgelerde Kur’ân hocaları olarak görevlendirmiştir. Nitekim İbn Mes’ud (r.a.) Kûfe’de, Ebû Musa el-Eş’ari Basra’da, Ebu’d-Derda Şam’da geniş gruplara kıraat dersi (Kur’ân öğretmiştir) vermiştir. Kur’ân nüshalarını çoğalttıran Hz. Osman da bu nüshaları belli başlı merkezlere, Kur’ân’ın eda keyfiyetini bilen kârî sahâbelerle göndermiştir.⁹

Aynı şekilde Kur’ân’ın şefaata edeceğine dair, Ebû Ümâme (r.a.), ben Resûlullah’ı (s.a.v) “Kur’ân okuyunuz. Çünkü Kur’ân, kıyamet gününde kendisini okuyanlara şefaataçi olarak gelecektir” buyururken işittim”,¹⁰ sevap elde edileceğine dair, İbn Mes’ud’dan (r.a.) rivayet edildiğine göre, Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurdu “Kim Kur’ân-ı Kerîm’den bir harf okursa onun için bir iyilik sevabı vardır. Her bir iyiliğin karşılığı da on sevaptır. Ben “elif lâm mîm” bir harftir demiyorum; bilâkis elif bir harftir, lâm bir harftir, mîm de bir harftir.”¹¹ Yine faziletine dair, Osmân b.

⁶ Buhârî, “Fezâ’ilü’l-Kur’ân”, 8.

⁷ Birişik, *Kıraat İlmî ve Tarihi*, 32.

⁸ İbn Rıza Burkaî, *Tafsiri Tabişi ez Kur’ân*, 1. Dijital Baskı, (Tahran, www.aqeedeh.com, 1437), 37. (Erişim tarihi: 05.01.2020),

⁹ Recep Koyuncu, *Kıraat İlmî ve Takrîb Usûlü*, (İstanbul: Hacı Veysizade İlim ve Kültür Vakfı, 2018), 35.

¹⁰ Müslim, “Müsâfirîn”, 252.

¹¹ Tirmizî, “Fezâ’ilü’l-Kur’ân”, 16.

Affân'dan (r.a.) rivayet edildiğine göre, Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurdu: “Sizin en hayırlılarınız, Kur’ân’ı öğrenen ve öğretenlerinizdir.”¹² Hadisleri mevcuttur.

Müslümanlar’ın inandıkları dinin kitabı olması, onun yaratan ve yoktan var eden Rabbinin kelamı olması, onu biz Müslümanlara sözlü ve amelî olarak öğreten Peygamber Efendimiz’in (s.a.v.) Kur’ân’ı öğrenen ve öğreten hakkındaki hadisleri, Kur’ân’ın indirilmesinden günümüze kadar titiz bir şekilde çok büyük bir teveccühle öğrenilip öğretilmesine vesile olmuş, günümüzde dünyanın her tarafında yaşayan Müslümanlar tarafından da bu durum sürdürülmektedir. İnşallah kıyamete kadar da devam edecektir.

2. Hâfızlık

Arapça’da “korumak, ezberlemek” mânasındaki hıfz kökünden türemiş bir sıfat olan hâfız (çoğulu huffâz) sözlükte “koruyan, ezberleyen” anlamına gelip, Istılahta ise Kur’ân’ın tamamını ezberleyene hâfız denilmiştir.¹³

Efendimiz (s.a.v.) kendisine inen Kur’ân âyetlerini ashabına okur, onlar da hemen etrafında olan diğer Müslümanlara öğretmeyi alışkanlık haline getirmişlerdi. İnen âyet ve âyetleri kendi çocuklarına, âyetin inişinde orada olmayan tüm Mekke, Medine ve çevredeki Müslümanlara öğretirlerdi. Bu şekilde daha bir iki gün geçmeden inen âyetler Müslümanlar tarafından ezberlenir ve gelip Peygamber Efendimiz’e (s.a.v.) arz edilir ve onun öğretilerine göre öğrenilirdi.¹⁴

Efendimiz (s.a.v.) zamanında, Hz. Ebû Bekir’in (r.a.) hâfızlardan biri olduğu aşikârdır. Kur’ân’ı tamamen ezberleyenlerden Hz. Ebû Bekir’in (r.a.) yanı sıra muhacirlerden Hz. Ali (r.a.), Hz. Talha, Hz. Zübeyr, Hz. Sa’d b. Ebû Vakkâs, Hz. b. Mes’ûd, Hz. Huzeyfe b. Yemân, Hz. Sâlim, Hz. Ebû Hüreyre, Hz. Ubeydullah b. Sâid, Hz. Abdullah b. Ömer b. Hattâb, Hz. Abdullah b. Amr b. Âs, Hz. Osman b. Affân (r.a.), Hz. Ayşe, Hz. Hafsa, Hz. Ümmü Seleme, Hz. Mus’ab b. Umeyr, Hz. Ammâr, Hz. Bilâl ve b. Ümmü Mektûm isimleri özellikle belirtilmiştir. Ensar’dan da Hz. Ubâde b. Sâmit, Hz. Muâz Mekkî, Hz. Mücemmi’ b. Câriye, Hz. Fedâle b. Ubeyd ve Hz.

¹² Buhârî, “Fezâilü’l-Kur’ân”, 21.

¹³ İbrâhim Mustafa vd., “hıfz”, *el-Mu’cemü’l-Vasit* (Kahire: el-Mektebetü’l-İslâmiyye, 1956), 1/185.

¹⁴ Burkaî, *Tafsiri Tabişi ez Kur’ân*, 1: 38.

Mesleme b. Muhalled'in hâfız oldukları zikredilmiştir. Yine Hz. Temim ed-Dârî ve Hz. Ukbe b. Nâfi'nin hâfız olup da isimleri zikredilmeyen ve tam hâfız olmayıp Peygamber Efendimiz (s.a.v.) vefatından sonra hâfızlığını tamamlayanlar olarak isimleri zikredilmiştir. Yine binlerce sâhabe' Kur'ân'ın tamamını olmasa da bazı sûrelerini ezberlemiş ve namaz kılarken onları tilavet ederlerdi. Ayrıca hadisçiler ve tarihçiler Abdullah'ın kızı Ümmü Varaka hanımefendinin Kur'ân'ın tamamını topladığını ve ezberlediğini aynı zamanda Peygamber Efendimiz (s.a.v.) zaman zaman kendisini ziyaret ettiğini ve ona şehit dediğini beyan etmişlerdir. Hatta Peygamber Efendimiz (s.a.v.) ona “sen ailene imamlık yap” dediği rivayet edilmektedir. Daha sonraki dönemlerinde hâfızların sayısının epeyce arttığını Kadisiye gazvesinde birçok hâfızın şehit düştüğü aynı şekilde Müseylimetülkezzâb'la yapılan Yemâme savaşında 700 hâfızını şehit düştüğü tarihçiler tarafından kaydedilmiştir. İşte bu hâfızlar kitlesi cihat için Azerbaycan, İran, Şam ve Ermenistan'a sefer düzenlemiş ve hâfızı oldukları bu Kur'ân onların dünya ve ahiret başarısını elde etmelerine sebep olmuştur.¹⁵

Hâfızlığın fazileti hakkında da Hz. Peygamber (s.a.v.), hâfızları Abese sûresinde¹⁶ sözü edilen “sefere-i kirâm”a benzetmiş ve hâfızların cennette onlarla beraber olacağını müjdelemiştir.¹⁷

Hâfızlığın hükmüne gelince ise Suyûti onu kifâî vacip olarak tanımlamıştır. Bunu da tahrifin önlenmesi için gerekli olduğu kanısına dayandırmıştır.¹⁸

Son ilahi kitap olan, İslâm dininin birinci kaynağı olması bakımından, âlimlerin bu konuya dikkat çekmesi ve Hz. Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) bu konudaki hadisleri Müslümanlar'ın Kur'ân'ı ezberleyip sinelerinde taşımalarına sebep olmuştur. Efendimiz (s.a.v.) döneminden bu yana süre gelen hâlâ da dünyanın birçok noktasında hâfızlık devam etmektedir.

3. Kıraat İlmî ve Dârülkurrâ

Sözlükte kıraat “okumak, tilâvet etmek, telaffuz etmek” anlamında masdar; “sesli veya sessiz, nağmeli veya nağmesiz okuma, tilâvet etme anlamında isimdir.

¹⁵ Burkaî, *Tafsiri Tabîşi ez Kur'ân*, 1: 38.

¹⁶ Abese 80/15-16.

¹⁷ Müsned, Dârimî, “Fezâ'ilü'l-Kur'ân”, 11.

¹⁸ Suyûtî, *el-İtkân fi Ulûmül-Kur'ân*, 1: 327.

Aynı kökün Kur'ân şeklinde gelen masdarı da kıraât ile eş anlamlıdır. Kıraat kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de yer almamakla birlikte “tilâvet” mânasını veren fiil kalıplarında ve masdar olarak (Kur'ân) birçok yerde geçer.¹⁹

Hughes, kıraatin türediği kökün (قَرَأَ) okumak şeklinde İbrânîce'de bulunduğunu ve Tevrat'ta yer aldığını söylerken Arthur Jeffery, İbrânîce'nin yanında Ârâmîce'de de olduğunu bildirir. Kur'ân ilimleri terimi olarak kıraat çeşitli şekillerde tanımlanmıştır. “Kur'ân kelimelerinin nasıl okunacağını ve râvilerine nisbet etmek suretiyle bu kelimeler üzerindeki farklı okuyuşları konu edinen bir ilimdir” şeklindeki tanımı daha kapsayıcıdır. Ayrıca kıraat imamlarından her birinin tercih ettiği okuyuşlar için de kıraat terimi kullanılmıştır: Nâfi' kıraati, Âsım kıraati gibi. Harf kelimesinin özellikle ilk dönemlerde kıraat yerine kullanıldığı da görülür.²⁰ Dârülkurrâ ise Kur'ân ve kıraat ilimlerinin verildiği yerdir.

Kur'ân'ı kısmen veya tamamen ezberleme anlamında “kıraat” kelimesinin kullanıldığı anlaşılmakta, bazı rivayetlerde ise Kur'ân-ı Kerîm'in tamamını ezberlememiş olsa bile ahkâmı konusunda geniş bilgi sahibi olanlara da kurrâ denildiği görülmektedir. Resûl-i Ekrem'in (s.a.v.) çeşitli kabilelere gönderdiği ashâb-ı Suffe'den olan hocalara “kurrâ” adı veriliyordu. Bu anlamda Bi'rîmâüne'de şehid edilenlere de kurrâ denilmiştir. Daha sonra, mânasını anlamasa bile Kur'ân'ı ezberleyen ve kıraat vecihlerinden bir veya birkaçı hakkında bilgi sahibi olanlara kurrâ denilmiştir. Abdülhay el-Kettânî (ö. 1962) tâbiîn döneminden sonra ilmin zayıfladığını, insanların Kur'ân ilimlerini bir bütün olarak öğrenmekten âciz kaldıklarını, böylece Kur'ân ilimlerini bölümlere ayırdıklarını; bir grubun mânaları anlamaya ve bunlar üzerinde düşünmeye yönelmeden Kur'ân'ın dil özelliklerini, harflerin mahreçlerini, âyet, sûre, hizb, nısf, rub' ve secde sayılarını öğrenmeye çalıştığını, âyetleri onar onar öğretme, ezberletme, benzer kelimeleri ve âyetleri tespit gibi şekli konularla ilgilendiğini ve bunlara kurrâ denildiğini ifade eder.²¹

¹⁹ Mustafa vd., “Kıraat”, 2: 722.

²⁰ Birişik, *Kıraat İlmî ve Tarihi*, 23-24.

²¹ Nebi Bozkurt “Hâfiz”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15: 75.

4. İslâm'dan Önce Afganistan'ın Tarihi

Bugün Afganistan olarak adlandırılan ülkenin 5000 yıllık tarihi geçmişe sahip olduğundan bahsedilmektedir. Afganistan'ın Kandahar ilinin kuzey batısında yer alan Mandigak bölgesinde arkeologlar tarafından yapılan kazı çalışmalarında elde edilen tarihi eserler bunu ispatlamaktadır. Yapılan kazı çalışmalarında ortaya çıkan yer altı yapıtlar, zinet eşyaları ve heykellerin incelenmesi sonucu, onların M.Ö. 3000'li yıllara ait olduğu tespit edilmiştir. Bu eserlerin Mandigak medeniyetine ait olduğu ifade edilmektedir. Tarihçiler Mandigak Medeniyeti M.Ö. 2500'li yıllarda bölgeyi terk ettiklerini düşünmektedirler. M.Ö. 2500'lü yıllardan sonra ise Afganistan'ın kuzeyinde bulunan bugünkü Belh şehri topraklarına Amuderya'nın (Ceyhun Nehri) kuzeyinden Aryayiler'in yerleştiği bildirilmektedir. Aryayiler'in gelişiyle bugünkü Belh şehrinin temelleri atılmış ve kontrolleri altındaki topraklara Ariyana adını vermişlerdir. Ariyayiler medeniyeti hakkında ise Sanskritçe dilinde yazılan Veda adlı kitapta bilgiler yer almaktadır. Belli bir süre sonra Ariyayiler dünyanın dört bir yanına göç etmiş ve geride kalanları ise Avesta medeniyetini kurmuşlardır.²²

Avesta medeniyeti M.Ö. 700'lü yıllara kadar devam etmiş. Bu medeniyetin en önemli eseri de yine Avesta adıyla anılan kitaptır. Zerdüştlüğün kutsal kitabı olan Avesta yaklaşık M.Ö. 1500'lü yıllarda yazıldığı ifade edilmektedir. Benî İsrâil'e indirilen Tevrat'tan daha sonra olup Hz. İsa'ya indirilen İncil'den ise öncedir. Avesta medeniyetinin her şeyi olan bu kitap yazılı eser olmayıp sözlü olarak ezberlenip nesilden nesle aktarılıp gelmiştir. Avesta Medeniyeti M.Ö. 700'de sona ermiştir.²³

Avesta Medeniyeti'nde toplum, ruhaniler, askerler ve çiftçiler olarak üçe ayrılmış daha çok tarım, çiftçilik ve hayvancılıkla uğraşmışlar. Avestalar'dan sonra Afganistan'da merkezi bir iktidar değil daha çok bölgesel iktidarlar oluşmuştur. Bunlardan en önemlisi Hahamenşîler olup iktidarlarını M.Ö. 331 yılına kadar devam ettirip o yıl da Makedonyalı İskender (Büyük İskender) tarafından devrilmiştir. İskender Afganistan topraklarının tamamını ele geçirmek için 5 yıl bu topraklarda savaşmıştır. Afganistan'ın Yusufzai halkıyla girdiği savaşta ayağından yaralanmış,

²² Ustadan bahş tarih Wazarat'i Maarif, *Tarihi Afganistan*, (Kabil: Neşerat-ı Vezarat-i Maarif-i Afganistan, 2017), 13-14.

²³ Mir Gulam Muhammed Gubâr, *Afganistan der mesir-i tarih*, 4. Baskı (Kabil: İnkilap Matbaa, 1967), 1: 36-37.

ülkesi Makedonya'ya dönerken sıtma (malaria) hastalığına yakalanarak hayatını kaybetmiştir. Büyük İskender'in ölümüyle Afganistan toprakları Bahtarlı Yunanlar arasında küçük küçük devletlere bölünmüştür. Bahtarlı Yunanların Afganistan'daki hâkimiyeti 50 yıl M.Ö. 'sine kadar devam etmiş toplamda 36 kişi hüküm sürmüş, başkent olarak da bugünkü Belh ilinin bir ilçesi olan Belh'i ve Kabil'in Bagram ilçesini seçmişlerdir. M.Ö. 50. yıllarda Afganistan topraklarının kendi halkı olan ve göçebe halinde yaşayan halklar Yunanları devirerek Kuşanîler İmparatorluğunu kurmuşlardır. Kuşanîler İmparatorluğu M. 250 yılına kadar devam etmiş, doğudan Çin'e batıdan Roma'ya kadar sınırları oluşmuştur. Çok önemli tarihi İpek Yolu ilk olarak bu İmparatorluk döneminde tesis edilmiştir. Kuşanîler'in dini Budizm olup onların döneminde Afganistan'ın bugünkü Bamyân ili budistliğin en önemli merkezi haline gelmiştir. Dağ yamacına yapılan 55 ve 35 metre uzunluğunda Salsal ve Şemmâme adındaki iki heykel 2001 yılına kadar ulaşmış ancak o yılda ise Taliban tarafından patlatılmıştır. Kuşanîler'den sonra bugünkü Afganistan ikiye bölünmüş batıda Samanîler ve doğuda ise Yeftelîler İmparatorlukları kurulmuştur. Batıdaki Sasanîler Zerdüştlüğe mensuptular.²⁴

Yeftelîler putperestliğe karşı olup kendilerinden önceki İmparatorlukta oluşan heykellerin çoğunu tahrip etmişlerdir. Yeftelîler ise güneşe taparlardı. Zamanla Yeftelîler İmparatorluğu küçülerek İslâm ordusunun Afganistan'a gelmesine kadar küçük beylikler halinde varlıklarını devam ettirmişlerdir.²⁵

5. Afganistan'a İslâmîyet'in Gelişi

İslâm'ın ikinci halifesi Hz. Ömer (r.a.) zamanında İslâm ordusunun Sasanîler'in son padişahı III. Yazdicerd b. Şehriyar b. Kisra ile yaptığı savaşta onu ortadan kaldırarak, Afganistan'ın batısında yer alan Herat il'ini İslâm topraklarına kattı. İslâm ordusunun başındaki Ahnef b. Kays et-Temîmî (ö. 686-87), Sahhaar Abdi'yi Herat valisi olarak tayin etti. İbnü'l-Cezerî'nin de bir dönem yaşadığı²⁶ bu şehire İslâm ordusuyla beraber ashâb-ı kirâmdan Met b. Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin de bu dönemde

²⁴ Ustadan Bahş Tarih, *Tarihi Afganistan*, 32-47.

²⁵ Abdülhay Habîbî, *Tarihi Afganistan bad az İslâm*, 3. Baskı (Tahran: Dünyay-i Kitap, 1988), 140.

²⁶ Ali Osman Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-neşr*, 3. Baskı (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi vakfi Yay. 2016), 172.

Herat'a yerleştiği, Herat'ın en büyük âlim, ârif ve şairlerinden olan Hâce Abdullah Ensârî'nin de onun sülâlesinden olduğu ifade edilmektedir.²⁷

Ahnef b. Kays o zamanlar Horasan adıyla anılan bugünkü Afganistan'ın kuzey bölgesini oluşturan Belh ve Tahharistan'a doğru yol alarak bu bölgeleri de fethedip, Hz. Ömer'den (r.a.) gelen talimatla Ceyhun nehrini geçmeyip Tahharistan'a Rabî b. Amir'i vali tayin ederek Merv'e geri döner. Horasan da III. Yezdicerd'in İslâm ordusunu yenmek için bazı girişimleri olmuşsa da başarıya ulaşmamıştır. Bu şekilde Afganistan'ın kuzeyi de İslâm dini ile buluşmuştur.²⁸

Tarih boyunca doğu ve batı imparatorluklara boyun eğmeyen Afganistan'ın kuzeyindeki yerel halk, Kâren Horasanî liderliğinde toplanıp İslâm ordusuna karşı tekrar ayaklandılar. Abdullah b. Hâzim liderliğindeki İslâm ordusu onu da tez zamanda bastırarak ortadan kaldırdı.²⁹

Afganistan'ın Güneyi ise Hz. Osman (r.a.) zamanında Abdullah b. Âmir b. Rebîa liderliğindeki İslâm ordusu tarafından fethedildi. H. 36 yılında İslâm ordusu Abdurrahman b. Semüre komutasında Sistan³⁰ bölgesine geldi. Beraberinde Hasan Basrî (r.a.) ve kendisine danışmanlık yapan İbad b. Hüseyin de vardı. Burada Adine adlı bir cami yapıp Hasan Basrî (r.a.) İslâm ilimleri öğretimine başlar. Abdurrahman b. Semüre biraz Sistan'da durduktan sonra Kabil'e³¹ doğru yol alır. O zamanlar Kabil, Kabilşahan adlı yerel bir kabile tarafından yönetilmekteydi. Çıkan büyük savaşta Abdullah b. Hazım'ın verdiği çetin mücadele neticesinde Kabil, İslâm ordusu tarafından fethedilir. Bu şekilde Afganistan'ın merkez bölgelerine de İslâm dini ulaşmış oldu. Bu savaşta Efendimiz'in (s.a.v.) ashabından Basralı Ebû Rifae Abdullah b. Haris Adevî de şehit olmuştur. Kabil'in Şüheda-yi Salihin adlı mezarlığında defnedilmiş olup, hâlâ ziyareti mevcut ve meşhurdur. Abdülhay Habîbî'nin rical kitaplarına dayandırdığı bilgiye göre sâhabe'nin künyesi Ebû Katâde ve isminin Ebû Rifae Tamim b. Esid olarak da geçmektedir. Bugünkü Pakistan, İran ve Afganistan

²⁷ Habîbî, *Tarihi Afganistan bad az İslâm*, 148.

²⁸ Habîbî, *Tarihi Afganistan bad az İslâm*, 170.

²⁹ Habîbî, *Tarihi Afganistan bad az İslâm*, 173.

³⁰ Şuanda İran'ın bir ili olan bu yer tam Afganistan ve Pakistan ülkelerine sınırı bulunmaktadır. Detaylı bilgi için bakınız; <https://islamansiklopedisi.org.tr/sistan>. (Erişim tarihi: 01.02.2020)

³¹ Kabil 1772 yılında Timurşah tarafından Afganistan'ın başkenti olarak seçildi, o tarihten bu yana Afganistan'ın başkentidir.

ülkelerinin ortasında yer alan Sistan bölgesinde kurulan İslâm öğretim merkezi sayesinde, Hasan Basrî (r.a.) gibi büyük zatların din öğretimiyle İslâm dini o bölgelere kök saldı.

Emevîler döneminde Afganistan'ın birçok bölgesine İslâm dini yayıldı. O dönemde Arap yarımadasından birçok kabile'den insanlar Horasan'a (Bugünkü Afganistan) göç etti. Emevîler döneminde Afganistan'ın kuzeyinde bulunan Cûzcân ilinde Hz. Ali'in sülâlesinden Yahya b. Zeyd'in kalkışması oldu. H. 126'da etrafındaki 120 kişi ashabıyla katledildi. Mezarı hâlâ eskiden Cûzcân'ın ilçesi ve şuanda ise ayrı bir il olan Seripul'da bulunmaktadır. Yahya b. Zeyd'in öldürülmesinden sonra Emevîler'e karşı direnişin liderliğini Cûzcân doğumlu Ebû Müslim-i Horasanî adıyla bilinen Abdurrahman üstlenmiştir. H. 129'da Ramazan bayramı günü, doğduğu ilde Emevîlerin bayrağını indirerek yerine siyah renkli Abbâsîler bayrağını kaldırdı. Ebû Müslim-i Horasanî kısa sürede halkın desteğini de arkasına alarak Afganistan'ın önemli illerini ele geçirerek, H. 132 yılında Emevîleri ortadan kaldırarak hilâfetin Abbasîlere geçmesini sağladı. Abbasî halifelerinden Mansur, onun halkın içinde güçlü bir desteğe sahip olduğunu bildiği için 38 yaşındayken H. 137 yılında tuzak kurarak öldürdü.³² Onun öldürülmesiyle Afganistan yerel halkının daha önce Emevîlere olan güvensizliği, Abbasîlere karşı da devam eder. Hatta belli bölgelerde defalarca ayaklanmalar gerçekleşir. Abbasî halifeleri de durumun farkında olarak halkın güvenini elde edip tekrar desteğini alabilmek için hem bölge yöneticilerini bölge halkından seçer, hem de hilâfetin belli üst düzey makamlarına Afganistan halkından bazı kişileri getirir. Hârûnürreşîd hilâfet'i döneminde Afganistan'dan olan (O dönemki adıyla Horasan) Yahya Bermekî'yi kendisine vezir ve Ca'fer b. Muhammed Horasanî'yi de Horasan'a vali tayin etti. Abbasîler döneminde Afganistan hem din hem de dil değişimi yaşadı. İslâm'ın büyük dört halifesi zamanında İslâm'la buluşan Afganistan topraklarının geriye kalan kısmı da Abbasîler döneminde İslâm dinine girmiş oldu. İslâm dininin kitabı olan, Kur'ân'ın dilinin Arapça olma sebebiyle, Arap alfabesine geçildi.³³

³² Ustadan Bahş Tarih Wazarat'ı Maarif, *Tarihi Afganistan ve İslâm*, (Kabil: Neşerat-ı Vezarat-i Maarif-i Afganistan, 2017), 5-6. Ayrıca bk. Habîbî, *Tarihi Afganistan bad az İslâm*, 185-186.

³³ Gubâr, *Afganistan der mesir-i tarih*, 1: 78-80.

Abbâsîler hilâfeti devam ederken Horasan'ın ilim sevdalısı Tâhirî ailesine mensup kişiler iyice bölgeye kök salmışlardı. Bunların başını çeken ise Afganistan'ın Herat ilinde doğan Hüseyin'in oğlu Tahir'di. Hârûnürreşîd'in oğlu Me'mun onu Horasan valisi olarak tayin etti. O ise, M. 811 yılında Cuma namazı hutbesinde Me'mun adını anmayarak, özerkliğini ilan etti. Ertesi gün katledildi. Onun katledilmesine rağmen Horasanlılar'ın özerklik mücadelesi durmadı. Çocukları babasının yolunu sürdürerek Afganistan bölgesinde Tâhirîler Devleti'ni tesis ettiler.³⁴

6. İslâmiyet'in Gelişinden Günümüze Kadar Afganistan

Bugünkü Afganistan'da Abbâsîlerden sonra (M. 822-872) Tâhirîler, (M. 872-910) Safârîler, (M. 892-999) Sâ mânîler, (M. 962-1148) Gazneliler, (M. 1038-1153) Büyük Selçuklular, (M. 1148-1214) Gurlular, (M. 1214-1219) Hârizmşahlar, (M. 1245-1381) Kertler, (M. 1370-1507) Timurlular ve (M. 1526-1858) Bâbürlüler özerk ve büyük devletler kurmuşlardır.³⁵

M. 1700 yılı başlarında Afganistan toprakları Bâbürlüler, Safevîler ve Mâverâünnehir Özbekleri arasında bölünmüş durumdaydı. Bazı bölgelerde de yerel otoriteler oluşmuştu. Bu durum halkı bezdirmiş ve bir değişimi kaçınılmaz hale getirmişti. Özellikle Afganistan'ın Güneyinde yer alan Kandahar halkı Safevîlerin zulmünden inliyordu. Safevîler'in Gurgin Han adlı valisi Kandahar halkına her türlü zulmü reva görüyordu. O dönemde Kandahar halkı Hacı Mirveys Han liderliğinde bu zulme karşı ayaklandılar. Durumu fark eden Gurgin Hacı Mirveys'i İsfahan'a sürgün etti. Mirveys Han İsfahan da bazı çalışmaları yaptıktan sonra Mekke'ye giderek oradaki âlimlerden Gurgin'e karşı savaşmanın fetvasını elde etti. O, Kandahar'a döner dönmez halkın çoğunluğunun desteğini elde etmeyi başarıp, Gurgin'i yenerek askerleriyle beraber öldürüp M. 1707 yılında Kandahar'ın bağımsızlığını ilan etti. Bu şekilde Kandahar'da Hutekîler'in bağımsız devleti kurulmuş oldu. Mirveys Han'ın 8 yıl başkanlığını yaptığı bu devlet Safevîlerin tüm saldırısına çetin bir karşılık vererek onları mağlup etti. Mirveys Han'ın vefatından sonra kardeşi Abdülaziz Hutekî devletin başına geçti. O İran'ın Safevîler devleti ile barış anlaşması imzaladı. Bu durumu

³⁴ Gubâr, *Afganistan der mesir-i tarih*, 1: 87-88. Ayrıca bk. Ustadan Bahş Tarih, *Tarihi Afganistan*, 15.

³⁵ Ustadan Bahş Tarih, *Tarihi Afganistan*, 16-20. Ayrıca bk. Gubâr, *Afganistan der mesir-i tarih*, 1: 262. Ayrıca bk. Seyyid Mübeşşir Süleyman Kâsânî, *Orta Asya Tarihi*, (Tâif: Darilharisî Yay, 1994), 2: 5-10.

kabullenemeyen halk, onu tahttan indirerek yerine Mirveys'in oğlu Mahmut Hutekî'yi oturtular. Şah Mahmut Hutekî, Herat'ta Safevîler'in sınırında oluşan Abdalîler hükümetini ortadan kaldırdı. İran'ın durumu yakından gözlemleyen Şah Mahmut, M. 1723 yılında Safevîlerin başkenti İsfahan'a saldırarak Safevîlerin şah'ı Sultan Hüseyin Safevî'yi ortadan kaldırıp kendisi onun yerine tahta oturdu. Şah Mahmut kısa süre sonra yakalandığı hastalık sonucu M. 1725 yılında hayatını kaybetti. Yerine kuzeni Şah Eşref Hutekî oturdu.³⁶

O sıralarda Ruslar da İran topraklarına göz dikmişlerdi. Osmanlılar da İran'ı Afganlar ve Ruslara karşı savunmayı kendilerine dinî görev olarak bilip, İran'ın batı illerine kadar ilerlediler. Şah Eşref Hutekî, Osmanlıların o illeri boşaltmasını istedi. Osmanlılar ise bunu kabul etmeyip, Şah Eşref'i İran topraklarının dışına sürmek için Bağdat valisi Ahmet paşa ve Musul valisi Hüseyin Paşa liderliğinde bir birliği İsfahan'a doğru harekete geçirdi. Bu esnada Şah Eşref yanında esir tuttuğu Şah Hüseyin Safevî'yi öldürerek Osmanlıya karşı savaş açtı. Başlarda Osmanlıya büyük darbe indirmesine rağmen bu savaşın sürdürülemeyeceğini anlayarak durumu müzakere ile çözmek istedi. Bunun için Afgan âlimlerin'den oluşan bir heyeti Irak valisi Ahmet Paşa'ya gönderdi. Afgan âlimler iki ehlişünnet ordusunun bir Şîa için savaşmaması gerektiğini öne sürerek münazarayı kazandılar. Devamında Kürtler Ahmet Paşa ordusundan ayrılarak Şah Eşref'e katıldılar. Osmanlı ve Şah Eşref arasında savaş başladı. Savaşta galip gelen Şah Eşref, Osmanlı ile savaş'a devam etmedi. Hatta savaş meydanından elde ettiği ganimetleri hediye şeklinde Osmanlı halifesine gönderdi. Osmanlı bu durumdan memnun kalarak M. 1727 yılında Şah Eşref ile barış anlaşması imzaladı. Bu barış anlaşmasında Şah Eşref Osmanlılara büyük imtiyazlar verdi. Çünkü o İran Şah'ı Tahmasb'ı Şîa mezhebinin desteklediği için asıl düşmanı olarak görüyordu. Bu arada Tahmasb da Ruslarla yaptığı anlaşmalardan büyük kazanımlar elde ederek yanındaki Nadir Avşar ve Fetih Ali Kacar'ın (Bu kişilerin ikisi de Türkmen'dir.) fedakârlıklarıyla İran'ın doğu illerini kontrolüne almayı başardı. İran'da 7 yıl süren Afgan Hutekîler krallığı, cesur adam Nadir Şah Avşar'ın ortaya çıkmasıyla son buldu. Nadir Şah Avşar daha sonra güçlenerek Hutekîleri tamamen

³⁶ Ustadan Bahş Tarih, *Tarihi Afganistan ve İslâm*, 16-27.

ortadan kaldırdı.³⁷ Yine Nadir Avşar 1731 yılında Tahmasb'ı, Osmanlılarla utanç verici sözleşme imzaladığı için tahttan indirdi.³⁸ Nadir Avşar 1747'de öldürüldü.³⁹

M. 1747'de Nadir Avşar'ın ölümüyle onun yanında güvenini kazanan Afganistan'ın Herat bölgesinde güç sahibi olan Abdalî kabilesine mensup Ahmed Han Dürranî, Nadir Avşar'ın Afgan eşi aracılığıyla onun mührünü, Nur Dağı Elmasını ve diğer birçok kıymetli eşyaları yanına alarak Kandahar'a varıp, oradaki halkın ve kanaat önderlerinin desteğini de alarak Dürranîler krallığını kurdu. Ahmed han Dürranî, bugünkü Afganistan toprakları, Pakistan, Hindistan (O zaman Pakistan diye bir ülke yoktu. Bölgenin hepsi Hindistan adıyla anılıyordu) ve İran'ın da bazı bölgelerini içine alan büyük bir devlet kurdu.⁴⁰

Ahmed Şah Dürranî'nin vefatından sonra yerine oğlu Nadir Şah geçti. O 1772'de başkenti Kandahar'dan Kabil'e taşıdı. O tarihten bu yana Kabil Afganistan'ın başkentidir. Dürranî ailesinin saltanatı bu sülâle'nin son hâkimi Kamuran'ın 1840 yılında öldürülmesiyle son buldu.⁴¹

1839 yılında iktidarı ele geçiren Emir Dost Muhammed Han Muhammedzeyîler saltanatını kurdu. Bu sıralarda İngilizler de Hindistan'ı kontrol altına almıştı. İran ve Rusların Afganistan'da bazı bölgelerdeki liderler aracılığıyla burayı ele geçireceğini gören İngilizler, 1839 yılında büyük bir orduyla harekete geçtiler. Kandahar'ı ele geçiren İngilizler, kendilerine büyük kazanımlar vereceği karşısında Şah Şuca diye birini burada tahta oturtular. İngilizler kısa sürede Afganistan'ın diğer bölgelerini de işgal ettiler. İşgali gören halk, İngilizlere karşı amansız savaş başlattılar. Yaklaşık 4 yıl süren bu kanlı mücadele sonrası 1842 yılında İngilizler büyük kayıplar vererek Afganistan'ı terk ettiler. Bu savaşlarda küçük beyliklere bölünen Afganistan, 1863'te Emir Dost Muhammed Han'ın ölümüyle iktidar, onun oğlu Şîr Ali Han'a geçti. 16 yıllık Şîr Ali Han zamanında ülkenin birliği ve gelişimi için güzel çabalar gösterildi. Onun zamanında ülke de ilk mülkiye ve harp

³⁷ Kâsânî, *Orta Asya Tarihi*, 3: 141-144.

³⁸ Kâsânî, *Orta Asya Tarihi*, 3: 124.

³⁹ Gubâr, *Afganistan der mesir-i tarih*, 1: 352. Ayrıca bk. Kâsânî, *Orta Asya Tarihi*, 3: 132.

⁴⁰ Kâsânî, *Orta Asya Tarihi*, 3: 147-155.

⁴¹ Gubâr, *Afganistan der mesir-i tarih*, 1: 409.

okulları açıldı. Bu okullarda sadece krallık hanedanı çocukları okuyabiliyordu.⁴² Bölgede Ruslar ve İngilizlerin rekabeti devam ediyordu. Şîr Ali Han'ın son dönemlerinde İngilizler tekrar Afganistan'a saldırarak işgal ettiler. Afgan halkı ikinci kez İngilizlere karşı ülkelerini savunmak için ayaklandılar. Büyük kayıplar veren İngilizler yine bir hile yapıp Abdurrahman Han ile bir anlaşma yaparak onu tahta oturtular.⁴³

Abdurrahman Han 21 yıllık iktidarı boyunca ülkede yaşayan diğer etnik kökenleri asimile ederek Peştunlaştırma politikası izledi. Onun yaptığı en önemli iş ise, o döneme kadar Müslüman olmayan Afganistan'ın Kâfiristan bölgesini feth ederek, Nuristan ve onun halkını da Nuristani diye adlandırdı. 1901 yılında tahta Abdurrahman'ın oğlu Habîbullah Han geçti. O babasının aksine ılımlı politika izleyerek ülkenin gelişimi için çabalar gösterdi. Onun zamanında fabrikalar yapıldı. Yine onun zamanında Kabil'de açılan silah fabrikasında ilk kez Türk mühendisler tarafından beyaz barut üretildi. Açtığı okullardan biri başkent Kabil'de hâlâ Habibiye Lisesi olarak onun adını taşımaktadır.⁴⁴ 1919 yılında hayatını kaybetti. Onun yerine oğlu Emânullah Han tahta oturdu. Bu sıralar Afganistan hâlâ İngilizlerin etkisi altındaydı. Emânullah Han İngilizlerin ülkeden tamamen çekilmesini istedi. İngilizler buna yanaşmayınca tek taraflı olarak ülke'nin bağımsızlığını ilan etti. İngilizler'le üçüncü kez yüz yüze savaş başladı. 8 Ağustos 1919'da İngilizler Afganistan'ın bağımsızlığını tanımak zorunda kaldılar. Emânullah Han Mısır ve Türkiye gibi ülkelere yaptığı seyahatte bu ülkelerdeki modernleşme adı altındaki hareketten fazlaca etkilenecek yaptığı güzel işlerin yanında, kadınların başörtüsüz gezmeleri, selâm yerine baş eğme hareketi yapma, yerel ve milli elbiseler yerine Avrupa tipi giyinme, Cuma günü tatilini değiştirme ve sarık yerine baş açık gezme gibi toplumun dinî ve kültürel inançlarına aykırı reformlar gerçekleştirmeye çalıştı. Çok geçmeden halk ayaklanmaları başladı. Bu ayaklanma onun sonunu getirdi.⁴⁵

⁴² Cemilurrahamn Kamgar, *Tarih Maarif Afganistan*, (Kabil: Meyvend Matbaa, 2007), 19.

⁴³ Kâsânî, *Orta Asya Tarihi*, 3:184.

⁴⁴ Muhammed İkrâm Andişmend, *Maarif Asri Afganistan*, (Kabil: Meyvend Matbaa, 2011), 10.

⁴⁵ Mir Gulam Muhammed Gubâr, *Afganistan der mesir-i tarih*, 3. Baskı (Kabil: Mayvend Matbaa, 2001), 2: 11.

1928 yılında halk ayaklanmasının başını çeken kişi ise Habîbullah Sekav'dı. O sıradan bir insan olup Afganistan bağımsızlığını yaşarken Rusların istilasına uğrayan Buhara ve Harizm'de cihat eden Enver Paşa'nın yanında Ruslara karşı cihada katılan birisiydi. Enver Paşa'nın şehit olmasından sonra Habîbullah Sekav, Kabil'e gelip saltanat özel koruma birliğine girmeyi başarmıştı. Halk ayaklanmasının son anlarında Emânullah Han'ı savaşta yenerek saltanatın başına geçti. Onun hâkimiyeti 1 yıl kadar kısa bir sürede Nadir Han tarafından sonlandırıldı.

Nadir Han tahta oturur oturmaz 4 kardeşini devletin en önemli mevkilerine yerleştirdi. O kendisine karşı ayaklanmaları acımasızca bastırdı. Ceyhun Nehri'nin diğer tarafında Rusların istilasına uğrayan Türklerden bir grup insan, Enver Paşa'nın cihat arkadaşı, İbrahim Bek Likayi liderliğinde Afganistan'ın kuzeyine gelip Türkistan'ın özgürlüğü için girişimlerde bulundular. Ruslarda o mücahitleri takip ederek Afganistan sınırını geçip 64 Km derinliğine kadar sınır ihlalleri yaptılar. Nadir Han Türkistan mücahitleri ülkemizin güvenliğini riske atıyor diyerek, onlara destek vermek yerine çok eziyetler de bulundu. 1933 yılında bir lise öğrencisi tarafından tabancayla vurularak öldürüldü.⁴⁶

Yerine 19 yaşındaki oğlu Muhammed Zahir Şah geçti. Onun saltanatı 40 yıl sürdü. Ama memleketin gelişmesi için yeterli işler yapmadı. Ruslar ise, bu süre zarfında kendilerine yürekten bağlı komünistleri devletin belli kademelerine yerleştirdiler. 17.07.1973'te devlette güçlenen Halk ve Perçem adlı iki komünist partinin yardımıyla Muhammed Davut Han bir darbe sonucu krallığı ortadan kaldırarak cumhuriyeti kurduğunu ilan etti. Tam bağımsız olabilmek ve Rus etkisinden memleketi kurtarabilmek için üstte adlarını zikrettiğimiz partilerin yöneticileriyle ters düşerek 27.04.1977 tarihinde komünistlerin kanlı darbesi sonucu ailesinden 30 kişi ile beraber katledildi. Rusya'nın yardımı ile gerçekleşen bu kanlı darbe ile ülkenin başına Nur Muhammed Tereki geçti. Kısa sürede devletin her kademesine Rus danışmanlar yerleştirildi. Askeriye Rus sistemine dönüştürüldü. İnsanlar Müslüman oldukları için insanlık dışı muamelelere maruz kaldılar. Binlerce insan katledildi ve binlercesi de hapse atıldı. Rusların işgaline uğradığını gören Müslüman halk ayaklandı. Ruslar

⁴⁶ Gubâr, *Afganistan der mesir-i tarih*, 2: 25-35.

acımasızca en modern silahlarıyla havadan ve karadan halkın üzerine ateş açıyorlardı. Yaklaşık 10 yıl süren bu savaşta Rusya büyük kayıplara uğrayarak Afganistan'ı terk etmek zorunda kaldı. Afganistan halkının bu başarısında dünyanın her yerinden inanarak cihat için gelen inançlı Müslümanların etkisi olduğu kadar, soğuk savaşın batı blokunda yer alan Amerika Birleşik Devletleri ve Batıya yakın duran Müslüman ülkelerin de etkisi mevcuttu. 1992'de Mücahitler komünistlerin son lideri olan Nacibullah Ahmadzai'yi ortadan kaldırarak ülkeyi ele geçirdiler. Kendi aralarında iktidar savaşına tutuşan liderler, ülkeyi harabeye çevirdiler. Milyonlarca insan hayatını kaybetti ve milyonlarcası da sakat kaldı. Yine milyonlarca insan ülkeyi terk ederek dünyanın birçok ülkesine göç etmek zorunda kaldılar.⁴⁷

1996 yılında ülke Taliban'ın eline geçti. Yaklaşık 5 yıl süren bu dönemde sadece dinî eğitime daha çok ağırlık verildi. Kadınların okumaları ve çalışmaları ise yasaklandı. 2011'de Elkaide lideri Usame b. Ladin'in Taliban'a sığınması, başlarda onun ABD'ye iade edilmemesi, en son onu iade etmeyi kabul etseler bile ABD'nin ikna olmamasıyla beraber, Amerika liderliğinde NATO, Taliban iktidarına son verdi. 22.12.2001'de Birleşmiş Milletler liderliğinde Almanya'nın Bonn kentinde taraflar anlaşarak Hamid Karzai geçici devlet başkanı seçildi. 11.06.2002'de Hamid Karzai'nin iktidarı 2 yıl daha uzatıldı. 13.12.2004'te ülkede tüm halkların temsilcilerinin katılımıyla yeni Anayasa oluşturuldu. Sonraki yıllarda yapılan seçimlerde Hamid Karzai, seçimleri kazanarak iki dönem Cumhurbaşkanı seçildi. 2014'te yapılan seçimlerde ise ülkenin tekrar iç savaşa gireceğinden korkularak iki rakip aday koalisyon hükümeti kurularak Muhammed Eşref Gani Cumhurbaşkanlığı koltuğuna oturdu. 2019 yılının sonlarında yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde ikinci kez aday olan Muhammed Eşref Gani, Afganistan Bağımsız Seçim Kurulunun verilerine göre % 52 oy oranıyla ikinci kez Cumhurbaşkanı seçildi. Bugün itibarıyla (03.02.2020) kesin sonuçlar henüz açıklanmış değildir.

7. Afganistan'ın Coğrafi Konumu

Afganistan dağlık bir ülke olup, Asya'nın Güneyi Kuzey yarımküre (Ekvator çizgisinin kuzeyinde) ve Doğu yarımküre de (Londra Grinviç çizgisinin doğusunda)

⁴⁷ Kâsânî, *Orta Asya Tarihi*, 3: 228-230.

yer almaktadır. Afganistan dört yanı kara ile çevrili bir ülke olup okyanus ve denizlere sınırı bulunmamaktadır. Arap denizine en yakın noktası 400 km'dir. 652000 km kare yüz ölçümüne sahip olan Afganistan kuzeyde 1680 km (Bu 1680 Km'nin 960 km'sini doğal sınır olarak Amuderya veya Ceyhun Nehri oluşturmaktadır.⁴⁸) Türkistan ülkelerine (Tacikistan, Özbekistan ve Türkmenistan Cumhuriyetlerine), batıda 816 km ile İran'a, doğu ve güneyde ise 1810 km ile Pakistan'a ve kuzeydoğuda ise 80 Km ile Çin işgalinde bulunan Doğu Türkistan'a sınırı bulunmaktadır.⁴⁹ Afganistan'ın Kuzey sınırında bulunan Türki Cumhuriyetlerinin de açık denizlere sınırları olmadığı için güney Asya ülkeleri ile olan ticaretlerinin Afganistan üzerinden gerçekleşmesi ülkenin stratejik önemini arttırmaktadır. Afganistan'ın 1/3'ü dağlık olup, Hindukuş, Kuh-i Baba, Sefid Kuh, Siyah Kuh, Tirbend-i Türkistan, Spinğar ve Turğar dağları en yüksek noktalarını oluşturmaktadır. Bu dağlar daha çok ülkenin doğu, kuzey doğu ve merkez bölgelerinde yer almaktadır. Bu dağlık bölgeler ülkenin en soğuk mevsimini yaşayıp en çok yağış olan bölgeler olduğu için doğal nehirleri meydana getirmiştir. Bu nehirlerin üzerine barajlar yapıp suları da tarım ve ziraatta kullanılmaktadır. Su kaynaklarını bu büyük dağlarının oluşturduğu doğal nehirler Kabil havzası, Amu havzası, Hilmend havzası, Herirud havzası ve kapalı nehirler havzası olarak toplam 5 havza olarak adlandırılmaktadır.⁵⁰

Soğuk savaşın yeryüzünde son sıcak çatışma noktası halini alan Afganistan, halen devam etmekte olan bu savaşta maalesef çok ciddi zararlar görmüştür. Bu savaşların neticesinde diğer ülkelerde olduğu gibi sadece hükümet değişmemiş, hükümetle beraber devlet değiştirilmiştir. Devletin tamamen değiştirilmesi ise daha önceki devlet geleneğiyle elde edilmiş olan önemli altyapıların ya tamamen ortadan kaldırılıp tekrar başlanmasına ya da olduğu gibi kalıp son 40 yılda olağanüstü gelişmelerin yaşandığı dünyada olunan yerde kalmasına sebep olmuştur. İşte bunlardan birisi de devletin nüfus kayıt kurumunun hâlâ dijitalleşmiş olmayıp defterlere kaydedilmesidir. Bu sebeple nüfusunu resmî olarak kayıt altına alamayan

⁴⁸ Amuderya hakkında detaylı bilgi için bk. <https://islamansiklopedisi.org.tr/amuderya>. (Erişim tarihi: 02.03.2020)

⁴⁹ Kâsânî, *Orta Asya Tarihi*, 2: 136.

⁵⁰ Necibullah Emin Afgan, *Coğrafyayı Afganistan*, (Kabil: Neşerat-ı Vezarat-i Maarif-i Afganistan, 2017), 25.

ülkenin nüfusu hakkında araştırmalar veya pilot sayımlar temel alınarak sürekli takribi sayılar verilmektedir. İşte böyle bir araştırmanın elde ettiği verilere göre 2015 yılında Afganistan nüfusu 30 milyon olarak ilan edilmiştir. Halkının % 99.9'u Müslüman olan Afganistan'ın Anayasasına⁵¹ göre yönetim şekli İslâm Cumhuriyeti'dir. Dünyada sistemlerini İslâm Cumhuriyeti olarak adlandıran 3 ülke vardır; Afganistan İslâm Cumhuriyeti, İran İslâm Cumhuriyeti ve Pakistan İslâm Cumhuriyeti'dir. Peştun, Tacik, Hezare, Özbek, Türkmen ve diğer etnik kökenlere mensup olan Afganistan halkının kahir ekseriyeti Hanefî olup Şîa'nın Caferî ve İsmâiliye koluna mensup azımsanmayacak bir kitle mevcuttur.⁵² İsmâîlîler'in lideri olan Kerim Ağa Han'ın⁵³ dünyaca zengin kişilerden olup o mezhebe mensup kişileri daha çok desteklemesi ve Afganistan'ın içinde bulunduğu krizden etkilenip İran'a göç eden Şîi kesimin organize bir şekilde resmî mezhebi Şîi olan bir ülkede eğitimlerini tamamlayıp Afganistan'a dönmüş olmaları her açıdan dikkat çekicidir.

8. Afganistan'ın Ekonomik Durumu

Afganistan bir tarım ülkesidir. Halkının % 85'i tarımla geçinmektedir. Ülkede tarım Ariya'yiler döneminden başlayıp çeşitli evreler geçirmiş olsa da ülkedeki süren kargaşadan dolayı ileri düzeyde modernleşme yoktur. Buğday, arpa, mısır, pirinç, fasulye, nohut, maş fasulyesi, pamuk, şeker kamışı, patates, domates, patlıcan, havuç, soğan, kabak, biber, bamyası ve safran başlıca üretilen ürünlerdendir. Üretilen bu ürünler daha çok iç pazarda satılmakta olup sadece bazı ürünlerin yurtdışına ihracatı yapılmaktadır.⁵⁴ Afganistan'ın meyveleri ise dünyaca ünlüdür. Genel olarak üzüm, elma, karpuz, kavun, nar, armut ve ayva, kuruyemiş olarak da badem, antep fıstığı, çam fıstığı, erik ve üzüm yetişmektedir.

Afganistan'ın ikinci ekonomik kaynağı ise hayvancılıktır. Halk daha çok koyun eti tüketmektedir. Koyunun deri ve bağırsakları ise daha çok yurtdışına satılmaktadır. Ülkede yetişen koyun türlerinden biri olan, Afganistan'ın kuzeyinde

⁵¹ <https://moj.gov.af/index.php/dr/> (Afganistan anayasasına Afganistan Adalet Bakanlığı web sitesinden ulaşılabilir. Erişim tarihi: 11.01.2020)

⁵² Emin Afgan, *Coğrafyayı Afganistan*, 40-55.

⁵³ Karim Ağa Han hakkında detaylı bilgi için bk. <https://www.biyografi.info/kisi/aga-han> (Erişim tarihi: 01.01.2020)

⁵⁴ Emin Afgan, *Coğrafyayı Afganistan*, 49-56.

yetiştirilen Karakul türünün derisinden ise kış giysileri yapılmaktadır. Bu sebeple Karakul derisi daha çok Rusya, Kanada ve ABD'ye ihraç edilmektedir.⁵⁵

Afganistan yer altı madenler açısından da zengin bir ülkedir. Kömür, doğal gaz, petrol, demir, bakır, kurşun ve lacivert taşı Afganistan'ın en önemli yer altı kaynaklarıdır. Bu yer altı kaynakların bazıları geçmişte işletilmiş olup halı hazırda ise güvenliğin olmaması sebebiyle çıkarılmayıp işletilmemektedir. Kuru yemiş, taze meyve, ham madde, deri (özellikle Karakul derisi), koyun bağırsağı, halı ve kıymetli taşlar Afganistan'ın en önemli ihracatlarından olup, teknoloji, kimyasal ve taşıt malzemeleri ve tüketim malzemeleri ise genellikle ithal edilmektedir.⁵⁶

Dış ticaret açığı yüksek olup ekonomik durum çok kötüdür. Afganistan İstatistik Kurumu bilgilerine göre 2019 yılında işsizlik oranı % 23.9 olup, nüfusun % 54.5'i yoksulluk sınırında yaşamaktadır.⁵⁷

9. Günümüz Afganistan'ın Eğitim Yapısı

Afganistan'da eğitim resmî ve gayri resmî olarak iki şekilde verilmektedir. Resmî eğitim merkezleri ya devlete bağlı eğitim kurumları ilgili bakanlıklara bağlı olarak bizzat devlet tarafından açılıp işletilmekte veya ilgili bakanlıklardan izin alınarak özel eğitim merkezi şeklinde faaliyet göstermektedir. Okulların büyük çoğunluğu Milli eğitim bakanlığının (وزارت معارف) taşra teşkilatı tarafından yönetilmektedir. Bazı dinî eğitim merkezleri ise İrşat, Hac ve Evkaf (وزارت ارشاد، حج و اوقاف) bakanlığına bağlı olarak veya o bakanlıktan alınan izinle özel olarak eğitim vermektedir. Lisans, yüksek lisans ve doktora eğitimi veren üniversiteler ise Yüksek Öğretim Bakanlığı'na (تحصیلات عالی وزارت) bağlı çalışmaktadır.

Tarih boyunca çeşitli değişimler içerisinde geçen Afganistan eğitim sistemi, son olarak Taliban iktidarının ortadan kaldırılması ve 22.12.2001 tarihinde Hamid Karzai'nin hükümet başkanı seçilmesiyle Afganistan'da eğitim sistemi adeta yeniden yapılandı.⁵⁸ 13.12.2004 tarihinde oluşturulan Anayasada, devlet, ülkede her alanda

⁵⁵ Emin Afgan, *Coğrafyayı Afganistan*, 56-60.

⁵⁶ İnat Zuakman - Rahmat Rahman Andos, *Coğrafyayı Afganistan ve Cahan*, (Kabil: Neşerat-ı Vezarat-i Maarif-i Afganistan, 2012), 43-68.

⁵⁷ Afganistan istatistik kurumu web sitesi (<https://www.nsia.gov.af>), (Erişim tarihi: 13.01.2020)

⁵⁸ Gul Ağa Ahmadi Wardak, *Sairi tarihi maarif Afganistan*, (Kabil: Neşerat-ı Vezarat-i Maarif-i Afganistan, 2016), 302.

eğitimin yükseltilmesi, din eğitiminin geliştirilmesi, camiler, medreseler ve dinî merkezlerin durumlarının iyileştirilmesi için gerekli tedbirleri almakla yükümlü kılındı.⁵⁹ Eğitim ortaokula kadar zorunlu ve eğitim müfredatının İslâm dinine aykırı olamayacağı belirlendi. Lisans düzeyine kadar eğitimin devlet tarafından ücretsiz verilmesi ve kanunlar çerçevesinde özel eğitim merkezlerinin açılacağı kararlaştırıldı.⁶⁰

Afganistan'da Milli eğitim bakanlığına bağlı veya bu bakanlıktan izin alınarak eğitim veren okullarda eğitim, ilkokul, ortaokul ve lise olarak 3 aşamadan oluşmaktadır. İlkokul 6 yıl, ortaokul 3 yıl ve lise 3 yıl (6+3+3) şeklindedir. Ayrıca Dârümuallimîn, Dârülulûm ve Enstitüt adı altında farklı meslek ve dallarda lise eğitiminden sonra iki yıl süreyle yüksekokul düzeyinde eğitim veren müesseselerde Milli Eğitim Bakanlığına bağlıdır.⁶¹

Bunun yanında Milli Eğitim Bakanlığına bağlı medreseler, dârülulûmlar ve dârülhuffâzlar da mevcuttur. Dârülulûmlar ilkokul, ortaokul mezunlarını ve dinî medreselerde eğitim gören öğrencileri belli kriterlere göre alıp yüksekokul düzeyinde Kur'ân ve din eğitimi vererek mezun etmektedir. Dârülhuffâzlar da ise ilkokuldan başlatılıp Kur'ân ve din eğitimi verilmektedir. Bu müesseselerde okuyan öğrencilerin bazıları günlük gelip eğitim alırken bazıları ise kuruma bağlı yurtlarda kalarak yatılı olarak eğitim almaktadırlar. Ayrıca özel Kur'ân ve kıraat kurslarının yanı sıra, İrşat, Hac ve Evkaf Bakanlığı'na bağlı veya faaliyeti için oradan izin almış dinî medreseler ve dârülhuffâzlar olduğu gibi bu bakanlığa bağlı Ma'hed-i âli kıraat (معهد عالی قرائت) adında bir kıraat yüksekokulu da bulunmaktadır.

Lisans düzeyinde eğitim veren Üniversiteler ise Yüksek Öğretim Bakanlığı'na bağlı olarak işlemektedir.

Gayri resmî eğitim ise bu bakanlıklardan herhangi birine bağlı olmayıp daha çok halk tarafından desteklenen cami ve medreselerde verilmektedir. Her ne kadar

⁵⁹ Afganistan Anayasası birinci bölüm 17. maddesi. <https://moj.gov.af/dr/> قانون اساسی (Erişim tarihi: 09.01.2020)

⁶⁰ Afganistan Anayasası ikinci bölüm 43. 44. 45. Ve 46. maddeleri. <https://moj.gov.af/dr/> قانون اساسی (Erişim tarihi: 08.01.2020)

⁶¹ Afganistan Maarif (eğitim) Kanun'u 17. ve 19. maddeleri. <https://moe.gov.af/> ديوهني قانون (Erişim tarihi: 08.01.2020)

İrşat, Hac ve Evkaf Bakanlığı'nın İrşat ve Cami İşleri Genel Müdürlüğü altında bir idare bulunsa bile, % 99,9'u Müslüman olan Afganistan halkının birinci basamak eğitim merkezi olarak görülen camilerin tamamı devletin bu idaresi tarafından kayıt altına alınmamış veya alınamamıştır. Yine eskiden beri bir gelenek gibi süregelen evde eğitim (تعلیم خانگی), bölgede belli seviyede eğitimi olan kişiler tarafından evlerinde Kur'ân ve ilk basamak eğitimleri de verilmektedir.

Bu çalışmada Afganistan'da Kur'ân-ı Kerîm, Hâfızlık ve Kurrâlık eğitimi veren bu müesseseleri, işleyiş şeklini ve eğitimlerinin nasıl olduklarını anlatmaya çalışacağız.

BİRİNCİ BÖLÜM

AFGANİSTAN'DA KUR'ÂN-I KERÎM KIRAAT VE HÂFIZLIK EĞİTİMİ VERİLEN MÜESSESELER

Bu bölümde Afganistan'da Kur'ân-ı Ker'im, kıraat ve hâfızlık eğitimi veren müesseseleri anlatacağız. Resmi olarak devlet tarafından bu eğitimlerin verildiği Afganistan Milli Eğitim Bakanlığına bağlı devlet okullarını, bu okulların ilk olarak ne zaman kurulduğunu, ülke genelinde nasıl yaygınlaştığını, okullarda Kur'ân-ı Ker'im eğitiminin ne zaman ve ne şekilde müfredata dâhil olduğunu, günümüzde bu okulların durumu ve sayısı hakkında bilgiler vereceğiz. Afganistan topraklarında kurulan devletlerden Gazneliler Dönemi ve Heratlı Timurlular Dönemi medreselerin durmunu örnekler verip, Heratlı Timurlular döneminden günümüze kadar medreselerin geçirdiği durumu özetleyeceğiz. Günümüzde medreselerin durumunu aktarıp, resmî ve gayri resmî medreseleri ülke genelini kapsayacak şekilde tanıtacağız. Yine başlangıçta medrese olup sonradan darülhuffâz ve darülulûma dönüşen eğitim merkezlerini ele alacağız. Kıraat yüksekokulunu tanıtacağız. Yine bu eğitimlerin verildiği merkezlerden olan kursları örnekleriyle anlatmaya gayret edeceğiz. Ülkede gayri resmî olarak Kur'ân eğitiminin yaygın bir şekilde verildiği camilerin tarihini ve güncel durumu hakkında bilgiler vereceğiz.

1.1. Milli Eğitim Bakanlığı'na Bağlı Okullar

Afganistan'da Kur'ân eğitimi verilen müesseselerden biri Milli Eğitim Bakanlığına bağlı resmî okullardır. Afganistan'da resmî okul ise ilk olarak 1875 yılında Emir Şîr Ali Han tarafından başkent Kabil'de açılmıştır. Açılan bu okul mülkiye ve harbiye adı altında iki okuldan oluşmaktaydı. Tarih kitaplarında Emir Şîr Ali Han'ın bu okulları kurmasında büyük Afgan siyasetçi ve fikir adamı Seyyid Cemâlüddîn Efgânî'nin ülkesini terk ederken ona verilen program sonucunda olduğu kaydedilmektedir.⁶²

Mülkiye okulu, Hanlar okulu adı altında sadece Hanlar ve devlet büyüklerinin çocuklarına yönelikti. Devlet büyüklerinin çocukları bu okulda hukuk, idare, siyaset

⁶² Gubâr, *Afganistan der mesir-i tarih*, 1: 595.

ve fen edebiyat dersleri almaktaydılar. Şîr Ali Han'ın açtığı Harbiye Okulu'nda ise 300 öğrenci yatılı kalarak, askerî eğitimlerin yanı sıra Kur'ân, din ve tarih dersleri alıyorlardı. Yine bu dönemde ülke'de ilk kez Şemsinnehar adlı gazetenin basımına başlandı. İngilizlerin Afganistan'ı işgal etmesiyle beraber 1880'de Şîr Ali Han tahttan indirilerek yerine oğlu Abdurrahman Han getirildi. Bu şekilde ülkede ilk kurulan resmî okullar ve basılan ilk gazete ortadan kaldırıldı. Abdurrahman Han'ın 20 yıllık saltanatında ise resmî okullar için hiçbir şey yapılmadı. Bunun sebebi de o dönemde Afganistan'ın sürekli olarak Rus ve İngilizlerin saldırılarına maruz kalmasıydı.⁶³

Abdurrahman Han'ın ölümünden sonra onun yerine geçen oğlu Habîbullah Han, 1901-1919 yılları arasında resmî okullar için büyük işler gerçekleştirdi. 1903'te Habibiye adını verdiği okulun açılışını yaptı. Bu okulda 400 öğrenci, 10 öğretmen tarafından eğitime başlandı. Bu okulda 4 yıllık eğitim gören öğrenciler 1907'de ilk mezunlarını verdi. Daha sonra bu okula Rüşdiye (ortaokul) ve İdâdî de (Lise) eklendi. İlkokulda ülkenin resmî dilleri olan Farsça ve Peştunca'nın yanında İngilizce, Hindistan'ın bir bölgesinde de konuşulan ve Pakistan'ın resmî dili olan Urduca, Türkçe, dinî dersler ve diğer derslerin yanında Kur'ân öğretimi de bir ders olarak yer almaktaydı. İdâdî veya lise'nin eğitim süresi 3 yıldır. Lisede de diğer derslerin yanı sıra dinî dersler adı altında Kur'ân dersleri verilmekteydi. Bu okulların sayısı zamanla artmaya devam etti.⁶⁴

1909 yılında Harbiye Okulu açıldı. Bu okullarda eğitim Afgan ve Türk öğretmenler tarafından verilmekteydi. Askeri okulların tüm bölümlerinde askeri derslerin yanında, Kur'ân dersleri de verilmekteydi. Mülkiye okullarının öğretmenleri ise genel olarak klasik eğitim sisteminde camilerde, din ve Kur'ân eğitimi alan kişilerden oluşmaktaydı. 1922 yılına kadar resmî okullar sadece başkent Kabil'de mevcuttu. Habîbullah Han'ın ölümüyle onun yerine geçen Emânullah Han resmî okulları ülkenin geneline yaymaya çalıştı. Bunun için 1922'de Milli Eğitim Bakanlığı'nı kurdu. Eğitim Nizamnamesi çıkardı. Çıkarılan Nizamname'ye göre Afgan vatandaşlarına ilköğretim eğitimi zorunlu hale geldi. Başkentte okulların sayısının artmasının yanı sıra diğer birçok ilde de yeni okullar açıldı. Büyük Fransa

⁶³ Kamgar, *Tarih Maarif Afganistan*, 22.

⁶⁴ Kamgar, *Tarih Maarif Afganistan*, 24-27.

devrimi etkisinden etkilenmiş olan Emânullah Han, halkın dinî inançlarına ters düşen uygulamalarıyla, halk ayaklanması sonucu iktidardan indirilerek ülkeden sürgün edildi. Emânullah Han'ın yerine geçen Habîbullah Sekav zamanında ise maalesef birçok okul kapatıldı. 1929'da yönetimi ele geçiren Muhammed Nadir Han zamanında ise resmî okullar tekrar canlandı. Ülkede ilk kez üniversite kuruldu. Böylece Yükseköğretimin temelleri de atılmış oldu. Okul, öğretmen ve öğrenci sayılarında epeyce artış yaşanarak ilerleme kaydedildi.⁶⁵

Muhammed Nadir Han'ın ölümüyle 1933'te onun yerine geçen oğlu kral Muhammed Zahir ise 40 yıl ülkenin başında kaldı. Onun döneminde, resmî okullar ülke çapında daha da genişledi. Okulların yanı sıra üniversiteler ve üniversitelere farklı fakülteler ilave edildi. Kırsal bölgelerde köy okulları kuruldu. Bu okullar için Milli Eğitim Bakanlığı tarafından özel olarak hazırlanan müfredatta, Kur'ân öğrenimi için *Bağdadî Kâide*'ye⁶⁶ ve 30. cüzün son beş sayfasında bulunan kısa Kur'ân sûrelerine de yer verildi. Eğitim sistemi de ilkokul 6 yıl, ortaokul 3 yıl ve lise 3 yıl (6+3+3) olarak değiştirildi.⁶⁷

1973'te bir askerî darbeyle Muhammed Zahir Şah'ı tahttan indiren Muhammed Davud Han, cumhuriyeti kurduğunu ilan etti. Onun döneminde hem resmî okullara ayrılan bütçe hem de okullar, öğretmenler ve öğrencilerin sayısı arttı. Yükseköğretim Bakanlığı kuruldu. 1978'de komünistler darbeyle iktidarı ele geçirerek resmî okullar da, Kur'ân eğitimini yok denilecek kadar azalttılar. Onun yerine daha çok siyaset, tarih ve komünizm'i anlatan derslere yer verildi. Afganistan halkının verdiği çetin mücadeleyle 1992'de komünistler iktidardan indirilerek ülkenin kontrolü mücahit liderlerin ellerine geçti.⁶⁸

Mücahit liderlerin iktidara gelmesiyle ilk açıklamalarında eğitim sisteminin İslâm dinine uygun ve İslâmî ilimlerin ağırlıkta olduğu bir sistem olacağını belirtmelerine rağmen aralarında çıkan iktidar savaşları ülkeyi iç savaşa sürükledi. Komünistlerin iktidara geldiklerinden, 1996'da Taliban'ın mücahit liderlerinden

⁶⁵ Kamgar, *Tarih Maarif Afganistan*, 28-32.

⁶⁶ Afganistan'da Kur'ân öğretiminde kullanılan bir Arapça Alfabe kitapçığıdır.

⁶⁷ Andişmend, *Maarif Asri Afganistan*, 75-80. Ayrıca bk. Kamgar, *Tarih Maarif Afganistan*, 75-80.

⁶⁸ Kamgar, *Tarih Maarif Afganistan*, 99.

iktidar'ı ellerine geçirene kadar ülkede devam eden iç savaş neticesinde resmî okullar çok fazla zarar gördü. Ülke genelinde okul binaları askeri mevzilere dönüştürüldü.⁶⁹

Taliban, 1996'da başkent Kabil dâhil ülkenin büyük bölümünü ele geçirdi. Taliban kızların eğitim gördüğü resmî okulların bazılarını kapattı bazılarını da dinî eğitimlerin verildiği merkezlere dönüştürdü. Örneğin Kabil'de bulunan Zergune Kız Lisesi'ni erkek darülhuffâz'a dönüştürdüler.⁷⁰ Taliban düşünce olarak asıl olanın dinî eğitim ve diğer bilimlerin ise ikincil olduğunu kabul ediyorlardı. Bu sebeple iktidarda oldukları dönemde daha çok medreselere bütçe ayırıp, Kur'ân ve din eğitimine daha fazla ders saati ayırdılar. Taliban döneminde 3400 olan resmî okullarda 200000 öğretmen görev yapmaktaydı.⁷¹

Taliban iktidarının, 13.11.2001 tarihinde devrilmesiyle resmî okullar tekrardan canlanarak faaliyete başladı. 2001-2004 yıllarında yüzlerce okul binaları tamir edildi. Ülke genelinde 4 milyon öğrenci okullarda derse başladı. Eğitim öğretim; öğretmen, ders materyalleri, kırtasiye, ders kitapları, yeknesak eğitim müfredatı, ekonomik ve mali sorunlarla karşı karşıyaydı. Yine de resmî okulların sayısı her geçen yıl arttı.

TABLO 1: 2001-2005 yılları arasında ülke genelinde resmî okulların sayısı

YILLAR	ERKEK ÖĞRENCİ OKULLARI	KIZ ÖĞRENCİ OKULLARI	TOPLAM
2001	3389	-	3389
2002	5077	962	6039
2003	5990	1147	7137
2004	6813	1441	8254
2005	6597	1615	8397

Yıllar boyunca iç savaş yaşayan Afganistan, 2001 yılında İslâmî Cumhuriyet sistemine geçti. Seçimlerle iş başına gelen hükümetle eğitim öğretimde güzel günler

⁶⁹ Andişmend *Maarif Asri Afganistan*, 213.

⁷⁰ Andişmend, *Maarif Asri Afganistan*, 228.

⁷¹ Ahmadî Wardak, *Sairi tarihi maarif Afganistan*, 55.

başlamış olsa da, savaşlarda halkın geneline dağıtılan silahların tekrar toplanamamış olması, silahlı çatışmaların tekrar başlamasına neden oldu. Bu çatışmalara rağmen resmî okullar ve öğrenci sayısı arttı. 2007 yılında ülkedeki resmî lise sayısı 1532'ye ulaştı. Hâlbuki 1975'te Afganistan'da cumhuriyetin kuruluş yıllarında liselerin sayısı 197 idi. Bu resmî okulların öğrenci sayısı ise 5,7 milyona ulaştı. 2012 yılına gelindiğinde ise öğrenci sayısı 7,5 milyona ulaştı. 217000 öğretmen tarafından 17437 okulda eğitim verilmekteydi.⁷²

Afganistan Milli Eğitim Bakanlığının son verilerine (2019 yılı) göre ise ülke genelinde toplam 161000 resmî okul mevcut olup bu okullarda 9,3 milyon öğrenci eğitim görmektedir.⁷³

1.2. Medreseler (H. 1-351)

İslâm'ın başlangıcından itibaren bir eğitim merkezi olarak medreseler, Müslümanlar arasında önemli bir yere sahip olmuştur. Fıkıh, tasavvuf, edebiyat ve hikmet gibi terimlerin bir ilim olarak Kur'ân'dan ortaya çıktığı aşikârdır. Kur'ân'ın ilk hocalığı'nı da Peygamber Efendimiz (s.a.v.) yapmıştır. Kur'ân'ı sâhabe'ye öğretmiş, ashab-ı kirâm da başkalarına anlatmıştır. Tâbiîn Kur'ân ve onun anlamını ashab-ı kirâma sorar, öğrenir ve başkalarına öğretirlerdi. Bu öğrenimler büyük İslâm şehirlerinde vuku bulduğu için medreseler ortaya çıktı. Bunlardan Mekke Medresesi, Medine Medresesi ve Irak Medresesi çok meşhurdur.⁷⁴ Mekke Medresesinin kurucusu Abdullah b. Abbas'tır. Mekke halkı onun etrafında toplanarak Kur'ân ve onun anlamını öğrenirlerdi. Mücâhid b. Cebr (ö. 721), Atâ b. Ebû Rebâh (732), İkrime el-Berberî (ö. 723), Saîd b. Cübeyr (ö. 713 ?) ve Tâvûs b. Keysân (ö. 725) bu medresenin en önemli öğrencilerindendir. Medine Medresesi'nin kurucusu ise Übey b. Kâ'b'dır (ö. 654?). Medine halkı onun etrafında toplanıp Kur'ân ve muhtevasını öğrenirlerdi. Ebû'l-Âliye er-Riyâhî (ö. 709), Zeyd b. Eslem (ö. 754) ve Muhammed b. Kâ'b el-Kurazî (ö. 726?) ise bu medresenin ünlü öğrencileri arasında yer almaktadır. Irak Medresesi'nin kurucusu ise tefsir ilmine içtihat ve görüşü (أئمة) ilk olarak kullanan ve ondan sonra devam etmiş olan Abdullah b. Mes'ûd'dur (ö. 652-53). Mesrûk b. Ecda'

⁷² Ahmadî Wardak, *Sairi tarihi maarif Afganistan*, 306.

⁷³ <https://www.gmic.gov.af/dari/social/3704-2018-08-29-07-39-25>. (Erişim tarihi: 25.12.2019)

⁷⁴ Zeydan Corcî, *Tarihi Temeddun İslâm*, Trc. Ali Cevâhir Kelâm, (Tahran: Emir Kebir Matbaa, 1993), 625.

(ö. 683), Hasan-ı Basrî (ö. 728), Âmir b. Şerâhîl Şa'bî (ö. 722) ve Alkama b. Kays (ö. 682) ise bu medresenin ünlü öğrencilerindedir.⁷⁵

İslâm tarihçileri, ilk İslâmî medresenin H. beşinci asrın ortalarında selçuklu Melik Şah'ın vezir'i Nizâmülmülk (ö. 1092) tarafından yaptırıldığını belirtmektedirler. Abbâsîler döneminde birçok eser Arapça'ya tercüme edilmiş ama medrese yapılmamıştır. Yapıldı ise de onun kalıntısı mevcut değildir. Bazı batılı tarihçileri Me'mûn'un Horasan veliaht'ı olduğu dönemde 3 medrese yaptırıldığını belirtmişler ama hangi kaynağa dayanarak yazdıklarını belirtmemişlerdir. Çünkü bu 3 medrese hakkında İslâm tarihçilerinin eserlerinde herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir. Hz. Ömer (r.a.) döneminde Dicle ve Fırat nehri etrafındaki Basra ve Kûfe şehirleri medeniyet merkezleri olarak özel haritalarla tasarlanmış, her kabile için ayrı mahalleler oluşturulmuş, cami ve devlet binaları inşa edilmiştir. Zamanla Kûfe şehri harabeye dönüşmüş ama camisi henüz ayakta kalabilmiştir. Bu caminin yanında bir Kur'ân eğitim merkezi mevcuttu. Zamanla Kûfe bir ilim merkezine dönüşerek sarf ve nahiv gibi ilimlerin eğitim merkezi halini aldı. Hatta bir süre Basra ve Kûfe arasında muazzam bir ilmî rekabet mevcuttu. Basra, Bağdat ve Harran İslâm dünyasının en ücra köşelerinden ilim âşıklarını kendilerine çekiyorlardı.⁷⁶

İslâm'ın yayılmasıyla, İslâmiyet'i kabul eden coğrafyalarda oluşan İmparatorluklar da, kendi bölgelerinde medreselerin yapılmasına büyük önem göstermişlerdir. Bu çerçevede biz de, bugünkü Afganistan topraklarında ortaya çıkan bazı İmparatorlukların zamanında kurulan medreselerin kısaca tarihsel sürecini inceleyip örnek birkaç medreseyi anlatarak, günümüzde mevcut olan medreselerin durumunu genel olarak anlatmaya çalışacağız.

1.2.1. Gazneliler Döneminde Medreseler (H. 351-582)

Gazneliler yönettiği toprakların halkının istek ve kültürlerine orantılı ve uygun olarak ilim merkezlerinin tesisine gayret etmişlerdir. Bu dönemde İslâm âleminin diğer bölgelerinde de büyük âlimler birçok öğrenciyi etraflarında toplayarak eğitim verirdi. Sultan Mahmut döneminde Gazneliler'in hükümdarlığı altında ilim peşinde

⁷⁵ Muhammed Yûsuf Ezrak, *Kanun hai ulum wa saka'fati İslâmî dar Afganistan*, (Kabil: Merkezi Thk. Ulûm-i İslâmî, 1991), 3-4.

⁷⁶ Corcî, *Tarihi Temeddun İslâm*, 625-630.

olan kişilere eğitim veren 20'den fazla medrese mevcuttu. Bu medreselerin giderleri bağış olarak vakfedilen topraklardan karşılanmaktaydı. Mahmut'un kardeşi Emir Nasr, Horasan ordusunun komutanlığını yaparken Nişabur'da bir medrese yaptırmış ve medreseye ait toprakları bağış şeklinde Ebû Nasr'a bırakmıştır. O dönemlerde Gaznelilerin İmparatorluğu doğunun en önemli ilim merkezlerinden biri haline gelmişti. Dünyanın her tarafından şairler Mahmut'un daveti veya kendi isteğiyle onun huzuruna gelirdi. Onun elinin altında 400 şairin olduğu söylenmektedir. Gazneliler dönemi âlimler, şairler ve filozoflar açısından Afganistan'ın en aydın dönemlerindedir.⁷⁷

Yukarıda belirtildiği gibi Gazneliler döneminde birçok medrese mevcuttu. Bizde örnek olarak onlardan birini anlatacağız.

1.2.1.1. Bûsalih Medresesi

Bu Medrese Arûsu-l-felek Cami'nin yanında yer almaktaydı. Muhammed Yusuf Ezrak'ın, Utbî'ye (عتبی) (ö.1036) dayandırdığı bilgiye göre medrese hakkında şöyle bilgi mevcuttur: Gazneli Mahmut Arûsu-l-felek Camisi'nin yanına Bûsalih Medresesini yaptırdı. Onda çok nefis ve az bulunan kitapları topladı. Çok farklı alanlarda öğrenciler bu medrese'de ilim tahsil ederlerdi. Tüm görevlilerin giderleri medreseye vakıf edilen topraklar'dan karşılanırdı. Yine Muhammed Yusuf Ezrak'ın *Beyhakî Tarihine* dayandırdığı bilgiye göre Bûsalih, aslında döneminin en iyi fakihlerinden biri olup, Sultan Mahmut Nişabur'u fethettiğinde onu alıp Gazne'ye göndermiş, o da bu medresede eğitim verdiği için, medreseye bu ad verilmiştir. Medresenin yanında büyük bir de kütüphane bulunmaktaydı. Sultan Mahmut bir yeri ele geçirdiğinde oradan elde edilen kitapları bu kütüphaneye getirirdi. Bu şekilde kütüphane dünyaca ünlü kütüphaneler arasında yerini almıştı. Ebû'r-Reyhân Muhammed b. Ahmed el-Bîrûnî'de (ö. 1061?) bu medresede hocalık yapmış ünlü âlimlerdendir. El-Bîrûnî hem Arapça hem de Farsça dillerini biliyordu. Matematik, tıp, uzay bilimi, jeoloji, mineraloji, coğrafiya, tarih, dil ve edebiyat derslerinde hocalık yapmıştır. Aslında el-Bîrûnî, Hârezm'de doğmuş ve orada eğitimini tamamlamıştı.

⁷⁷ Ezrak, *Kanun hai ulum wa sakaŋati İslâmî dar Afganistan*, 16.

Sultan Mahmut, Gurganc'ı ele geçirince el-Bîrûnî'yi de yanına almış ve onu Gazne'ye getirmiştir. Bilindiği gibi el-Bîrûnî eserleri'nin sayısı 113 olarak ifade edilmektedir.⁷⁸

1.2.2. Herat'lı Timurlular Döneminde Medreseler (H. 771-907)

Timurlular'ın kurucusu olan 36 yıllık Timur dönemi savaşlarla geçti. Timur, ele geçirdiği yerlerden hocalar, âlimler ve bilim insanlarını alır Semerkant'a getirirdi.⁷⁹ Bu şekilde Timur, Osmanlı Sultanı Yıldırım Bayezid ile girdiği savaşta galip gelerek, kıraat-ı aşereyi tespit ve tayin eden İbnü'l-Cezerî'yi de (ö. 833) Bursa'dan alıp Keş şehrine getirmişti.⁸⁰ Timur'un hayatını kaybetmesiyle aradan geçen küçük çekişmeler sonrasında yerine Şâhruh Mirza geçti. Şâhruh Mirza ile başlayan Heratlı Timurlular yaklaşık bir asır boyunca iktidarda kaldılar. Başkenti günümüzde Afganistan'ın batısında yer alan Herat şehri olan bu İmparatorluğun bilim ve sanatta, Avrupa'nın Rönesans dönemine denk ve hatta ondan daha üstün bir seviyedeydi. Şâhruh Mirza kentlerin, yolların, binaların ve medreselerin yapımına çok önem verip ilim ve bilim insanlarına sonsuz saygı duyardı.⁸¹ Bu bağlamda Timur'un ölümünden sonra İbnü'l-Cezerî'nin Herat'a gelirken Şâhruh Mirza yanındaki tüm âlimler ve askerlerini yanına alarak, şehrin bir fersah (5 km) dışında karşılaşması da bunun göstergesidir.⁸² Şâhruh Mirza ve onun sülâlesi döneminde Herat'ta onlarca cami ve medrese yapıldı. Herat'ın sadece Darülibâde'de (bugünkü adıyla Ziyaretgâh) kadın ve erkekler 24 saatte 700 hatim yapılır, cuma namazlarında insanlar camilere sığmaz sokak ve caddelerde saf tutarak namazlarını kılmaktaydılar.⁸³

Nizâmüddin Tusî Medresesi, Şâhruh Mirza Medresesi, Hâce Aferin Medresesi, Sultanî Medresesi, Sultan Hüseyin Mirza Baykara Medresesi, Hâce İsmâil Hisarî Medresesi, Cemâliye Medresesi, Bedi'yye Medresesi, Hâce Celâleddîn Medresesi ve başka adını bilmediğimiz birçok ilim merkezi ve medreseler Herat'lı Timurlular döneminin en önemli medreselerindendir. Abdülhakîm Tabibî'nin doğu ve batı tarihçilerine dayandırdığı bilgiye göre ise bu medreselerde Mevlânâ Celâleddîn

⁷⁸ Ezrak, *Kanun hai ulum wa sakafati İslâmî dar Afganistan*, 17-19.

⁷⁹ Abdülhakîm Tabibî, *Tarihi Herat Der Asrı Timuriyan*, (Tahran: Hirmend Matbaa, 1989), 4.

⁸⁰ Şerefeddin Ali Yezdî, *Zafername*, thk. Mir Muhammed Sadık, (Tahran: Merkez Esnadı Meclis, Basıldığı yıl yok.), 1: 787. Ayrıca bk. Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-neşr*, 169-171.

⁸¹ Tabibî, *Tarihi Herat Der Asrı Timuriyan*, 13.

⁸² Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-neşr*, 172.

⁸³ Tabibî, *Tarihi Herat Der Asrı Timuriyan*, 13.

Evbehî, Mevlânâ Celâleddîn Yusuf Hallaç, Nizamüddin Abdürrahim, Mevlânâ Hâce Nâsirüddin Lütfullah, Hâce Alâeddin Çiştî, Mevlânâ Saadettin Me'sûd b. Ömer Teftâzânî (ö. 1390), Kutbüddin Mevdûd Çiştî (ö. 1133), Ebû Türâb Hirevî, Muhammed Tirmizî Hirevî, Şehâbeddin Lütfullah, Hâfız Ebru, Muînüddîn Muhammed Ferahî, Mevlânâ Hüseyin Vâiz-i Kâşifi (ö. 1504-1505), Muînüddîn bil-asl Vâiz, Hâce Muînüddîn, Mevlânâ Nürüddîn Abdurrahman Câmî (ö. 1492), Muhammed Mavterşah, Muhammed Tûsî, Hândmîr (1535-1536), Rebî Puşengî, Sayfî Hirevî, Emir Seyyid Hüseyin, Emalî Hirevî, Mevlânâ Abdülvâsi Hirevî, İsmet-i Buhârî (1436-37), Ârif Kâtibî, Nizamüddin Esterâbâdî, Hilâlî Eşrî, Badahşî, Şah Hüseyin Kalî, Celâlî, Ahî, Âsifî, Hâlidî, Şey Ahmet Süheylî ve Mevlânâ Vâhidüddîn Nesevî hocalık yapmıştır.⁸⁴

Ayrıca Mevlânâ Celâleddîn Mahmut Zâhid Merğabî, Mir Seyyid Ali Hemedânî, Zeyneddin Ebû Bekir, Hâce Bahâeddin Nakşibend (ö. 1389), Hâce Alâeddin Attâr (ö. 1400), Seyyid Şerîf Cürcânî (ö. 1413), Mevlânâ Abdullah b. Lisanüddin Muhammed (ö. 1374-75), Nizâmüddin Şâmî (ö. 1411-12), Şeyh Şemsüddin Muhammed el-Cezerî, Kadı Kutbüddîn Abdullah Emalî, Seyyid Burhânüddîn Şâmî, Seyyid Burhânüddîn Eşraf b. Mübârekşah, Kemâl Hucendî, (ö. 1401) Mevlânâ Muhammed Şîrin Mağribî, Mevlânâ Safiyüddîn Hetlanî, Şeyh Mahmut Zengî, Necmüddin Tarimî, Hâce Muhammed Parsa (ö. 1420), Ebû Nasr Parsa, Şeyh Muhiddîn Muhammed Gazzâlî Tûsî, Şemsüddin Muhammed Vâhidî, Seyyid Nureddîn Cürcânî, Şerefeddin Ali Yezdî, Şemseddin Muhammed İsferyânî, Mevlânâ Nurüddîn Abdurrahman Câmî, Ali Şîr Nevâî ve Kemâlüddîn Bihzât Hirevî de Timurlular döneminde geçen ünlü ârif ve âlimlerdendir.⁸⁵

Timurlular dönemini tamamen veya kısmen konu alan *Zafernâme*, *Herat Tarihi*, *Habibü's-siyer*, *Orta Asya Tarihi*, *Şugufâ-yi Herat der Ahd-i Timuriyan*, *Tarih-i Afganistan bad ez İslâm* ve *Afganistan der mesir-i Tarih* adlı Farsça ve Özbekçe eserlere baktığımızda ise İbnü'l-Cezerî gibi kırâat-i aşereyi tespit ve tayin eden büyük bir âlime çok kısa bir şekilde değinilmiş veya hiç değinilmemiştir. Kanaatimizce daha o zaman ya kıraat ilmi, tefsir, hadis, fıkıh, kelâm vb. İslâmî ilimler gibi Müslümanlar

⁸⁴ Tabibî, *Tarihi Herat Der Asrı Timuriyan*, 50-51.

⁸⁵ Tabibî, *Tarihi Herat Der Asrı Timuriyan*, 53-58.

nezdinde yaygınlaşmamış veya İbnü'l-Cezerî'nin kıraat ilmi otoriterliği yanında hadis ilmi gibi diğer ilimlerde de otorite olmasından kaynaklanmaktadır.

Bu dönemde çok sayıda cami, medrese ve İslâmî bina yapılmıştır. Sadece Sultan Hüseyin döneminde Ali Şîr Nevâî'nin vezirliği sürecinde 370 cami, medrese ve İslâmî bina yapıldığı beyan edilmektedir.⁸⁶ Buna, Ali Şîr Nevâî'nin hayatının son dönemlerinde, Sultan Hüseyin'den izin alarak ve onun kendisine bağışladığı vakıf yerlerinden yaptırdığı kendisinin yaşadığı evin etrafındaki cami ve İhlâsiye Medresesi dâhil değildir.⁸⁷

Timurlular döneminin en ünlü medreseleri ise Şâhruh Mirza'nın eşi Gevher Şad Hatun'un kurucusu olduğu, Musallâ Meydanında yer almaktadır. Gevher Şad Medresesi, Gevher Şad Mescidi, Sultan Hüseyin Mirza Baykara Medresesi, Sultan Hüseyin Baykara hânekâhı (خانقاه)⁸⁸, Ali Şîr Nevâî Camisi, İhlâsiye Dârülhuffâz, dârüşşifâ ve hânekâh ve İhlâsiye Medresesi bu meydan içerisinde yer almaktadır.⁸⁹

Bu bölümde Musallâ Meydanında yer alan örnek birkaç medreseyi anlatıp sonraki dönem medreselerine geçeceğiz.

1.2.2.1. Gevher Şad Medresesi

Medresenin temeli H. 820 yılında Şâhruh Mirza'nın eşi Gevher Şad Hatun tarafından atıldı. Tam 21 yıl sonra H. 841'de tamamlanarak hizmete açıldı. İlk yıllarda medrese Gevher Şad Hatun'un adıyla "Gevher Şad Medresesi ve Mehd-i Ulyâ Medresesi" olarak anılmaktaydı. Daha sonraları ismi el Muğre (المغرة) olarak değiştirildi. Medresenin kalıntıları halen Afganistan'ın batısında İran'la sınır kapısını oluşturan Herat ilinin kuzey bölgesinde mevcuttur. Halk arasında ise Günbed-i Sebz (yeşil kümbet) olarak bilinmektedir. Abdülhakîm Tabibî'nin Timurlular dönemi tarihçilerinden Hândmîr'in Habibü's-siyer adlı eserine dayandırdığı bilgiye göre "Mimari olarak bu medrese, dönemin mimarlarının hocası sıfatında olan Hâce Kîvâmüddîn'in eserlerinden olduğunu ve medrese binasının yapımında çok titizlikle

⁸⁶ Tabibî, *Tarihi Herat Der Asrı Timuriyan*, 60.

⁸⁷ Tabibî, *Tarihi Herat Der Asrı Timuriyan*, 65.

⁸⁸ Hânekâh (Hânegâh) Türkçe de "Tekke" dir. Bk. <http://afghanistanefarda.blogfa.com/post/298>. (Erişim tarihi: 18.01.2020)

⁸⁹ Ezrak, *Kanun hai ulum wa sakafati İslâmî dar Afganistan*, 33-34.

çalıştığını belirtmektedir.” Yine Tabibi’nin H. 861’de (Bu tarih aynı zamanda Gevher Şad’ın vefat tarihidir.) yazılan ve vakıf binalarını konu edinen bir el yazma esere dayandırdığı bilgiye göre “Gevher Şad’ın şahsi mülkiyeti olan tarım yerleri, meyve bağları, değirmenler ve dükkânları vakfedilerek gelirlerinin hem Gevher Şad Medresesine ve hem de diğer hayır işlerine harcanmasının tahsis edildiğinin yazıldığını, belirtmektedir.

Gevher Şad hatun bu medreseyi şahsi servetinden yaptırmıştır. Yukarıda belirttiğimiz ünlü Mimar Kıvâmüddîn’in yanı sıra dünyanın ünlü şehirlerinden mimarlar, taş ustaları, fayans ustaları, hattatlar ve ressamı da getirerek yüklü miktarda ücret verip medresenin yapımında çalıştırmıştır. Bu sebeple medrese muhteşem büyüklüğü, minyatörlüğü, fayans işçiliği, hattatlığı ve üzerine işlenen ressamlık bakımından Timurlular döneminin en önemli binalarından biridir. Gevher Şad Medresesi ve onun türbesi Sultan Hüseyin döneminde de kendi ihtişamını ve önemini korumaktaydı. Timurlular’ın Hindistan bölgesinde ünlü sultanlarından olan Bâbü H. 909’da Herat’ı ziyaret ettiğinde bu medreseyi görmüş ve anılarında ondan bahsetmiştir.⁹⁰

Medresenin yanında ve içinde türlü kitapların yer aldığı bir de büyük kütüphane bulunmaktaydı. Yine medresenin yanında bir dârüşşifâ, öğrenciler için bir yurt, yolcular için bir misafirhâne (دارالضيافة) ve fakir fukara için de bir fakirhâne (دارالمساكين) mevcuttu. Gevher Şad Hatun’un kendisi bizzat medresedeki eğitim ve eğitim için gerekli ihtiyaçlarıyla ilgileniyordu.⁹¹

1.2.2.2. Sultanî Medresesi

Yine döneminin en önemli eğitim merkezlerinden biri de Musallâ Meydanında yer alan Sultanî Medresesi ve hânekâh’ı idi. Bu medrese H. 898 yılında Sultan Hüseyin Mirza Baykara’nın emriyle onun şahsi servetinden yapıldı. Medrese aynı zamanda Mirza Medresesi olarak da anılmaktadır. Abdülhakîm Tabibi’nin Celâleddîn Sıddîkî’nin *İrfan* aylık dergisinde yayımlana makalesine dayandırdığı bilgiye göre “H. 898 yılında Sultan Hüseyin Mirza Baykara tarafından, din âlimleri ve din talebeleri

⁹⁰ Ezrak, *Kanun hai ulum wa sakafati İslâmî dar Afganistan*, 36.

⁹¹ Ezrak, *Kanun hai ulum wa sakafati İslâmî dar Afganistan*, 37.

için yaptırılan bu medrese, görenlerini hayran bırakıyor ve ilmî olarak da dönemin sayılı ilim merkezlerinden olduğu vurgulanıyor.” Yine Tabibî'nin Fikrî Selcukî'ye dayandırdığı bilgiye göre “Bu medrese yapı olarak Gevher Şad Medresesine benzediğini ama ona göre daha büyük olduğunu, kuzey ve güney sütunlarının Gevher Şad Medresesine göre daha da uzun ve enli olduğunu” beyan etmektedir.

Tabibî'nin, Hândmîr'in *Hülâsatü'l-ahbâr fî beyâni ahvâli'l-ahyâr* adlı eserine dayandırdığı bilgiye göre ise bu medresede “sabahları hizmetçileri tarafından fakir ve garibanlara yemek servis edilir, haftada bir kez de Mevlânâ Kemâleddîn Hüseyin Vâiz, dinî sohbetler yaparmış. Ayrıca bu medresede, hadis ilminin önemli isimlerinden biri olan Teftâzânî ve Mevlânâ Abdurrahman Câmî de hocalık yapmışlardır.”⁹²

Asar-ı Herat kitabı'nın yazarı olan Halilî Afgan, Bahîre Sahibi'nin (صاحب بحیره) “ H.1023 yılında İran ve Turan da Mirza Medresesi gibi güzel ve ihtişamlı bir medresenin bulunmadığını, onun yapımında Sultan Hüseyin Mirza Baykara'nın, aralarında anlaşma olan Tebriz sultanı Yakup Bey'den 600 sıra mermer taşı isteyerek medrese binasının yapımında kullandığını, bu anlamda dünyada çok nadir yapıtlardan olduğunu” belirtmektedir. Yine aynı müellif, Şeyh Bahâî adıyla bilinen Bahâeddin Âilî'nin eseri *Keşkul'de* medrese hakkında aşağıdaki yazıyı yazdığını beyan etmektedir.

⁹² Ezrak, *Kanun hai ulum wa sakafati İslâmî dar Afganistan*, 38.

Resim 1: Bahâeddin Âilî'nin *Keşkul* adlı eserinde Mirza Medresesi hakkında yazdığı yazı

İslâm âlemi'nin en parlak döneminde, en büyük medreselerden olan bu medrese Herat'ın güzel geçmişi açısından büyük önem taşımaktadır.⁹³

1.2.2.3. İhlâsiye Medrese ve Hânekâhsı

Bu medrese ve hânekâh üstte de belirttiğimiz gibi Sultan Hüseyin Mirza Baykara'nın ilim ve bilim sahibi veziri Ali Şîr Nevâtî'ye yaşlandığı dönemde kendisine bağışlanan yerde, onun tarafından yapılmıştır. Halis niyetle yaptırdığı için adını İhlâsiye koymuştur. Ali Şîr Nevâtî'ye bağışlanan bu yer, şehrin en güzide yerinde, havası hoş ve kenarından ise İncil Nehri akmaktaydı. O yerin büyük bir bölümünün etrafını duvarlarla çevirerek önce bir bina yaptırır. Evin bahçe kısmını ise çeşitli bitki, çiçek ve ağaçlarla süsler. Sultan Hüseyin Mirza Baykara bu evini birkaç kez ziyaret eder. Bu ziyaretlerin birinde bina'nın çok eskidiğini görünce onu yıkıp

⁹³ Halilî Afgan, *Asarı Herat*, (Herat: Fariye Selcukî Matbaa, 1930), 1: 56-58.

yerine bir cami ve medrese yaptırması için ikramda bulunur. Ali Şîr Nevâî yapılan bu yardımla adı geçen medreseyi ve yanına'da bir cami yaptırır. Cami ve medresenin yanında sesi güzel ve Kur'ân'ı güzel okuyan hâfızların tilâvet etmeleri için kümbet şeklinde bir de dârülhuffâz yaptırmıştır. Yine bunların yanında yaptırılan hânekâh da ise fakir ve muhtaçlara yiyecek dağıtılırdı. Buradaki medresede ise iki hoca ders vermekteydi. Biri usûl, fûrû ve fıkıh diğeri ise usul, fûrû ve hadis. Her ders halkasında 11 öğrenci bulunurdu. Medresenin giderleri ise Ali Şîr Nevâî'ye verilen yerde yapılan ve işletilen dükkânlar ve onların kiralarından karşılanmaktaydı.⁹⁴

Timurlular döneminde Herat medreselerinde toplam 11000 öğrenci ilim öğrenirken Avrupa'da ilim öğrenmek toplumun belli kesimine mahsustu.⁹⁵ Yukarıda da belirttiğimiz gibi Herat medreselerinin önemli birkaç tanesi Musallâ Meydanı'nda yer almaktaydı. Aynı zamanda bu Musallâ Meydanı'nda Timur ailesinden birkaç kişinin mezarı da bulunmaktadır.⁹⁶ Timurlular'ın Şeybanî'ler tarafından ortadan kaldırılmasıyla Herat ve onun güzide eserleri özellikle de Musallâ Meydanı'ndaki yapılar zarar gördü. Daha sonra da Şeybanî'ler ile Safevîler arasında vuku bulan savaşlarda ve ardından Nadir Avşar savaşları'nda da zararlar görse de Musallâ Meydanı ve onun içindeki yapılar 1885 yılına kadar ayakta kaldı. 1885 yılında ise İngilizler'in Afganistan ve bölgeyi işgal savaşlarında Musallâ Meydanı'ndaki Gevher Şad Hatun'un kümbet şeklindeki türbesi ve 10 adet kule dışında hiçbir yapı kalmadı. Bu kalan türbe de 1935 yıllarda Muhammed Zahir Şah döneminde küçük bir restorasyon yapıldı. 1942 yılında Afganistan çağdaş tarihçilerinden olan Fikrî Selcukî tarafından kapsamlı restorasyon önerisinde bulundu. Yapılan kapsamlı çalışmada, restorasyonun yanı sıra o kalan tarihî eserlerin etrafındaki boş araziler çiçekler ve fidanlar dikilerek yeşil alan oluşturuldu. 1978 yılına kadar burası Herat halkınca bilinen ve gezilen bir yerdi. 1978'de Rusların Afganistan'a saldırmasıyla burası adeta bir vîrâne haline dönüştü. 1995 yılında bazı uluslararası tarihi eserleri koruma kuruluşları tarafından restore edildi.⁹⁷

⁹⁴ Ezrak, *Kanun hai ulum wa sakafati İslâmî dar Afganistan*, 40.

⁹⁵ Kâsânî, *Orta Asya Tarihi*,2: 348.

⁹⁶ Afgan, *Asarı Herat*, 1: 59.

⁹⁷ <http://herat-m.gov.af/dr> (Herat Belediyesi Web sitesi, Erişim tarihi: 02.02.2020)

Gevher Şad Hatun, bölgenin tarihine adını yazdıran nadir kadınlardan biridir. Arkasında bir sürü eser bırakan Gevher Şad Hatun, Afganistan'ın Herat kentindeki Musallâ Meydanı ve İran'ın Meşhet şehrinde, Şî'lerin sekizinci imamı olan İmam Rıza'nın ziyaretinin yanındaki, Gevher Şad Cami bilinen eserlerindedir. Bu sebeple Gevher Şad Hatun, vefatının yıl dönümünde her sene Afganistan ve Özbekistan'da anılmaktadır. 15.05.2019 tarihinde Afganistan'ın Herat kenti Musallâ Meydanı, Gevher Şad hatunun yıkık türbesinin yanında düzenlenen, Gevher Şad Hatun vefatının 579. yılı anma programına, Afganistan devleti Cumhurbaşkanı Muhammed Eşref Gani de katıldı. Cumhurbaşkanı konuşmasında Musallâ Meydanı'nın restorasyonuna başlanıp tekrar eskisine uygun bir şekilde tamir edilip, Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü'nün kayıtlarına geçirmek için çalışmaların başladığını belirtti.⁹⁸

1.2.3. Muhammedzeyler Dönemi'nde Medreseler (M. 1863-1977)

Afganistan'ın Herat ili merkezi olan Timurlular Devleti'nin ortadan kaldırılmasıyla bugünkü Afganistan toprakları Mâverâünnehir hükümdarları Özbekler, İran Safevîler'i ve Timur'un sülâlesinden Hindistan merkezli imparatorluk kuran Bâbürlüler arasında bölünerek ilim merkezleri ve medreseler bakımından düşüş ve gerileme başladı. Belirttiğimiz bu üç devlet arasındaki savaşlarla Afganistan'ın önemli şehirlerinden olan Herat ve Belh ilim merkezi olmaktan düştü. Artık bu şehirlerin yerine Buhara, Semerkant, Delhi ve Isfahan ilim merkezlerine dönüştü. Hindistan, Fars ve Mâverâünnehir hükümdarları Afganistan topraklarında olan âlimler ve sanatkârları kendi imparatorluklarına götürdüler. Başka bir deyişle Afganistan toprakları bölünmüş ve yabancılar tarafından idare edilmekteydi. Siyasî ve iktisadî otoriterliğini kaybetmiş tekrardan ilim merkezi olma gücüne sahip değildi. Onsekizinci asırlara kadar durum böyle devam etti. Onsekizinci yüzyılın ortalarında Afganistan'ın güney bölgesinin yerel halkları olan Hutekîler'in Devleti kurulmuş olsa da Fars devletleriyle savaşmaktan medreseler ve ilim merkezlerine gerekli teveccühü gösteremedi.⁹⁹

⁹⁸ <https://www.bbc.com/persian/afghanistan>. (Erişim tarihi: 19.02.2020)

⁹⁹ Ezrak, *Kanun hai ulum wa sakafati İslâmî dar Afganistan*, 40.

Nadir Avşar da Afganistanı ele geçirdiğinde savaşlardan bu konulara gerekli ilgiyi göstermedi. Yine Afganistan'ın yerel halklarından olan Abdaliler'in kurduğu imparatorluğun 25 yıllık dönemi de ilim ve bilim merkezlerine teveccüh göstermek yerine kaybettiği toprakları tekrar ele geçirmek için savaşlarla geçti. İktidarın Abdaliler'den Muhammedzeyler'e geçmesiyle, bunların bir asırlık iktidarları da iç savaşlar ve Afganistan halkının İngilizlere karşı verdiği savaşlarla geçtiği için ülkede güvenlik, iktisat, sanat, sanayi ve ziraat diye bir şey bırakmadı. Şehirler vîrân, tarım alanları kuraklıkta kalıp, milli servet ve huzurun kaybolmasıyla sosyal ilerlemenin önü kesilerek Afganistan halkı bilim ve ilimden uzakta kaldı. Neredeyse ülkede bulunan ve bölgede şan şöhret sahibi olan Kur'ân, tefsir, hadis, fıkıh, belâgat, mantık, tıp ve fen bilimleri merkezlerinden bir tane bile kalmadı. İlmî münâzaralar, yazma eserler ve ilim öğrenme materyalleri kayıplara karıştı. İlim öğrenmek isteyen Afganistanlı öğrenciler Turan,¹⁰⁰ Hindistan, Irak ve diğer Arap memleketlerine gitmek zorunda kaldılar. Afganistan'ın belli şehirlerinde kalan sayılı medreselerde de hanefî fıkıhı, sarf, nahiv çok az sayıda da hikmet ve hadis eğitimi verilmekteydi.¹⁰¹

Afganistan'ın çocukları camilerde Kur'ân ve devamında Peştunca eserlerden *Reşidiyân*, *Fevâidü'ş-Şeri'a*, *Rahman Baba Divanı*, *Fetih Han* ve *Seyfü'l-Mülûk* kıssaları kitaplarını, Farsça eserlerden *Çehar Kitap*, *Penc Kitap*, *Divan-ı Hâfız*, *Gülistân*, *Bahâristân*, *Bustân*, *Envâr-ı Süheylî* ve benzeri kitapları, Arapça eserlerden *Hülâsey-i Keydânî*, *Kudûrî*, *Münye*, *Kenzü'd-Dekâik*, *Sarf-i Mîr* ve *Sarf*, *Müstahlas*, *Bedü'l-mizân* ve benzeri kitapları, Türkçe eserlerden ise *Sufî Allah Yar Divân'ı*, *Fuzûlî Divanı* ve benzeri kitapları okumaktaydılar. Şehirlerde yaşayan ve okuma yazması olan halk Şehnâme, İskendernâme, *Emir Hamza*, *Şehzâde Mümtaz* ve *Çehar Derviş* gibi kitapları, Okuma yazması olmayan insanlar ise aralarında Ebû Müslim-i Horasanî, Mü'min Han, Âdem Han gibi halk efsanelerini ezbere bilenlerden dinlerlerdi. Sofiler ise *Mevlevî'nin Mesnevîsini*, *Kasasü'l-Enbiyâ*, *Tezkiretü'l-Evliyâ* kitaplarını, edebiyat sevenler ise *Divan-ı Bidil*, *Yûsuf Züleyhâ*, *Tarih-i Firişte* ve *Ravzatü's-safâ* kitaplarını okurlardı. O dönemde ülkede matbaalar da olmadığı için ya

¹⁰⁰ Farsça kaynaklarda Turan, Türkistan'ın diğer ismi olup hatta Horasan'ın da bazı kesimlerini içermektedir. Mâverâünnehir için Turan tabiri kullanılmıştır. Bk. <https://www.vajehyab.com/dekhoda/> (Erişim tarihi: 21.02.2020)

¹⁰¹ Ezrak, *Kanun hai ulum wa sakafati İslâmî dar Afganistan*, 42.

Hindistan, İnan ve Buhara merkezli Türkistan ülkelerinde basılan veya halkın kendi ellerinde bulunan nadir el yazma eserlerini kullanırlardı.¹⁰² Yaklaşık bir asır bu durağan dönem devam etti. Yukarıda da belirttiğimiz gibi sadece Şîr Ali Han Dönemi'nde askeri okul ve *Şemsü'n-nehâr* adlı resmî dergi basıldı. Çok geçmeden bunlar da İngilizlerin Afganistana saldırmasıyla ortadan kalktı. Afganistan tekrardan uzun bir karanlık döneme girdi.¹⁰³

Dolayısıyla bu uzun sürede, ülkede iki elinin parmağını geçmeyecek kadar az sayıda âlim ve bilim insanı kalmıştı. Ülkeyi yönetenlerin bile bazıları okuma yazma bilmiyordu. Yine de Seyyid Cemâleddîn-i Efgânî gibi yetişen insan neredeyse başka yoktu. Bu durum 1901 yıllarına kadar böyle devam etti. Habîbullah Han'ın devletin başına geçmesi ve 18 yıllık savaşız iktidarı döneminde az da olsa eğitim öğretime gayret gösterildi. 1919'da Emânullah Han'ın devletin başına geçmesi ve Afganistan'ın İngilizler'den bağımsızlığını ilan etmesiyle eğitim ve öğretimde köklü değişimler meydana geldi. Bu uzun durağan dönemde her ne kadar devletler Afganistan halkının eski ilim seviyesine ulaşması için gerekenleri yapmadı veya yapamadıysa da, Afganistan'ın Müslüman halkı boş durmadı. Müslüman halk, çocuklarının eğitimi için bazı camileri medreseye dönüştürdü. Bu medreselerde ders halkaları oluşturuldu. Tabi ki bir medrese bazı bölgelerde birkaç köyü aynı anda kapsamaktaydı. Bu halkalarda ders anlatanlara müderris adı verilir. Öğrenciler medresenin belirlediği eğitimleri müderrisin yanında öğrenirlerdi. Medreselerin giderleri tamamen halk tarafından karşılanmaktaydı. Zamanla bu medreselerin bazıları devlet tarafından resmileştirildi. Bazıları da resmileştirilmeden olduğu gibi devam etti ve hâlâ da devam etmektedir.

1.2.4. Günümüzde Medreseler

Afganistan'da ilk resmî medrese M. 1880-1901 yıllar arasında Afganistanı yöneten Abdurrahman Han tarafından Kabil'de kuruldu. Bu medresenin tüm masrafları devlet tarafından karşılanıyordu. Medreseye Molla Gulâm Muhammed ve Molla Ebû Bekir, müderris olarak tayin edildi. Bu medresede fıkıh eğitimi verilmekteydi. 1930 yılına kadar resmî okullar konusunda bazı gelişmeler olduysa da ülke genelinde resmî olarak devletin idaresinde herhangi bir medrese, dârülulûm veya

¹⁰² Ali Emîrî, *Tarihçeyi Neşarat Farsi Der Afganistan*, (Paris: Alyans Matbaa, 2014), 363-365.

¹⁰³ Ezrak, *Kanun hai ulum wa sakafati İslâmî dar Afganistan*, 46.

dârülhuffâz açılmadı. 1929-1933 yılları arasında ülkeyi yöneten Muhammed Nadir Han döneminde açılan ve tamamen dinî derslerin verildiği ve o derslerin en başında da Kur'ân eğitimi verilen müesseseler şu şekildeydi:¹⁰⁴

TABLO 2: 1929-1933 yılları arasında başta Kur'ân olmak üzere tamamen dinî eğitim verilen müesseseler

Sayı	Müessese Adı	Müessesenin Türü
1	Bir dârülulûm ve bir dârülhuffâz	Yüksek dinî eğitim
2	Necmü'l-medâris (Meşrikî)	Orta düzey dinî eğitim
3	Meymene Dârülhuffâzı	Orta düzey dinî eğitim
4	Andhoy Dârülhuffâzı	Orta düzey dinî eğitim

Din adamlarının iyi eğitilmesi için 1944'te Kabil'in merkezinde Şeriat Bilimleri Medresesi açıldı. Medresenin yönetimine Mevlevî Şah Muhammed atandı. İlk yılında bu medrese 80 din adamına eğitim verdi. Yaklaşık bir yıl sonra bu medrese Kabil'in merkezinden, Kabil'in bir ilçesi olan Pağman'a taşındı. Burada 9 yıl eğitim alan kişilere ilahiyat lisans diploması veriliyordu. Buradan mezun olanlar liselere din eğitimi öğretmeni olarak atanıyordu. Din eğitimi konusunda ileri düzey eğitim almak isteyenler için bu medresede Fetvâ-kazâ, vaaz ve irşat, din eğitimi eğitmeni gibi uzmanlık alanları açıldı. 1964'te bu medresenin ismi Ebû Hanîfe Medresesi olarak değiştirildi. Devlet büyük bir yatırım yaparak medreseye Kabil'in Begramî ilçesinde büyük bir bina yaptırdı ve binanın açılışını dönemin Milli Eğitim Bakanı yaptı. 1951 yılında Kabil Üniversitesinde Şeriyât Fakültesi kuruldu. Kuruluşunun ilk yılında 19 öğrencisi vardı. 1963 yılında tefsir, hadis, fıkıh ve usûlü fıkıh, felsefe ve akaid bölümlerinden oluşan fakültede ilerleyen dönemlerde fıkıh, kanûn ve İslâmî bilimler bölümü olarak daraltıldı.¹⁰⁵

¹⁰⁴ Kamgar, *Tarih Maarif Afganistan*, 34-35. Ayrıca bk. Andişmend, *Maarif Asri Afganistan*, 49.

¹⁰⁵ Kamgar, *Tarih Maarif Afganistan*, 119.

1955'te dârülhuffâzlar da Kur'ân-ı Kerîm ezberlemenin yanı sıra fıkıh, sarf, nahiv, akaid, mantık, tecvid ve kıraat derslerinin verilmesi kararlaştırıldı. Dârülhuffâzlar 7 sınıftan 8 sınıfa çıkarıldı. 1986 yıllarına gelindiğinde ise din eğitimi verilen okullarda öğrenci sayısı 5474 kişiye ulaştı. Bunların 230 kişisi mezun olarak okullarda din eğitimi öğretmeni olarak görev aldılar. 1987 yılında dârülhuffâzlar ve dinî medreselerde eğitim gören öğrenci sayısı 6699 öğrenciye ulaştı. 1989'da Kabil'de içinde birçok bölümün bulunduğu İslâmî Bilimler Üniversitesi açıldı. Yine aynı yılda Kabil'de kız İslâmî Medresesi açıldı. Bu medreseye öğrenciler altıncı sınıftan eğitime girip onbirinci sınıfta mezun oluyorlardı. Daha sonra bu medrese yüksekokul seviyesine çıkarıldı. Yine bu yılda Lağman ilinde bir medrese ve bir dârülhuffâz açıldı. Bu şekilde 1990'da ülke genelinde 12 dinî medrese 11 dârülhuffâz olmak üzere toplam 23 dinî okullarda 501 hoca tarafından 9445 öğrenci eğitim almaktaydı.¹⁰⁶

1997-2001 yılları arasında Afganistan'ın genelini yöneten Taliban Döneminde ise, ülkede eğitim veren tüm okulların adı medrese olarak değiştirildi ve buralarda din eğitimine daha çok öncelik verildi. 2001-2014 yılları arasında ülke Hamid Karzai yönetimindeydi. Bu dönemde devlete bağlı dinî eğitim verilen merkezlerinin sayısı 1083'e ulaştı. Bu merkezlerde toplam 315000 öğrenci 7138 hoca tarafından eğitim görmekteydi. Afganistan Milli Eğitim Bakanlığı'nın son verilerine (2019 yılı) göre ise ülke genelinde bu bakanlığa bağlı toplam 806 dinî eğitim veren medrese, 199 dârülhuffâz bulunmaktadır. Bu müesseselerde toplam 346116 öğrenci eğitim görmekte olup bu rakamın % 32'sini kızlar oluşturmaktadır.¹⁰⁷

1.2.4.1. Resmî Medreselerden Örnekler

Resmî medreselerden kastımız Afganistan Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı, hocalarının da bu bakanlık tarafından atanmış ve bakanlığın verdiği müfredatı ders olarak anlatan medreselerdir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Afganistan'ın genelinde birçok resmî dârülulûm ve medrese bulunmaktadır. Afganistan Milli Eğitim Bakanlığı, basın yayın koordinatörlüğü birimiyle 24.02.2020 tarihinde yaptığımız yazışmada ülke genelinde 821 medresenin (Lise düzeyinde) bulunduğunu aktarmıştır. Bu çalışmada

¹⁰⁶ Kamgar, *Tarih Maarif Afganistan*, 120.

¹⁰⁷ <https://www.gmic.gov.af/dari/social/3704-2018-08-29-07-39-25>. (Erişim tarihi: 23.02.2020)

bunlardan ülkenin genelini kapsayacak şekilde her bölgesinden birkaç örnek medreseyi anlatmaya çalışacağız.

1.2.4.1.1. Herat Fahrü'l-Medâris Medresesi

Bu medrese Afganistan'ın batı bölgesinde bulunan Herat ilinin Musallâ bölgesinde yer almaktadır. Adını ise İslâm'ın büyük âlimlerinden olan İmam Fahrreddin er-Râzî'den almaktadır. 1929 yılında Herat halkının desteğiyle gayri resmî olarak faaliyete başladı. Giderleri yerel halkın sadaka ve yardımlarından karşılanıyordu. 1933 yılında Afganistan'ın Milli Eğitim Bakanlığı'na (o zamanki adıyla Talim Terbiye Bakanlığı) devredildi. Devlete devredildikten sonra resmî medreselere uygulanan bazı yeni uygulamalar devreye sokuldu. Daha önce birinci sınıftan öğrenci kabul ediyorken Milli Eğitim Bakanlığı'na devredildikten sonra altıncı sınıf mezunlarından sınav yapılarak yedinci sınıf öğrencisi olarak almaya başlandı. Bu medresede eğitim 12 yıl olup 1937 yılında 8 kişilik bir grup öğrenci, ilk mezunları olarak buradan diplomalarını aldılar. Açıldığından 1984 yılına kadar 750 kişi bu medreseden mezun oldu.¹⁰⁸

Günümüzde ise medrese birinci sınıftan öğrenci olarak yüksekokul düzeyinde mezun etmektedir. 2011 yılında medresede yaklaşık 1000 öğrencinin eğitim gördüğü bildirilmektedir.¹⁰⁹

1.2.4.1.2. el-Cami'ş-Şerif Medresesi

Bu medrese Giyâsîye Medresesi'nin temsilcisi durumundadır. Giyâsîye Medresesi ise H. 600'lü yıllarda Melik Giyâseddin Kert'in veya Sultan Giyâseddin Gûrî Döneminde Herat ilinde kurulduğu ifade edilmektedir. Bu sebeple medrese ülkedeki diğer medreselerden çok daha eski bir tarih ve geçmişe sahiptir. İlk başlarda medresenin tüm masrafları yerel halk tarafından karşılanmaktaydı. 1932'de Afganistan Adalet Bakanlığı'na devredilerek resmîyet kazandı. 1940'da ise Adalet Bakanlığı'ndan, Milli Eğitim Bakanlığı'na devredildi. Başlangıçta birinci sınıftan öğrenci kabul ederken sonraki süreçlerde beşinci sınıftan, bir süre sonra da sekizinci sınıf mezunlarını dokuzuncu sınıftan almaya başladı. Üç kişiden oluşan ilk mezunları

¹⁰⁸ Ezrak, *Kanun hai ulum wa sakafati İslâmî dar Afganistan*, 56.

¹⁰⁹ <http://www.heratreporters.blogfa.com/post/229>. (Erişim tarihi: 23.02.2020)

1965 yılında medreseden diplomalarını aldılar. 1984 yılına kadar medreseden mezun olanların sayısı 490 kişiydi. Medresenin küçük bir de kütüphanesi bulunmaktadır. Başlarda herhangi bir yurdu bulunmayan medresenin camisi hem derslik hatta bir bölümü de yurt olarak kullanılmaktaydı. Bu medrese Herat'ın civar illeri olan Farah, Gur ve Nimruz'dan öğrenci kabul etmekteydi.¹¹⁰ Günümüzde ise medrese birinci sınıftan öğrenci olarak yüksekokul düzeyinde mezun etmektedir.

2.2.4.1.3. Nangarhar Necmül-Medâris (Hedde) Medresesi

Bu medrese 1932 yılında Afganistan doğu illerinden olan Nangarhar'ın merkezine 15 km mesafede yer alan Hedde köyünde kuruldu. Medreseye bölgenin en büyük âlimlerinden olan Molla Necmüddîn Ahundzâde'nin (ö. 1940) adı verildi. Molla Necmüddîn¹¹¹ Afganistan halkının İngilizler'le olan savaşlarında bölgedeki halkı organize edip, onlara karşı verilen savaşta çok büyük çabalar göstermiş bu sebeple halk tarafından büyük bir mücahit olarak görülmektedir. Başlangıçta medresede eğitim süresi 12 yıldır. Birinci sınıftan öğrenci olarak onikinci sınıfta lise düzeyinde mezun ediyordu. Bir dönem beşinci sınıftan ve bir dönemde sekizinci sınıftan öğrenci kabul etmekteydi. Daha sonra yapılan değişiklikle beraber sekizinci sınıf mezunlarını dokuzuncu sınıf öğrencisi olarak alıp onikinci sınıftan lise düzeyinde mezun etmeye başladı.¹¹²

Ruslar'ın Afganistan'dan çıkarıldığı süreçte bu medrese bir İslâmî Bilimler Üniversitesi'ne dönüştürülmeye çalışılmış, 26.11.1994 tarihli 7033 sayılı Cumhurbaşkanlığı kararıyla medrese, Necmüddîn Ahundzâde İslâmî Bilimler Üniversitesi olarak faaliyete başlamış. Aradan kısa bir süre geçtikten sonra ülke Taliban tarafından ele geçirilince süreç başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Taliban Döneminde bu medrese bazı Müslüman ülkelerin girişimiyle büyük bir İslâmî bilimler araştırmaları merkezi haline dönüştürülmeye çalışıldıysa da dönemin ekonomik ve

¹¹⁰ Ezrak, *Kanun hai ulum wa sakafati İslâmî dar Afganistan*, 55-56. Ayrıca bk. Eminüddîn Seyyid Afgânî, "Hatırat Medreseyi İmam Ebû Hanîfe" www.masjed.se sitesi (2019), 5. (Erişim tarihi: 20.03.2020)

¹¹¹ Hakkın detaylı bilgi için bk.

<http://archive.mashal.org/content.php?t=%D9%85%D9%84%D8%A7%D9%86%D8%AC%D9%85%D8%A7%D9%84%D8%AF%D9%8A%D9%86%20%D8%A7%D8%AE%D9%86%D8%AF%D8%B2%D8%A7%D8%AF%D9%87>

¹¹² Ezrak, *Kanun hai ulum wa sakafati İslâmî dar Afganistan*, 54.

idari şartları buna elvermemiştir. Taliban 22.03.1997 tarihli 1 numaralı yerel yönetimleri kararıyla Necmüddîn Ahundzâde İslâmî Bilimler Üniversitesinin “Usûlü’-d-din” Fakültesi olarak, Nangarhar ili devlet üniversitesinin bir fakültesine dönüştürdüler. Taliban iktidarının ortadan kalkmasıyla beraber ilgili makamların 14.10.2002 tarihli 3065 sayılı kararıyla Usûlü’-d-din Fakültesi, İlahiyat (Afganistan da bilinen adıyla Şeriyât) fakültesiyle birleştirilip, yine Şeriyât Fakültesi adı altında işletilmeye devam edilmiştir. Aynı zamandan medrese kısmı da bağımsız olarak faaliyetine devam etmiştir. Bu medresenin bir ürünü olarak düşünebileceğimiz Nangarhar Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi fıkıh, kanûn ve İslâmî bilimler temel alanında öğrencilere hâlâ lisans düzeyinde eğitim vermektedir. Diğer yandan medrese kısmı da 2005 yılından sonra dârülulûma dönüştürülerek günümüze kadar eğitimine devam etmektedir. Sekizinci sınıf mezunlarını sınava tabi tutarak başarılı olanlarını dokuzuncu sınıftan öğrenci olarak kabul edip yüksekokul seviyesinde mezun etmektedir. Ayrıca medreseye bağlı 3 şube de mevcuttur. Bunlardan biri dârülhuffâz olup medresenin içindedir. İki şubesi ise kızlara yöneliktir. Lise mezunları kız öğrenciler ulusal üniversiteye giriş sınavı (konkur) aracılığıyla burayı kazandığı takdirde kabul edilip yüksekokul düzeyinde iki yıl eğitim görmektedirler. Öğrencilerinden 260 kişi medreseye bağlı yurttadır. Hâlihazırda medresenin 64 hocası, 85 de idari ve hizmet personeli 1800-2000 civarında da öğrencisi bulunmaktadır.¹¹³

1.2.4.1.4. Tahharistan Medresesi

Bu medrese Kunduz ilinin din âlimlerinden biri olan Mevlevî Gulâm Server’in çabalarıyla 1939 yılında Afganistan’ın kuzeydoğusunda bulunan Kunduz ilinde kuruldu. Kurulduğu günlerde tüm masrafları yerel halkın verdiği sadaka ve hayırlardan karşılanmaktaydı. 1959 yılında devlet devralarak masrafları devlet tarafından karşılanmaya başlandı. Devlet tarafından devraldıktan sonra sekizinci sınıf mezunlarını dokuzuncu sınıf öğrencisi olarak almaya başladı. 1965’te 19 kişilik ilk öğrencilerini mezun eden medrese, 1984 yılına kadar toplam 390 öğrenciyi lise düzeyinde mezun etti. Medresenin yanında yaklaşık 5000 adetlik bir kütüphanesi de

¹¹³ Medresede hoca olan ve aynı zamanda idari işlerinden sorumlu Rahimdad Sahil ile (23.02.2020) tarihinde yaptığım telefon görüşmesindedir.

bulunmaktaydı. Bu kitaplar Arapça, Farsça ve İngilizce dillerindeydi. 1972’de şehir merkezine yakın bir konumda büyük bir alanda yeni binası yapıldı. Bu bina 500-600 öğrenci kapasiteye sahiptir. Medrese komşu illeri olan Tahhar, Badahşan ve Bağlan’dan öğrenci kabul etmektedir.¹¹⁴

1.2.4.1.5. Muhammediye Medresesi

Bu medrese 1973 yılında Afganistan’ın güneyindeki en büyük il olan Kandahar’da devlet tarafından kuruldu. Başlangıçta ilkokul beşinci sınıf mezunlarını altıncı sınıftan kabul etmekteydi. Daha sonra sekizinci sınıf mezunlarını dokuzuncu sınıftan kabul etmeye başladı. 1979’da 12 kişilik ilk öğrencilerini mezun eden medrese, 1984 yılına kadar toplam 80 öğrenciyi lise düzeyinde mezun etti. Bu medrese Kandahar’ın civar illeri olan Hilmend, Zabul ve Uruzgan’dan öğrenci kabul etmektedir. Belli sayıda öğrencilerine devlet tarafından burs verilmektedir.¹¹⁵

1.2.4.1.6. er-Ruhânî Medresesi

Bu medrese de 1972 yılında devlet tarafından Afganistan’ın güneydoğu illerinden olan Paktiya ilinin merkezi Gardiz’de devlet tarafından kuruldu. Afganistan Milli Eğitim Bakanlığı’nın o dönemde yaptığı reformla ilkokul dönemi sekiz yıla çıkarıldığı için sekizinci sınıf mezunlarını dokuzuncu sınıftan kabul etmekteydi. Medrese 7 kişilik ilk öğrencilerini 1979 yılında lise düzeyinde mezun etti. 1984 yılına kadar ise lise düzeyinde 45 öğrenci buradan mezun oldu. Bir dinî eğitim merkezi olarak er-Ruhânî Medresesi sınır illeri olan Gazne ve Paktika’dan öğrenci kabul etmektedir. Belli sayıda öğrencilerine devlet tarafından burs verilmektedir. Hâlihazırda ise bu medrese lise düzeyinde eğitim vermektedir.¹¹⁶

Görüldüğü gibi resmi medreselerin çoğu önce halk tarafından gayri resmi olarak kurulmuştur. Bizzat devlet tarafından yapılan medresler de günümüzde çokça bulunmaktadır. Resmi medreselerin tüm giderleri devlet tarafından karşılandığından gayri resmi medreselere göre daha iyi imkânlarla sahiptir. Kalite açısından değerlendirildiğinde ise gayri resmi medreselerin daha üstün olduğu inancındayız. Bunun nedenin ise her resmi yer de olduğu gibi resmi medreselerde de belli bir

¹¹⁴ Ezrak, *Kanun hai ulum wa sakafati İslâmî dar Afganistan*, 58-59.

¹¹⁵ Ezrak, *Kanun hai ulum wa sakafati İslâmî dar Afganistan*, 60.

¹¹⁶ Ezrak, *Kanun hai ulum wa sakafati İslâmî dar Afganistan*, 60.

düzenleme çerçevesinde çalışıldığından gayri resmi medreselerde olan içtinlik ve ihlasla çalışılmadığından kaynaklandığını düşünmekteyiz.

1.2.4.2. Resmî Dârülhuffâzlardan Örnekler

Resmî dârülhuffâzlardan kastımız Afganistan Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı, bu bakanlık tarafından atanıp kendisine maaş verilen öğretmenlerin görev yaptığı kurumlardır. Afganistan'da resmî olarak ilk kurulan dinî medreselerin ilkokulu şeklindeydi. Başlangıçta ilkokul dönemi 6 yıl olduğu için dârülhuffâzlarda 6 yıl eğitim vermekteydi. 1975 yılında Afganistan Milli Eğitim Bakanlığı'nın yaptığı reformla ilkokul dönemi 8 yıla çıkarıldığı için dârülhuffâzlarda 8 yıl olarak eğitim vermeye başladı. Günümüzde ise dârülhuffâzlar lise düzeyinde eğitim vermektedirler. Dârülhuffâzlarda öğrenciler hem müfredatta olan dinî bilgileri ve diğer dersleri öğrenir hem de Kur'ân-ı Kerîm'i ezberleyerek hâfiz olup buradan mezun olurlar. Buradan mezun olan öğrenciler camilerde imamlık yapabilecek düzeydedir.¹¹⁷ Afganistan Milli Eğitim Bakanlığı'yla yaptığımız yazışmada sayılarının 170 olduğu belirtilen bu müesseseler günümüzde lise düzeyinde 12 yıl eğitim vermektedir. Şimdi ülke genelini kapsayacak şekilde dârülhuffâzlardan bir kaçını kısaca tanıtmaya çalışacağız.

1.2.4.2.1. Kabil Dârülhuffâzi

Bu dârülhuffâz 1901 yılında resmî olarak Kabil Belediyesi tarafından tesis edildi. İlk başlarda Beytül-kurrâ olarak anılmaktaydı. Resmî olmasına rağmen giderleri Muhammed Asgar Han gibi hayırseverler tarafından karşılanılmaktaydı. 1919 yılında Kabil Arapça Dârülûmu'nun ilköğretim okulu olarak ona bağlandı. 5 kişiden oluşan ilk öğrencileri 1948 yılında diploma alarak mezun oldu. 1990 yılına kadar ise toplam 250 öğrenci mezun verdi. Günümüzde ise eğitim gören öğrenciler, hâfiz olup lise düzeyinde mezun olmaktadır.¹¹⁸

1.2.4.2.2. Herat Dârülhuffâzi

Bu müessesenin geçmişi çok eskilere dayanmaktadır. Herat ilinin hayırsever insanları tarafından kurulup tüm masrafları halk tarafından karşılanıyordu. 1939 yılında devlet devralarak resmileştirdi. Tüm masrafları devlet tarafından ödenmeye

¹¹⁷ Ezrak, *Kanun hai ulum wa sakafati İslâmî dar Afganistan*, 50.

¹¹⁸ Ezrak, *Kanun hai ulum wa sakafati İslâmî dar Afganistan*, 51.

başlandı. Bu dârülhuffâz, Fahrü'l-Medâris Medresesi'nin ilköğretim bölümünü halindeydi. 1944 yılında 10 kişilik ilk öğrencilerini mezun eden dârülhuffâz, 1990 yılına kadar toplam 250 öğrenci mezun verdi. Günümüzde ise eğitim gören öğrenciler, hâfız olup lise düzeyinde mezun olmaktadır.¹¹⁹

1.2.4.2.3. Andhoy Dârülhuffâzı

Bu dârülhuffâz 1906 yılında Afganistan'ın kuzeyinde bulunan Faryab ili Andhoy ilçesinin yardımsever yerel halkı tarafından kuruldu. Tüm giderleri halk tarafından karşılanmaktaydı. 1940 yılında Afganistan devleti Milli Eğitim Bakanlığı tarafından resmileştirildi. Bu tarihten sonra giderleri devlet tarafından karşılandı.¹²⁰ 1940 yılında resmileştirildikten sonra dârülhuffâzın başına bölgesinin en iyi hâfız ve ilmi kişilerinden biri olan Abdullah Han getirildi. Afganistan Milli Eğitim Bakanlığı'nın verdiği müfredat uygulanmaya başlandı. 1978 yılında yerel halk ve dârülhuffâz yönetiminin isteği üzerine ilköğretimden (6 yıllık eğitim) ortaöğretime (9 yıllık eğitim) yükseltildi. Bölge halkının çocukları daha iyi ve kaliteli eğitim almaya başladı. 1991 yılına gelindiğinde ise lise düzeyine (12 yıllık eğitim) çıkarıldı. Kurulduğun'dan bu yana bölge de Baba Velî adıyla meşhur olan türbenin yanında yer almış son zamanlarda ise dârülhuffâzın müdürü Muhammed Nesim Han, Dârülhuffâzın mezunlarından olan Celâleddîn Kiyâmî, İlçe Milli Eğitim Müdürü olan Abdul Rahim Nezheth ve Dârülhuffâzın hocalarından olan Kârî Evaz Murat Dahî'nin girişimiyle yeni bir bina yapıldı, bu binada eğitime devam edilmektedir. Dârülhuffâzda öğrenciler hâfızlığın yanı sıra dinî bilimler ve Arapça da öğrenmektedirler.¹²¹

1.2.4.2.4. Meymene Dârülhuffâzı

Bu dârülhuffâz 1943 yılında Afganistan'ın kuzey illerinden olan Faryab ilinin merkezi Meymene'de yerel halk tarafından kuruldu. 1940 yılında Afganistan devleti Milli Eğitim Bakanlığı tarafından resmileştirilerek Ebû Müslim Medresesi'nin ilköğretimi haline getirildi ve masrafları devlet tarafından karşılanmaya başlandı.

¹¹⁹ Ezrak, *Kanun hai ulum wa sakafati İslâmî dar Afganistan*, 51.

¹²⁰ Ezrak, *Kanun hai ulum wa sakafati İslâmî dar Afganistan*, 51-52.

¹²¹ Dârülhuffâzın hocalarından biri olan kârî Evaz Murat Dahî ile (15.02.2020) tarihinde yaptığım röportajdan.

Günümüzde bu müessesede eğitim gören öğrenciler, hâfiz olup lise düzeyinde mezun olmaktadır.¹²²

1.2.4.2.5. Nangarhar (Celâlâbât) Kut Dârülhuffâzı

Bu dârülhuffâz Afganistan'ın doğusunda bulunan Nangarhar ilinin Şinvar ilçesinde 1973 yılında o ilçenin hayırsever insanları tarafından tesis edildi. Tüm giderleri halk tarafından verilen yardımlarla karşılanıyordu. Daha sonra devlet tarafından resmileştirilerek o ilde bulunan Fahrü'l-Medâris Medresesi'nin ilköğretimi haline getirildi. Bundan sonra tüm masrafları devlet tarafından karşılanmaya başlandı.

İslâmiyetin başından itibaren süre gelen hafızlık müessesesinin Afganistan'da da hem resmi hem gayri resmi olarak devam etmektedir. Gayri resmi müesseselerde sadece hafızlığa odaklanıp diğer derslere yer verilmemesi veya az yer verilmesi hafızlığın hiçlice tamamlanmasını kolaylaştırırken, hafızlığın dışındaki bilgilerden uzak kaldıkları düşünülmektedir. Remi dârühuffâzlarda ise hafızlığın yanında diğer derslere de yer verildiğinden hafızlığın tamamlanması süresini uzatırken hafızlığın yanında diğer dersleri de öğrenilmesine vesile olduğu düşüncesindeyiz.

1.2.4.3. Resmî Dârülulûmlardan Örnekler

Resmî dârülulûmdan kastımız Afganistan Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı, hocalarının devlet tarafından atanıp maaş verilen ve bakanlığın verdiği müfredata bağlı kalarak yüksek okul düzeyinde eğitim veren kurumlardır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Afganistan'ın genelinde birçok resmî dârülulûm bulunmaktadır. Afganistan Milli Eğitim Bakanlığı, basın yayın koordinatörlüğü birimiyle 24.02.2020 tarihinde yaptığımız yazışmada ülke genelinde resmî 81 dârülulûm bulunduğunu tarafımıza aktarılmıştır. Bu bölümde bunlardan ülkenin genelini kapsayacak şekilde birkaç örnek dârülulûmu anlatmaya çalışacağım.

1.2.4.3.1. İmam Ebû Hanîfe Dârülulûmu

İlk olarak 1944'te Afganistan Milli Eğitim Bakanlığı tarafında Kabil'in merkezinde Medrese-i Ulûm-ı Şeriyye adı altında kuruldu. Medresenin yönetimine Mevlevî Şah Muhammed atandı. Yaklaşık bir yıl sonra bu medrese Kabil'in

¹²² Ezrak, *Kanun hai ulum wa sakafati İslâmî dar Afganistan*, 52.

merkezinden, Kabil'in bir ilçesi olan Pağman'a taşındı. 1960'lı yıllarda içinde yurt binası, derslikler, yemekhane ve camisi olan yeni bir bina yapılarak Kabil'in Bagrami ilçesine taşındı. Medresenin yönetimine Mevlânâ Şah Muhammed Rişad atandı. 7 yıl boyunca medreseyi adı geçen hoca yönetti. Yaklaşık 20 yıl sonra bu medreseye Hanefî mezhebinin imamı, kendisinin aslen Kabil'li olduğu bilinen İmam Ebû Hanîfe adı verildi. Başlangıçta ilkokul mezunlarını (Afganistan da ilkokul 6 yıl) yedinci sınıftan itibaren alarak, lise düzeyinde (12. sınıfın sonuna kadar) eğitim verilmekteydi. Buradan mezun olanlar sınavsız bir şekilde Kabil Üniversitesi, Şeriyât Fakültesine girmektedir. Kısa bir süre de sekizinci sınıf mezunlarını alarak lise düzeyinde eğitim vermeye devam etti. Daha sonra Milli Eğitim Bakanlığı'nın sistemindeki yaşanan değişikliklerle altıncı sınıf mezunları sınava tabi tutulup, sınavı geçenleri yedinci sınıftan öğrenci olarak kabul etmeye başladı. Ülkenin tüm illerinden bu dârülulûma girebilmek için öğrenciler sınava girmektedirler. Dârülulûm 1990 yılında 22 kişilik ilk öğrencilerini mezun vermiştir.¹²³

1.2.4.3.2. Kabil Arapça Dârülulûmu

Bu müessesesi Afganistan'ın en eski eğitim kurumlarından biridir. 1919 yılında Emânullah Han tarafından Kabil'de kuruldu. İlk kurulduğunda birinci sınıftan öğrenci alan müessesede eğitim süresi 12 yıldır. Lise düzeyinde mezun olunurdu. Bir müddet sonra bu durum değiştirildi. Cami ve özel medreselerde eğitim gören öğrenciler seviye tespit sınavına tabi tutularak başarılı olan öğrenciler beşinci sınıf öğrencisi olarak kabul edilmeye başlandı. Şuanda ise bu dârülûm ilkokul mezunlarını (sekizinci sınıf mezunları) sınava tabi tutarak başarılı olan öğrencileri dokuzuncu sınıftan öğrenci olarak almaktadır. Bu dârülûm 18 kişiden oluşan ilk mezunlarını 1932 yılında verdi. 1994 yılına kadar toplam 2270 kişi buradan mezun oldu. Afganistan'ın Kabil, Parvan, Vardak, Logar ve Kapisa illerinden öğrenci kabul etmektedir. Belli puana sahip belirli öğrencilerine devlet tarafından burs verilmektedir. Bu dârülûmun din, edebiyat ve sosyal bilimler konulu Arapça ve Farsça yazılı kitaplardan oluşan küçük bir kütüphanesi de bulunmaktadır.¹²⁴

¹²³ Seyyid Afgânî, "Hatırat Medreseyi İmam Ebû Hanîfe", 6.

¹²⁴ Ezrak, *Kamun hai ulum wa sakafati İslâmî dar Afganistan*, 53-54.

1.2.4.3.3. Esedîyye Dârülulûmu

Bu dârülûm Afganistan'ın kuzeyinde yer alan, büyük âlimlerin yetiştiği Belh ili'nin merkezi Mezar-ı Şerif'te 1936 yılında medrese olarak kuruldu. Mederese'ye Hz. Ali'nin (r.a.) türbesinin bu şehirde olduğuna inanıldığından bölge halkı onun soyadlarından biri olan Esedullah'tan esinlenerek Eseddiye adını verdiler. Kurulduğu günlerde yerel halkın yardım ve desteğiyle faaliyet etmekteydi. 1946 yılına kadar ilköğretim düzeyinde eğitim verilmekte olan medrese, o yıldan sonra orta öğretim ve lise düzeyinde eğitim vermeye başladı. 1962'den sonra medreseyi devlet devralarak tüm masraflarını karşılamaya başladı. Daha sonra ilköğretim dönemi kaldırılarak sekizinci sınıf mezunlarını dokucuncu sınıftan alarak, dârülûm adı altında yüksekokul düzeyinde mezun etmeye başladı. 1948'de 14 kişilik ilk öğrencilerini mezun eden dârülûm 1984 yılına kadar toplam 590 öğrenci mezun etti. Bu dârülulûm komşu illeri olan Semengan ve Bamıyan'dan öğrenci kabul etmektedir. Belli öğrencilerine devlet tarafından burs verilmektedir. Dârülûmun yanında bir de kütüphanesi mevcuttur.¹²⁵

1.2.1.3.4. Ebû Müslim Dârülulûmu

Bu dârülulûm Afganistan'ın kuzeyinde yer alan Faryab ilinin merkezi Meymene'de 1936 yılında medrese olarak kuruldu. Kurulduğu günlerde yerel halkın yardım ve desteğiyle faaliyet etmekteydi. Halkın desteğiyle hizmet vermesine rağmen medrese İl Milli Eğitim ve İl İstinaf Mahkemesi tarafından yönetilmekteydi. Başlangıçta medrese ilkokuldan öğrenci alıp 6 yıl ilköğretim ve 3 yıl ortaöğretim olmak üzere ortaokul düzeyinde eğitimi vermekteydi. Daha sonra devlet tarafından tamamen resmîleştirildi ve lise düzeyine yükseltilerek, ilkokul birinci sınıftan değil de, beşinci sınıftan almaya başladı. Kısa bir süre sonra da altıncı sınıf mezunlarını yedinci sınıf öğrencisi olarak almaya başladı. 1975 yılında Milli Eğitim Bakanlığı'nda gerçekleştirilen reformla ilkokul süresi sekiz yıla çıkarıldığı için medrese de sekizinci sınıf mezunlarını sınava tabi tutarak dokucuncu sınıftan kabul etmeye başladı. 1952'de 8 kişilik ilk öğrencilerini mezun eden medrese, 1984 yılına kadar toplam 330 öğrenci mezun etti. Müessese komşu illeri olan Cûzcân ve Badgis'ten öğrenci kabul

¹²⁵ Ezrak, *Kanun hai ulum wa sakafati İslâmî dar Afganistan*, 57.

etmektedir. Belli öğrencilerine devlet tarafından burs da verilmektedir. Halı hazırda yüksekokul düzeyinde eğitim vermektedir.¹²⁶

Bu müesseselerden mezun olanların bir kısmı kendilerine mahsus yapılan “müteferrika konkur” sınavı (Türkiyede olan dikey geçiş sınavı gibi) ile üniversitelerin şeriyât fakültelerine girerken bir kısmı da okullara din kültürü öğretmeni olarak atanmaktadırlar. Ülkenin yönetim sisteminin Cumhuri İslâmî olması hasebiyle şeriyât fakülteleri mezunlarının daha çok yargı organına yerleştiğini varsaydığımız da ise okullarda din kültürü öğretmeni eksikliği yaşamaması adına bu müesseselerin etkin rol oynadığını düşünüyoruz.

1.2.1.3.5. Kıraat Yüksek Okulu (انستيتوت معهد عالی قرانت)

Kıraat eğitim merkezi diyebileceğimiz bu merkez, diğer dârülulûmlardan farklı olarak 2018 yılında İrşat Hac ve Evkaf Bakanlığı'nın, Kurra İşleri Genel Müdürlüğü'ne bağlı olarak kuruldu. Resmî dârülhuffâz ve medreselerden, lise düzeyinde mezun olanların hâfiz olmaları şartıyla bir sınava tabi tutularak öğrenci kabul etmektedir. Öğrenciler iki yıl eğitim gördükten sonra yüksekokul düzeyinde mezun olmaktadır. Afganistan'da devlete bağlı en yüksek Kur'ân-ı Kerîm'i güzel okuma, kıraat ve tecvid merkezi olan bu müessese 2019 yılın'ın sonunda 20 kişilik ilk öğrencilerini mezun etmiştir. Merkez de toplam 4 hoca, iki idari personel ve iki de işçi bulunmakta olup ücretleri devletin İrşat, Hac ve Evkaf Bakanlığı tarafından ödenmektedir.¹²⁷

1.2.4.4. Gayri Resmî Medreseler ve Dârülhuffâzlar

Gayri resmî medreseler ve darülhuffâzlardan kastımız Afganistan Milli Eğitim Bakanlığı, Afganistan İrşat, Hac ve Evkaf Bakanlığı'na veya Afganistan devletinin herhangi bir kurumuna kayıtlı ve bağlı olmadan halkın desteğiyle, müfredatının kurumdaki hocaların belirlediği medrese ve darülhuffâzlardır. Medreselerin Afganistan'daki genel geçmişine yukarıdaki başlıklarda göz attık, şimdi ise güncel durum hakkında bilgi verip, şuanda aktif olarak faaliyet gösteren birkaç medreseyi de anlatacağız. Unutulmamalıdır ki gayri resmî medreselerde darülhuffâz genellikle

¹²⁶ Ezrak, *Kanun hai ulum wa sakafati İslâmî dar Afganistan*, 57-58.

¹²⁷ Yüksekokulun sosyal medya hesabı ve burada hocalık yapan Hâfiz Abdul Basir hoca ile 30.03.2020 tarihinde yaptığım görüşmeden.

medreselere bağı bir bölüm olarak işlev yapmaktadır. Dârülhuffâzların tek başlarına bir eğitim kurumu olarak görüldüğü çok nadirdir.¹²⁸

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Afganistan'da uzun yıllar iktidara gelen devlet başkanlarının bir kaçı hariç, eğitim öğretime özellikle de Kur'ân ve dinî eğitimlerin verildiği medreselere gerektiği kadar teveccüh göstermemiş veya gösterememiştir. Bu sebeple Afganistan'ın Müslüman halkı yüzyıllardan beri kendi imkânlarıyla medreseler kurarak ve camiler yaptırarak çocuklarının başta Kur'ân eğitimi olmak üzere diğere dinî eğitimlerini idame ettirmeye çalışmışlardır.¹²⁹

1930-1950 yılları arasında da devlet kendisi yeni medreseler kurmamış sadece eski geleneklerle eğitim veren ve halk tarafından kurulan medreseleri resmileştirmekle yetinmiştir. 1950-1977 yılları arasında devlet sadece bu resmileştirilmiş medreseler üzerinden ilerleyerek onlarda bazı düzenlemeler yapmakla yetinmiştir.¹³⁰

1977 yılından sonra da ülke Rus istilasına maruz kalarak, iktidara gelen Komünist, Leninist ve Mauvist liderlerin öncülüğünde medreseler kurulmadığı gibi, halkın Ruslar'a karşı başlattığı silahlı mücadelede hemen her yer gibi, okullar ve medreseler de her iki taraftan da, silah ve bombaların hedefi olarak, büyük çoğunluğu harabeye dönüşmüştür. Afganistan Müslüman halkının Ruslara karşı verdiği çetin mücadeleyle ülke 1992'de işgalden kurtulmuş ama bu kez de halka liderlik eden kişilerin etnik köken ve güç mücadelesi, bir iç savaşa dönüşerek neredeyse ülke virâneye dönüşmüştür. Maalesef önemli altyapı ve devlet işleyişinin hasara uğradığı gibi, okul ve medreseler de bundan nasibini almıştır. 1996-2002 yıllarında ülkenin Taliban'ın eline geçmesiyle çok katı bir sistemle ülke çapındaki neredeyse tüm okullar medrese şeklinde idare edilmiştir. Taliban'ın ortadan kalkıp yeni bir devletin ve hükümetin kurulmasıyla, oluşturulan Anayasayla özel medrese ve okulların açılmasına izin verildi. Devlette kendi gücünün yettiği kadar uluslararası desteği de arkasına alarak eski okullar ve üniversiteleri işler hale getirdiği gibi yeni eğitim kurumları da

¹²⁸ Kamgar, *Tarih Maarif Afganistan*, 11.

¹²⁹ Kamgar, *Tarih Maarif Afganistan*, 13.

¹³⁰ Kamgar, *Tarih Maarif Afganistan*, 15.

açtı. Bunların yanında resmî dârülulûmlar, medreseler ve dârülhuffâzlar sayısını da çoğalttı.¹³¹

Özel eğitim kurumlarının açılmasına izin verilmesiyle daha önce savaştan dolayı ülkeyi terk ederek birçok dünya ülkesine göç eden halkın bir kısmı özellikle İran ve Pakistan'dan geri dönerek medreseler kurmaya başladılar. Maalesef devlet şu anda altyapısını tam oluşturamayıp ülkenin tamamını da kontrol edemediği için bu medreselerin tam sayısı konusunda net bir bilgi mevcut değildir. Afganistan İrsat, Hac ve Evkaf Bakanlığı'na bağlı, devlete kaydı olmayan medrese ve dârülhuffâzları kayıt altına almak görevini de üstlenen Dinî Eğitim ve Öğretim Genel Müdürlüğü'nün sitesinde yer alan bilgiye göre ise 164'ü başkent Kabil'de olmak üzere ülkenin 34 ilinde toplam 3574 medrese ve Dârülhuffâzın tespit edildiğini, ancak bunların bir kısmının kayıt altına alındığını bildirmektedir. Milli Eğitim Bakanlığın'dan izin alarak özel olarak kurulan medrese ve dârülhuffâzlar buna dâhil değildir.¹³²

Bir basın organınının 04.08.2013 tarihli Afganistan Milli Eğitim Bakanlığı'ndan bir yetkiliye dayandırdığı bilgiye göre ise, ülke genelinde kayıt altına alınmayan 13000 medresenin olduğu, bunların devlet tarafından kayıt altına alınması çabalarının devam ettiği ama halkın buna karşı tepki göstereceği göz önünde bulundurularak hepsinin kayıt altına alınmasının, mümkün olmadığı ifade edilmektedir.¹³³

Afganistan'ın Herat ilinde Ensâr Dârülulûmu adlı bir medresenin yöneticisi olan ve halkın çoğunluğu tarafından tanınan Mevlânâ Mucibürrahman Ensârî'nin 2015 yılında verdiği bir televizyon röportajında sadece Afganistan'ın batı bölgesinde devlete hiçbir şekilde bağlı ve kaydı olmayan 1000 medresenin olduğunu ifade etmektedir.¹³⁴

Şunu da belirtmemiz gerekiyor ki Afganistan'da bu medreseler, sıklıkla radikal düşünceleri yayma merkezi olarak gündeme gelmektedir. Özellikle Pakistan medreselerinde eğitim görüp Afganistan'a dönen ve bu medreselerde görev yapanlar

¹³¹ Kamgar, *Tarih Maarif Afganistan*, 15-16.

¹³² Afganistan Milli Eğitim Bakanlığı eski web sitesi <http://old.mohia.gov.af/fa/page/4336/nummeration-directory/14531>. (Erişim tarihi: 22.03.2020)

¹³³ <https://www.darivoa.com/a/seminary-school-afghanistan/1726615.html>. (Erişim tarihi: 13.03.2020)

¹³⁴ Röportajın tamamına bu adresten ulaşılabilir. <https://www.youtube.com/watch?v=LVqHwBj4TsM&t=1422s>. (Erişim tarihi: 22.03.2020)

hakkında bu düşünce yaygındır. Geçmişte Ruslar'a karşı cihat eden Afgan halkının liderlerinin de bu ülke'de kalarak Afganistan'daki savaflara katılmış olması, hâlâ bir silahlı grup olarak hükümete karşı savaflan Taliban örgütünün Pakistan topraklarında kurulmuş olması, Afganistan hakkında böyle bir fikir uyandırıyor olmasının olağan olduğu kanaatindeyiz.¹³⁵

O coğrafyada büyümüş ve 34 ilin 14'ünü gezmiş biri olarak şunu söyleyebiliriz; Afganistan'ın 34 il ve 364 ilçesinin binlerce köyünün hemen hepsinde en az bir gayri resmî medrese mevcuttur. Tabii illerin merkezlerinde ilin büyük ve küçüklüğüne göre sayıları yüze yaklaşan medreselerin olduğu illerde bulunuyor. Bu sebeple Afganistan'da bulunan gayri resmî medreselerin sayısının binlerce olabileceğini söylemek çok da yanlış olmayacaktır diye düşünüyoruz.

Gayri resmî medreseler, ya tek merkez şeklinde sadece bir köy, ilçe veya ilde faaliyet ediyor olduğu gibi, bir silsile şeklinde birkaç köy, ilçe veya ilde temsilcilikleri olup bir zincir şeklinde faaliyet edenleri de mevcuttur. Burada bunlardan birkaç tanesini kısaca anlatmaya çalışacağım.

1.2.4.2.1 Herat Medresesi

Bu medrese 2006 yılının Ramazan ayında hayırsever halkın verdiği sadaka, zekât ve yardımlarla 14000 metre karelik alanda Herat ilinde kuruldu. İki ana binadan oluşmaktadır. Birinci bina 720 metre karelik alanda 5 katlık bir bina olup öğrencilerin derslikleri ve yurdunu oluşturmaktadır. İkinci bina 3000 metre karelik alanda 6 kattan oluşan ve medresede hocalık yapan ve görevlilerin kalması için tahsis edilmiştir. Yine medresede fetvâ şubesi, kütüphane, misafirhane, kantin, mutfak ve yemekhanenin bulunduğu üçüncü bir bina da mevcuttur. Medresede dinî bilimler bölümünün yanı sıra, hâfizlik, Dârül-Kur'ân, Afganistan Milli Eğitim Bakanlığı'ndan özel okullar statüsünde bir erkek okulu, kızlar medresesi, fetvâ şubesi ve bir de *Nesim-i İman* adı altında dergisi bulunmaktadır.

¹³⁵ Haberler için bk. <https://www.etilaatroz.com/27467/>, <http://www.bakhtarnews.com.af/dari/reports/item/83947-html?tmpl=component&print=1>, http://www.dailyafghanistan.com/editorial_detail.php?post_id=144282, <https://baztab.news/article/1256446> vb. (Erişim tarihi: 28.03.2020)

Dinî bilimler bölümü medresenin en büyük kısmını oluşturmaktadır. Toplam 300 öğrenci yatılı olarak eğitim görmekte olup 12 yıllık eğitimden sonra mezun olmaktadır. Hâfızlık bölümü 30 kişilik 5 sınıftan oluşmakta olup toplam 150 öğrencisi vardır. Öğrenciler yatılı olarak medresede kalıp Kur'ân-ı Kerîm ezberlemektedirler. Dârü'l-Kur'ân bölümünde de öğrencilere Kur'ân-ı Kerîm, akaid, din kültürü dersleri ve hadis ezberleme dersleri öğretilmektedir. Bu bölüm aslında medresenin daha fazla kitleye ulaşmak için oluşturulan kısmıdır. Şu anda biri ilin merkezinde sekiz şubesi de ilçelerde olmak üzere toplam 9 şubesi bulunmaktadır. Özel okulu ise 1-8. sınıfları arasında ders vermekte olup 127 öğrencisi bulunmaktadır.¹³⁶

Kızlar bölümünde ise eğitim 14 yıllık olup medresenin hazırladığı müfredatı takip etmek suretiyle ders verilmektedir. Bu bölümün ise 320 öğrencisi bulunmaktadır. Fetva bölümü de bu medresenin en iyi âlimlerinin içinde yer aldığı bir gruptan oluşmakta olup, halkın gündelik konulardaki sorularına İslâmî açıdan yanıt vermektedir. *Nesim-i İman* adlı dergide her ay veya iki ayda bir defa olmak üzere, bilimsel, dinî, kültürel ve sosyal konularda toplumun beklentisini karşılayacak bilgileri içerecek şekilde hazırlanıp basılmaktadır. Medrese bölge de tanınan ve bilinen bir ilim merkezi olduğu için burada görevli bazı hocaları Cuma günleri bölgede bulunan camilere giderek vaazlarda bulunup Cuma namazını kıldırıyorlar. Yine burada görevli bazı hocalar çevredeki büyük işyerleri ve marketlerle anlaşarak mesai saati dışında onlara Kur'ân-ı Kerîm tercüme ve tefsiri derslerini anlatmaktadırlar. Son zamanlarda ülkede bir medreseler birliği kurulması amaçlanmaktadır. Bu çerçevede Afganistan'ın batısında bulunan Herat, Farah ve Nimruz illerindeki medreselerin bir birlik haline gelebilmesi için bu medrese görevlilerinin başkanlığında bazı çalışmalarda yürütülmektedir.¹³⁷

1.3. Kurslar

Afganistan'da Kur'ân eğitimi veren merkezlerden biri de kurslardır. Bu kurslar Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı İl Milli Eğitim Müdürlükleri'nden izin alarak kendi geliştirdikleri sistemle Kur'ân öğretmektedirler. Kurslar daha çok resmî eğitim saatleri dışında (mesai saatleri dışında) ya sabah namazından sonra mesai başlama saatine

¹³⁶ Medresenin internet sitesi, www.ommatonline.com. (Erişim tarihi: 22.12.2019)

¹³⁷ Medresenin internet sitesi, www.ommatonline.com. (Erişim tarihi: 22.12.2019)

kadar veya mesai saati bitiminden akşam namazına kadar olan zaman diliminde eğitim veriyorlar. Farklı derslerde farklı farklı kurslar olduğu gibi, bir kurs farklı farklı derslerin eğitimini de verebiliyor. Sayıları hakkında tam bir bilgi olmayan bu kurslar, bazen herhangi bir izin almadan da kursların açıldığı, dolayısıyla kalitesiz eğitimler verdiği Milli Eğitim Bakanlığı denetiminde tespit edilip kapatıldığı hakkında bilgiler de mevcuttur.¹³⁸ Burada Kur'ân kurslarından birkaçını anlatıp bu konuyu tamamlayacağız.

1.3.1. Abdülkebîr Haydarî Kur'ân Kursu (مجمع قرآنی شیخ عبدالکبیر حیدری)

Afganistan'ın en meşhur kurrâlarından biri olan Abdülkebîr Haydarî, yaklaşık 10 yıldan beri ülkede bireysel veya bir grup oluşup kendisinden istenildiği halde Kur'ân eğitimleri vermekteydi. Zamanla kendisine ihlaslı öğrencilerin çoğalması ve halktan gelen yoğun taleple bu eğitimleri bir kurs halinde devam ettirme kararı aldı. Bu büyük Kur'ân kursu 20.07.2017 tarihinde Afganistan'ın başkenti Kabil'de, dönemin Hac, İrşat ve Evkaf Bakanı'nın da katıldığı bir programla hizmete açıldı.¹³⁹ Daha önce kendisinin yanından eğitim alan öğrencileri aracılığıyla Kabil'in birçok bölgesinde de şubeler açtı. 2019 yılının sonuna kadar yaklaşık 3000 öğrencinin bu Kur'ân kurslarından eğitim aldığı ifade edilmektedir. Kursun merkez ofisinde hem erkekler hem kızlar için ayrı ayrı sınıflar mevcuttur. Şu ana kadar kursun yaklaşık 20 tane şubesi bulunmaktadır. Son olarak bu kurs yurtdışında yaşayan Afganların talebi üzerine ücretsiz olarak çevrimiçi Kur'ân eğitimine başladığını duyurmuştur. Kendisine has eğitim metodu olup bir sonraki bölümde bu konulara değinilecektir.¹⁴⁰

1.3.2. Peyâm-ı Mümin Kursu

Bu Kurs Mevlevî Hacı Muhammed Niyazî önderliğinde Afganistan'ın kuzey illerinden biri olan Cûzcân ilinde 2011 yılında kuruldu. Başlangıçta tek bir merkezde eğitime başlayan kurs, zamanla yetiştirdiği öğrencileriyle şubelerini çoğalttı. Kendi geliştirdikleri müfredatla Kur'ân eğitimi, hâfızlık ve dinî eğitim veren kurs, öğrencilerinin tek tip üniforma giymeleriyle de dikkat çekmektedir. Bulunduğu ilin merkezi, ilçeleri veya çevre illerden bir sınıf oluşturacak öğrencilerin talebi

¹³⁸ <https://da.azadiradio.com/a/24954716.html> ve <https://www.avapress.com/fa/report/34098>. (Erişim tarihi: 25.03.2020)

¹³⁹ <http://old.mohia.gov.af/fa/news/69632>. (Erişim tarihi: 28.12.2019)

¹⁴⁰ 22.08.2019 tarihinde Afganistan'a gittiğim'de Kursu gidip çalışanlarıyla yaptığım görüşmeden.

oluşmasında hemen oraya bir temsilcilik açılıp eğitime başlamaktadır. Öğrencilerinden çok az miktarda aylık ücret alınmaktadır. Öğrenci sayıları hakkında tam bir bilgiye ulaşamadığımız bu kursların Cûzcân, Faryab ve Saripul illeri ve ilçelerinde şubeleri bulunmaktadır.¹⁴¹ Kurslar hakkında genel bilgileri verdikten sonra, Afganistan’da Kur’ân eğitiminin en yaygın verildiği camilere geçeceğiz.

1.4. Camiler (Mescidler)

Afganistan’da Kur’ân eğimi veren merkezlerin en başında camiler gelir. Arapça cem‘ kökünden türeyen, “toplayan, bir araya getiren” anlamındaki câmi‘ kelimesi, başlangıçta sadece cuma namazı kılınan büyük mescidler için kullanılan el-mescidü’l-câmi‘ (cemaati toplayan mescid) tamlamasının kısaltılmış şeklidir.¹⁴²

“el-Mescidü’l-câmi’” tabiri, Taberânî’nin bir rivayetine göre bizzat Hz. Peygamber (s.a.v) tarafından kullanılmıştır. Ancak hadisin râvilerinden birinin tenkit edilmiş olmasını göz önüne alarak bu rivayeti ihtiyatla karşılamak gerekir. Bununla beraber bazı hadis senedlerinde geçen ifadelerden, bu tabirin tâbiîn döneminde kesin olarak kullanıldığını söylemek mümkündür. Ebû Ömer el-Kindî’nin *el-Vülât ve’l-kudât*’ında kadıların mescidlerdeki kazâî faaliyetlerinden bahsedilirken “el-mescidü’l-câmi’” tabirine yer verildiği halde, altında zaman zaman sadece “el-câmi’” ifadesinin geçmesi, H. dördüncü asrın başlarında “cami” kelimesinin tek başına kullanılmaya başlandığını göstermektedir. Daha sonra, içinde cuma namazı kılınan ve hatibin hutbe okuması için minber bulunan mescidler cami, minberi bulunmayan yani cuma namazı kılınmayan küçük mâbedler ise sadece mescid olarak anılır olmuştur. H. beşinci yüzyıl hukukçularından Mâverdî ve Ebû Ya‘lâ da bu ayırımı açıkça belirtirler. Ancak Mescid-i Harâm, Mescid-i Nebevî, Mescid-i Aksâ ve genellikle mezhep imamlarıyla ileri gelenlerinin kabirlerinin bulunduğu camilere de mescid denilmektedir.¹⁴³

Mescid, Arapça’da “eğilmek, tevazu ile alını yere koymak” mânasına gelen sücûd kökünden “secde edilen yer” anlamında bir mekân ismidir. Secde namazın

¹⁴¹ Hacı Muhammed Niyazî, *Malumatı İslâmî*, (Cûzcân, Ahmadi Matbaa, 2018), 6 ve 61.

¹⁴² Mustaf vd., “Mescid”, 2: 867.

¹⁴³ Ahmet Akın, “Tarihi Süreç İçinde Cami ve Fonksiyonları Üzerine Bir Deneme”, Hithit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 15/29 (Ocak 2016): 180-181.

rükünleri içinde en önemlisi, Kur'ân'a göre insanın daha ilk yaratılışında şahit olduğu bir hürmet ifadesidir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bildirdiğine göre kulun Allah'a en yakın olduğu an, secde anıdır.

Kur'ân-ı Kerîm, hadisler ve ilk İslâm kaynaklarında cami karşılığında mescid kelimesi geçmektedir. Bu kelimenin Sâmi kökenli dillerde telaffuz ve anlam bakımından benzerleri vardır. Meselâ M.Ö. beşinci yüzyıla ait olduğu tespit edilen yahudi Elephantine papirüslerinde kelime “ibadet yeri” anlamında geçmektedir. M.Ö. birinci yüzyılda yaşayan ve “Ölüdeniz yazmaları” kendilerine izâfe edilen Essenîler de ibadet yerlerine mescid diyorlardı. “Namaz kılınan yer” demek olan musallâ, Hz. Peygamber (s.a.v.) Döneminde bayram ve cenaze namazı kılınan yerler için kullanılmıştır. Yol boylarındaki üstü açık mescidlere ise Farsça'da namazgâh denilmiştir.¹⁴⁴

Hali hazırda da Afganistan'da cami kelimesi yerine mescid kullanılmaktadır. Hatta üstte yer alan açıklamalardaki gibi, Cuma namazı kılınanlara cami mescid (مسجد جامع) ve Cuma namazı kılınmayanlarına ise sadece mescid denilmektedir. Tabii Afganistan'da her mescidde Cuma namazı kılınmaz. Mesela bir ilçe de birçok mescid vardır ama cami mescid (مسجد جامع) bir, iki veya birkaç adet olup Cuma ve bayram namazları toplu bir şekilde oralarda kılınmaktadır.

Hz. Peygamber (s.a.v) İslâmiyet'i tebliğe başladığı zaman Mekke müşriklerinin büyük bir tepki gösterdiği bilinmektedir. Kendisine yapılan baskı ve hakaretlere rağmen zaman zaman Mescid-i Harâm'da Hacerülesved ile Rüknyemânî arasında namaz kılardı. İlk Müslümanlar Dârülerkam'ı bir mescid haline getirmişlerdi. Ayrıca evlerinde, vadilerde gizlice ibadet ediyorlardı. Hz. Peygamber'in, (s.a.v.) “Merbîd” denilen ağılların, harmanların temiz bölümlerinde namaz kıldığı rivayet edilir.¹⁴⁵

Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) Mekke'deki evinin bahçesinde kendisi için yaptığı küçük mescid, özel olmakla beraber bir Müslüman tarafından inşa edilen ilk mesciddir.

¹⁴⁴ Akın, “Tarih İçinde Cami ve Fonksiyonları”, 181.

¹⁴⁵ Ahmet Önkâl, Nebi Bozkurt, “Cami”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları 1993, 8: 47.

İlk muhacirler Kubâ'ya geldiklerinde burada bir mescid yapmış ve Ebû Huzeyfe'nin âzatlısı Sâlim'in arkasında namaz kılmışlardır. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Medine'de ilk cuma namazını Benî Sâlim'in mescidinde (Mescid-i Âtik'te) kıldığına dair rivayet de onların hicretten önce mescidlerinin olduğunu göstermektedir. Hz. Peygamber (s.a.v.) hicret sırasında Medine'ye 2 mil kadar uzaklıkta olan Kubâ'da Benî Amr b. Avf yurdunda Külsûm b. Hidm'in evinde bir müddet misafir oldu ve bir mescid inşa ettirdi. Süheylî'nin kaydettiğine göre bu mescidin inşasını Hz. Peygamber'e (s.a.v.) tavsiye etmesi, mescid için taş toplaması ve yapılırken büyük gayret göstermesi sebebiyle Ammâr b. Yâsir'in İslâm'da ilk mescidin bânisi olduğu söylenmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.) mahallelerde ve kabilelerin içinde Müslümanlar'ın sayısı artınca buralarda mescidler inşa edilmesini emretti. Kısa bir müddet sonra Medine ve çevresinde birçok mescidin yapıldığı kaydedilmektedir. İbn Şebbe, bazılarında Hz. Peygamber'in (s.a.v.) de namaz kıldığı bu mescidlerin bir kısmını zikreder.¹⁴⁶

Belâzürî'nin naklettiğine göre ise Mescid-i Nebevî ile Mescid-i Kubâ dışında Medine'de dokuz mescid vardı. Buralarda vakit namazları kılınmakla beraber cuma namazı sadece Mescid-i Nebevî'de kılınmaktaydı. Ebû Dâvûd'un rivayetine göre bu mescidler şunlardı: Mescid-i Benî Amr b. Mebzûl, Mescid-i Sâide, Mescid-i Ubeyd, Mescid-i Seleme, Mescid-i Râbih, Mescid-i Züreyk, Mescid-i Gıfâr, Mescid-i Eslem, Mescid-i Cüheyne. Bunlardan bir kısmının yeri ve kiblesi bizzat Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından tespit edilmiştir. İslâmiyet'i kabul eden kabilelerin bir kısmı eski mâbedlerinin yerine cami yapmıştı. Tâif'te Sakîf kabilesi, camilerini daha önce Lât'ın bulunduğu yere inşa etmişti; bir rivayete göre ise bunu bizzat Hz. Peygamber (s.a.v.) istemiştir. Bazı eski mâbedlerin taşları da putlarla birlikte mescidlerin yapımında kullanılmıştır. İbnü'l-Kelbî'nin naklettiğine göre Mekke ile Yemen arasındaki Tebâle'de bulunan ve Has'am, Becîle, Ezd ve Hevâzin kabilelerinden bir kısmının tapındığı Zülhalesa putu, Tebâle caminin kapı eşiğine konulmuştu. Yemâmeliler de eski kiliselerinin yerinde onun enkazı ile cami inşa etmişlerdir.¹⁴⁷

İslâmiyet Hulefâ-yi Râşidîn döneminde doğudan batıya, kuzeyden güneye çok geniş bir alana yayıldı. Hulefâ-yi Râşidîn, ilk merhalede Mescid-i Harâm ve Mescid-i

¹⁴⁶ Önkal, Bozkurt, Cami, 7: 47.

¹⁴⁷ Önkal, Bozkurt, Cami, 7: 47.

Nebevî’de bazı yenileme ve genişletme çalışmaları yaptılar. Kudüs’ü fetheden Hz. Ömer, Mescid-i Aksâ’nın bir çöplük haline getirilmiş olan yerini tespit ettirerek burada büyük bir mescid yaptırmıştır. Basit bir yapısı olmasına rağmen bu mescidde 3000 kişi namaz kılabilirdi. Hz. Osman Mescid-i Nebevî’yi daha da genişletip kaliteli inşaat malzemesi kullanmak suretiyle yeniden inşa ettirmiştir.¹⁴⁸

Müslümanların eline geçen yerlerde fethediliş şekline göre ya eski mâbedler kısmen veya tamamen camiye çevriliyor veya mâbedler oldukları gibi bırakılarak sadece yeni mescidler bina edilmek üzere bir arazi ayrılıyordu. Hulefâ-yi Râşidîn’in uygulamaları daha sonraki dönemlerde örnek teşkil etmiştir. İslâm idaresine bağlanan şehirlerin halkıyla yapılan anlaşma şartlarına uygun olarak mâbedler muhafaza edilmiş ve halkın ibadetlerini serbestçe yapmasına izin verilmiştir.¹⁴⁹

Emevîler ve Abbâsîler zamanında mescidler sayıca arttı ve mimari açıdan büyük gelişme gösterdi. Bu dönemde binlerce cami ve mescid inşa edildi. Eskiden basit inşaat malzemesiyle yapılmış olanlar daha kaliteli malzemelerle yenilendi. Muâviye Kûfe, Basra ve Fustat örneğinde olduğu gibi ortasında cami ve dârülimâre bulunan ordugâh şehri Kayrevan’ı tesis etti. Hz. Peygamber’in (s.a.v.) Medine’deki mescidi örnek alınarak birçok şehre yeni camiler yapıldı. Zaman zaman fethedilen yerlerdeki eski mâbedler cami olarak yeniden imar edildi.¹⁵⁰ Hz. Ömer (r.a.) şehirlerde sadece bir cuma cami olmasını emrettiği halde Emevî ve Abbâsîler döneminde büyüyen şehirlerde birkaç cuma camisine ihtiyaç duyulmuştur.¹⁵¹

1.4.1. Afganistan’da Camilerin (Mescidler’in) Kısa Tarihi

Afganistan’ın tarih kitaplarından meşhur olan birkaçını incelediğimizde en eski caminin (mescidin) Kuteybe cami olduğuna rastlamaktayız. Kuteybe b. Müslim (r.a.) Emevîler Dönemi İslâm ordusu komutanı sıfatıyla Afganistan’ın kuzey bölgelerinin fethinde (H. 90 / M. 708 civarı) yer aldığı bilinmektedir. Kuteybe b. Müslim’in

¹⁴⁸ Akın, “Tarih İçinde Cami ve Fonksiyonları”, 183.

¹⁴⁹ Habibî, *Tarihi Afganistan bad az İslâm*, 705.

¹⁵⁰ Habibî, *Tarihi Afganistan bad az İslâm*, 708.

¹⁵¹ Akın, “Tarih İçinde Cami ve Fonksiyonları”, 182-183.

Afganistan'ın kuzey illerinden Tahhar'ın İşkemiş bölgesini ele geçirdiğinde bir su çeşmesinin yanında bu cami yaptırmıştır.¹⁵²

Yukarıda da belirttiğimiz gibi İslâm ordusu fethettiği yerlerde eski mâbedleri cami olarak tekrar imar ederdi. İşte yine Afganistan'ın en eski camilerinden olan Belh cami ve Herat cami bunun en güzel örneklerindedir.

Belh cami H. 178 yılında Fazl b. Yahyâ Bermekînin Horasan valisi olunca, eskiden Zerdüştlere çok tarihi mabedlerinden biri olan Nevbahar mabedinin binasını önce yıkıp yerine cami yapmaya çalıştı. Bina çok sağlam olduğu için yıkmakta zorlanınca binayı camiye dönüştürdü. O dönem İslâm dünyasının büyüklük açısından en büyük camilerinden biriydi. Yapı olarak Fas'ta bulunan Rıbâtülfeth camisine benzemektedir. Cengiz han bu caminin sütunlarının birinin altında hazine var diyerek yıktı. Daha sonra tekrar yapılan cami "Nu Günbed" (9 kümbet) adını aldı. Günümüzde ise camiden sadece birkaç sütün dışında bir eser maalesef kalmamıştır.¹⁵³

Herat cami yıllarca ateşperestlerin mabedi olan yere bina edilmiştir. H. 495 yılında bu caminin çöktüğü bilgisi vardır. Tekrar H. 597'de Sultan Gıyâseddin Gûrî tarafından İmam Fahreddin Râzî'nin isteği üzerine tekrar bina edilmiştir. Bu cami tarih boyunca birçok tadilata uğramışsa da hâlâ Afganistan'ın Herat ilinin en eski tarihi mekânlarından biridir.¹⁵⁴

Yine Afganistan'ın Güney batısında yer alan Nimrûz ilindeki Zerenc cami Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin torunlarından olan Abdullah b. Bürde tarafından, H. 164'te Luyekan puthanesinin yerine imar edilen Gazne Cami veya Efleh Cami ve H. birinci asrın sonlarında başkent Kabil'de yapılan Şah-ı du Şemşire Camii¹⁵⁵ Afganistan'da yapılan en eski camilerdendir.¹⁵⁶

İslâm'ın ortaya çıkışından (M. yedinci asır) 200 yıla kadar (M. dokuzuncu asır) bugünkü Afganistan topraklarında istikrarlı ve İslâm hilâfetinden ayrı bir devlet ortaya çıkmadı. İslâm hilâfetinin bir parçası olarak, hilâfet tarafından görevlendirilen

¹⁵² Habîbî, *Tarihi Afganistan bad az İslâm*, 717.

¹⁵³ Habîbî, *Tarihi Afganistan bad az İslâm*, 714-716.

¹⁵⁴ Habîbî, *Tarihi Afganistan bad az İslâm*, 710-711. Ayrıca bk. Afgan, *Asarı Herat*, 1: 27-28.

¹⁵⁵ <http://www.masjed.se/index.php>. (Erişim tarihi: 22.01.2020)

¹⁵⁶ Habîbî, *Tarihi Afganistan bad az İslâm*, 716-717.

valiler kendilerine verilen diğer görevlerin yanında camiler de yaptırdılar. M. dokuzuncu asırdan M. 13. asıra kadar bugünkü Afganistan topraklarında bazıları İslâm hilâfetine bağlı ve bazıları da bağımsız olarak ortaya çıkan, Tâhirîler, Saffârîler, Sâ mânîler, Gazneliler, Büyük Sekçuklular, Gurlular ve Harezmsâhlar İmparatorlukları İslâm'a diğer büyük hizmetlerinin yanı sıra, İslam beldelerine binlerce cami yaptırmışlardır. M. 13. asırda Cengiz'in İslâm beldelerine verdiği zarardan Afganistan da nasibini almış bazen camiler tek tek, bazen de şehirlerin tamamen ateşe verilmesiyle, camiler tahrip edilmiştir. M. 14 ve 15. asırlarda ise yine Timur'un evlatları Afganistan'ın Herat kentini başkent yaparak bu coğrafya da birçok cami kazandırmışlardır. M. 16. ve 17. asırlarda ise Afganistan sürekli olarak etrafında kurulan Safevîler, Şeybanîler ve Bâbürlüer arasında çıkan savaşların sahnesi haline dönüşmüş camilerin yapımına çok fazla teveccüh olmamıştır. M. 18. Ve 19. Asırlarda ise yine Afganistan'ın yerel halkları tarafından devletler ortaya çıkmış ve Herat Cami,¹⁵⁷ Kabil'de bulunan Şah-ı du Şamşîre Camii,¹⁵⁸ Belh ilinin merkezi Mezar-ı Şerif'te bulunan Hz. Ali'nin (r.a.) türbesinin olduğu düşünülen türbenin yanındaki Ravza Cami gibi, camilerin restorasyonunun yanı sıra, Kabil'de bulunan Abdurrahman Han Cami, Kabil İdgah Cami ve birçok yeni camiler yapılmıştır.

1.4.2. Afganistan'da Camilerin Güncel Durumu

Günümüzde ise Afganistan'da camilerin (mescidler) sayısı hakkında net bir bilgi yoktur. Resmî olarak Afganistan İslâm Cumhuriyeti Devletinin, Hac, İrşat ve Evkaf Bakanlığı'na bağlı, İrşat ve Cami İşleri Genel Müdürlüğü adı altında bir idaresi mevcuttur. Bu idare camiler ve hanekahların (Tekke) her türlü iş ve işleyişinden sorumludur. Adı geçen idarenin verilerine göre 2018 yılı itibariyle sadece başkent Kabil'de 1627 cami bulunmaktadır. Bu camiler alttaki cetvel de görüldüğü gibi kategorize edilmiştir.

TABLO 3: 2018 itibariyle başkent Kabil'de bulunan camiler

NO	BAŞKENT KABİLDEKİ CAMİLER (MESCİDLER)
----	---------------------------------------

¹⁵⁷ Afgan, *Asarı Herat*, 1: 60.

¹⁵⁸ <http://www.masjed.se/index.php>. (Erişim tarihi: 22.01.2020)

1	Resmî cami mescidi (مسجد جامع)	262
2	Resmî mescid	630
3	Gayri resmî cami mescidi	452
4	Gayri resmî mescid	283
5	Toplam	1627

Burada resmîden maksat adı geçen idare tarafından kayıt altına alınıp görevlilerinin devlet tarafından atanıp görev yapığı anlamındadır. Gayri resmîden maksat ise camilerdeki görevlilerin devlet tarafından değil de, caminin bulunduğu mahalledeki halk tarafından belirlenip, tüm masrafların halk tarafından karşılanıyor olmasıdır. Yine mescid Cuma namazı hariç, beş vakit namazın cemaatle kılındığı ve cami mescidi ise vakit namazlarının yanında Cuma namazının da kılındığı camilerdir. Adı geçen idare 2018 yılında, Kabil dışında ülkenin 33 ilinde bulunan camilerin kategorilerine göre sayısını ise aşağıdaki gibi açıklamıştır.

TABLO 4: Kabil hariç Afganistan'ın 33 ilinde bulunan camilerin sayısı;

Resmî Camiler	Gayri Resmî Camiler	Kayıt Altına Alınan Camiler	Tahmini Ülke Genelinde Cami Sayısı
3645	74927	78572	100 binin üzerinde

Görüldüğü gibi ülke genelindeki camilerin neredeyse çok az bir kısmı devlet tarafından resmîleştirilmiştir. Bunun birçok sebebi vardır. İlk olarak Afganistan yaklaşık 40 yıldır savaşın içerisinde olan bir ülke olduğu için bu kadar camiye resmîleştirip onların görevlilerine devletin ücret ödeyebilmesi zor olduğundandır. İkincisi, devlet hâlâ (2020) ülkede bulunan silahlı örgütlerle bir çatışma içerisinde olup ülkenin genelini kontrol altına almış durumda değildir. Bu nedenle silahlı örgütlerin bulunduğu yerlerde camiler eskiden gelen mahalle halkının seçmesi şekliyle devam

ediyor olmasıdır. Dolayısıyla hem cemaatle namaz kılma yeri hem de genel olarak Afganistan çocuklarının ilk eğitim merkezi olan camiler tek düze olmayıp her camide farklı şekilde uygulamalarla eğitim almaktadırlar.¹⁵⁹

Camilerin görevlilerine gelince ise, mescidlerde sadece bir imam olup halkın cemaatle vakit namazlarını, cenaze namazlarını, taziye merasimlerini, hatim bağışlama ve mahalledeki çocukların Kur'ân öğrenmesi ve temel din öğretmesi görevlerini icra etmektedir. Cami mescidlerde ise duruma göre bazen sadece tek imam, aynı işleri yapmanın yanında Cuma namazlarını cemaatle kıldırır. Bazen de bu cami mescidler'de imamın dışında bir müezzin ve bazen de çocukları okutmak için ayrı bir hoca da görevlendirilebilmektedir.

Afganistan'da Hanekahlarda (Tekke) bu idareye bağlıdır. Hanekahlarda genel olarak camilerin yanında yer almaktadır. Hanekahlarda daha çok zikir ve dualar yapılır. Bazılarında ise fakir ve garîbânlar için yemek ve barınma sağlanmaktadır. Adı geçen idarenin raporuna göre Kabil'de 24 ve diğer illerde 96 kayıtlı Hanekâh mevcuttur.¹⁶⁰

Afganistan'da Kur'ân eğitimi verilen merkezleri genel olarak örnekleriyle anlatmaya çalıştık. Bir sonraki bölümde bu müesseselerde Kur'ân eğitimine dair müfredat ve materyal incelemesi yapılacaktır.

¹⁵⁹ 2018 yılı Hac, İrşat ve Evkaf Bakanlığı raporu. Bk. <https://mohia.gov.af/sites/default/files/2019-10/%DA%86%D8%A7%D8%B1%D8%AA%20%D8%AA%D8%B4%DA%A9%DB%8C%D9%84%20%D9%85%DA%A9%D9%85%D9%84.pdf>. (Erişim tarihi: 22.01.2020)

¹⁶⁰ 2018 yılı Hac, İrşat ve Evkaf Bakanlığı raporu. Bk. <https://mohia.gov.af/sites/default/files/2019-10/%DA%86%D8%A7%D8%B1%D8%AA%20%D8%AA%D8%B4%DA%A9%DB%8C%D9%84%20%D9%85%DA%A9%D9%85%D9%84.pdf>. (Erişim tarihi: 22.01.2020)

İKİNCİ BÖLÜM

AFGANİSTAN'DA KUR'ÂN VE KIRAAT EĞİTİMİ VEREN MÜESSESELERİN MÜFREDAT VE MATERYAL YÖNÜNDEN İNCELENMESİ

Çalışmamızın bu bölümünde ikinci bölümde tanıttığımız müesseselerin müfredat ve materyallerini incelemeye çalıştık. Devlet okullarında hangi sınıflarda kaç saat Kur'ân eğitimi verildiği, bu eğitimlerde kullanılan materyaller ve kitapların içeriğini inceledik. Ardından Afganistan Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı dârülhuffâzlar, medreseler ve dârülulûmlarda Kur'ân eğitimini ele alıp Kıraat Yüksekokulu'nun eğitim programına göz attık. Sonrasında özel okullar ve gayri resmi medreselerde Kur'ân eğitimine bakarak gayri resmi medreselerin yapısını, eğitim sistemini, Kur'ân öğretimi ve okumada kullandıkları kitapları taradık. Hâfızlık eğitimi, hâfızlık sağlamlama, hüsn-i tilâvet, tecvit eğitimi, mezuniyet ve hatimlerin ne şekilde olduğuna baktık. Kursların eğitim müfredatı, Kur'ân, tecvid, kıraat ve hâfızlık eğitimi ve camilerdeki Kur'ân eğitimine göz attık. Belirttiğimiz kurumların Kur'ân öğretiminde kullandıkları Arapça Alfabe kitapçıkları ve kullandıkları farklı basım Kur'ân örneklerini resimleriyle beraber aktarmaya çalıştık. Evlerde Kur'ân eğitiminin nasıl olduğuna son olarak da Afganistan topraklarında yetişmiş kıraat âlimi, hâfız ve kurrâlardan birkaçını örnek olarak tanıttık.

2.1. Milli Eğitim Bakanlığı'na Bağlı Okullarda Kur'ân Eğitimi

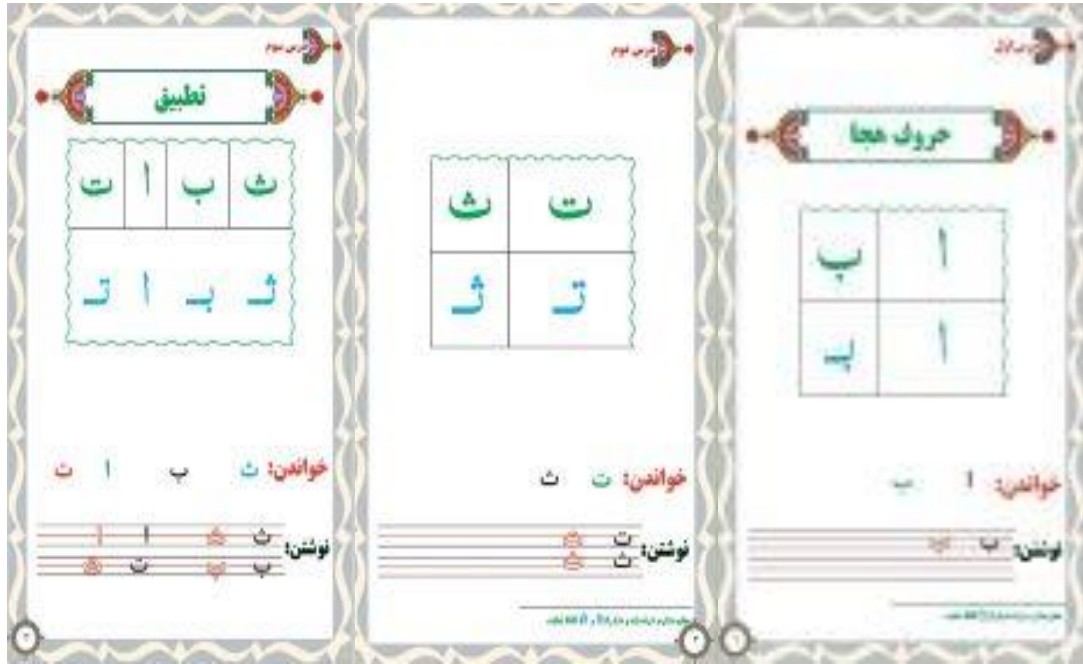
Bu okullarda 12 yıl eğitim verilmektedir. Eğitim öğretim yılı süresi 8 aydan oluşup, haftada 5.5 gün eğitim görülmektedir. Ülkedeki yasaların gereği, devletin resmî işleyişine bağlı olarak, mesai Cumartesi başlayıp Perşembe öğlen sona ermektedir. Perşembe yarım gün ve Cuma ise tüm gün Afganistan'da haftanın resmî tatil günüdür. Diğer derslerin yanında ilk sınıftan başlayarak Kur'ân dersi verilmektedir. Altıncı sınıfa kadar devam eden Kur'ân dersleri, 7, 8 ve 9. sınıflarda ise Kur'ân ve tecvid dersi şeklinde devam etmektedir. Şimdi her sınıfı ayrı ayrı ele alacağız.

2.1.1. İlk Okul Birinci Sınıfta Kur'ân Eğitimi

Birinci sınıfta öğrencilere haftada 3 saat olmak üzere toplam 84 saat Kur'ân dersi verilir. Bu sınıfta hem Arapça alfabe öğretilir hem de bazı kısa sûreler ezberlettirilir.

Her bir ders saatinde iki harf öğretilir. Birkaç harften sonra da onların nasıl çıkarılışını öğretmek için uygulamalı bir pratik yapılır. En sonunda tüm harflerin okunuşu tekrar edilir. Harflerin mahreç ve sıfatıyla doğru bir şekilde çıkarılması çalıştırılır. Harflerin birbirinden ayırt edilmesi çalıştırılır. Harflerin birleştirilmesi öğretilir. Üstün ve esre harekeler öğretilir. Bu harekelerin kelimelerde nasıl uygulanacağı gösterilir. Ötre harekesi öğretilir. Kelimede ötre harekesinin uygulaması çalıştırılır. Cezm konusu kelimelerin içindeki harflerde uygulamalı olarak anlatılır. Med harfleri hakkında kısa bilgi verilir. Med harflerin harekelerle birlikte okunuşu gösterilir. Tenvin veya iki üstün, iki esre ve iki ötrenin okunuşu öğretilir. Kur'ân-ı Kerîm'de bulunan harekesiz ve harekeli harflerin okunuşu öğretilir. Alfabe öğrenildikten sonra Kur'ân kelimelerinin okunuşu, devamında âyetlerin içinde cümlelerin okunuşu ve son olarak da âyetin tamamının okunuşu anlatılır.¹⁶¹

Resim 2: Birinci sınıf Kur'ân-ı Kerîm ders kitabı ilk üç sayfası

¹⁶¹ Kitabın tamamına şu adresten ulaşabilir. <https://moe.gov.af/sites/default/files/2020-02/G1-Dr-Quran.pdf>. (Erişim tarihi: 04.03.20120)

Resim 3: Birinci sınıf Kur'ân-ı Kerîm ders kitabı ilk üç 5, 6 ve 7. sayfaları

Ezber konusunda da öğrencilere birinci sınıfta Fâtiha, İhlâs, Kevser ve Asr sûreleri ezberlettirilir. Bu sûrelerden ikisi yarıyıl sınavından önce ve diğer ikisi de yarıyıl sınavından sonra toplam 8 saatte ezberletilmeye çalışılır. Önce âyetlerin kelimeleri devamında cümleleri ve son olarak da âyetin tamamı ezberletilmektedir. Kur'ân-ı Kerîm derslerinde abdestli olmaları ve Kur'ân-ı Kerîm'i taşıırken onu âdabı ve saygısıyla taşıması gerektiği öğretilir.¹⁶²

¹⁶² Abdülselâm Tâ'ib v.dğr, *Amuziş Kur'ân Kerîm berayi sunfi avval*, (Kabil: Neşerat-ı Vezarat-i Maarif-i Afganistan, 2017), 1-5.

Resim 4: Birinci sınıf Kur'ân-ı Kerîm ders kitabı sonraki sayfaları

2.1.2. İlk Okul İkinci Sınıfta Kur'ân Eğitimi

İkinci sınıfta yine öğrencilere haftada 3 saat olmak üzere toplam 84 saat Kur'ân dersi verilir. İkinci sınıfın dersleri Kur'ân fazileti hakkında kısa bilgi, yüzünden okuma, tilavet ve ezberden oluşmaktadır. Kur'ân'ın fazileti hakkındaki bilgiler Peygamber Efendimiz'den (s.a.v.) iki hadis çocukların anlayacağı düzeyde anlatılmaktadır. Yüzünden okuma da yine birinci sınıfta öğretilen harfler, harekeler, tenvinler, cezm veya sükûn, şedde, tabî med ve bunların kelime içerisinde uygulamaları ve kelimelerin doğru şekilde telaffuzları öğretilmektedir.

Resim 5: İkinci sınıf Kur'ân-ı Kerîm ders kitabı ilk 3 sayfası

Ayrıca yüzünden okuma ve tilâvette Bakara sûresinin 1-59. âyetleri her derste bir âyet olacak şekilde okutulmaktadır. Bu âyetler önce kelime; ardından cümle ve son olarak da âyetin tamamı şeklinde okutulmaktadır. Buralarda harflerin iyi çıkarılması ve Kur'ân'ın resmü'l-hattında da bulunan harekeli ve harekesiz harflerin mevcudiyeti ve bunların nerelerde okunmadığı da öğretilmektedir.¹⁶³

Resim 6: İkinci sınıf Kur'ân-ı Kerîm ders kitabı sonraki sayfaları

¹⁶³ Kitabın tamamına şu adresten ulaşılabilir. <https://moe.gov.af/sites/default/files/2020-02/G2-Dr-Quran.pdf>. (Erişim tarihi: 04.03.20120)

Ezber kısmında ise, öğrencilere bu sınıfta Nâs, Felak, Mesed ve Nasr sûreleri ezberletilmektedir. Bu sûrelerin ikisi yarıyıl sınavından önce ve diğer ikisi ise yarıyıl sınavından sonra ezberletilmektedir. Ezberleme yine önce kelime sonra cümle, devamında âyet ve en sonunda da sûrenin tamamı şeklinde icra edilmektedir.¹⁶⁴

2.1.3. İlk Okul Üçüncü Sınıfta Kur'ân Eğitimi

Bu sınıfta yine ikinci sınıfta gösterilen dersler tekrar edilir. Daha çok okuyarak telaffuzların düzeltilmesine özen gösterilir. Kur'ân'ın fazileti, taşınması ve tutma adabı öğretilir. Yüzünden okumaya Bakara sûresinin 60. âyetinden başlayıp 108. âyetine kadar devam edilir.¹⁶⁵ Âyetlerin tecvide okunmasına dikkat edilir. Bu sınıfta yine ikisi yarıyıl sınavından önce ve ikisi yarıyıl sınavından sonra olmak üzere Fîl, Kureyş, Mâ'ûn ve Kâfirûn sûreleri ezberlettirilir.¹⁶⁶

2.1.4. İlk Okul Dördüncü Sınıfta Kur'ân Eğitimi

Bu sınıfta sûrelerin sayısı ve iniş yerlerine göre ikiye ayrıldığı anlatılır. Mekkî ve Medenî sûreler hakkında genel bilgiler verilir. Kur'ân fazileti hakkında biraz daha fazla bilgi aktarılır. Bakara sûresinin 109. âyetinden başlayıp 177. âyetine kadar doğru telaffuz ve tecvide uygun olarak yüzünden okumaya devam edilir. Bu sınıfta toplam 72 saat olan Kur'ân dersinin 70 saati belirttiğimiz konulara ayrılırken kalan 8 ders saati ise Kâria, Tekâsür ve Hümeze sûrelerinin ezberlenmesi için ayrılır.¹⁶⁷ Bu sûrelerin ikisi yarıyıl sınavında önce bir tanesi de yarıyıl sınavından sonra ezberlettirilir.¹⁶⁸

2.1.5. İlk Okul Beşinci Sınıfta Kur'ân Eğitimi

Bu sınıfta öğrencilere toplam 78 saat Kur'ân dersi verilir. Bunun 8 saati ezber geriye kalanı diğer dersler için ayrılır. Öncelikle Kur'ân hakkında genel bilgiler anlatılır. Kur'ân'a abdestsiz temas edilmemesi, Kur'ân okumanın âdâbı, Kur'ân dersi kitabı olan elindeki kitapların nasıl muhafaza edilişi ve taşınması hakkında bilgiler

¹⁶⁴ Abdüselâm Tâ'ib - Mayil Aka Muttekî, *Amuziş Kur'ân-ı Kerîm berayi sınıfı du*, (Kabil: Neşerat-ı Vezerat-i Maarif-i Afganistan, 2017), Giriş bölümü.

¹⁶⁵ 3. sınıf'ın Kur'ân dersi kitabına şu adresten ulaşılabilir. <https://moe.gov.af/sites/default/files/2020-02/G3-Dr-Quran.pdf>. (Erişim tarihi: 15.03.2020)

¹⁶⁶ Abdüselâm Tâ'ib - Mayil Aka Muttekî, *Amuziş Kur'ân-ı Kerîm berayi sınıfı siyum*, (Kabil: Neşerat-ı Vezerat-i Maarif-i Afganistan, 2017), Giriş bölümü.

¹⁶⁷ 4. sınıf'ın Kur'ân dersi kitabına şu adresten ulaşılabilir. <https://moe.gov.af/sites/default/files/2020-02/G4-Dr-Quran.pdf>. (Erişim tarihi: 15.03.2020)

¹⁶⁸ Abdüselâm Tâ'ib - Mayil Aka Muttekî, *Amuziş Kur'ân-ı Kerîm berayi sınıfı çarum*, (Kabil: Neşerat-ı Vezerat-i Maarif-i Afganistan, 2017), 1-10.

verilir. Vahiy konusu ilk vahiy olan âyetler hakkında kısaca bilgi verilir. Devamında Bakara sûresinin 179. âyetinden itibaren yüzünden tecvidli bir şekilde okumaya devam edilir. Eğitim yılının sonuna kadar sûrenin bitimine kadar devam eder.¹⁶⁹ Bu sınıfta yine öğrenciler Kadr, Zilzâl, Âdiyât ve Beyyine sûreleri ezberlettirilir. Bu sûrelerden iki tanesi yarıyıl sınavından önce ve diğer ikisi bu sınavdan sonra ezberlettirilir.¹⁷⁰

2.1.6. İlk Okul Altıncı Sınıfta Kur'ân Eğitimi

Kur'ân dersine bu sınıfta tilâvet secdesinin anlatımıyla başlanır. Tilâvet secdesi âyetlerinin sayısı ve tanıtımı yapılır. Abdestli olarak bu secdenin edâ edilmesi gerektiği ve secdenin yapılışı, uygulamalı olarak gösterilir. Namazda tilâvet secdesinin nasıl kılınacağı, yapılacak secdenin abdestli olarak yerine getirilmesi, secde âyetlerinin hangi sûrelerde olduğu vb. konular anlatılır. Devamında eğitim yılının sonuna kadar Âl-i İmrân sûresinin tamamı Nisâ sûresinin de ilk 28 âyeti tecvidle yüzünden okunmaya devam eder. Bu sınıfta ise öğrencilere Duhâ, İnşirâh, Tîn ve Alak sûreleri ezberlettirilir.¹⁷¹ Bu sınıftan itibaren öğrencilere hüsn-i tilâvet adı altında Kur'ân'ın tertîl ile okunması da öğretilmeye çalışılır.¹⁷²

2.1.7. Orta Okul Birinci Sınıfta (7. sınıfta) Kur'ân Eğitimi

Bu sınıftan itibaren Kur'ân dersi adı Kur'ân ve Tecvid olarak değişir. İlk derslerde Kur'ân öğrenme ve öğretmenin bir ibadet olduğu, Kur'ân okunurken dinlenilmesi gerektiği, Kur'ân eğitiminin sevimli ve samimiyetli bir ortamda olması gerektiği, Kur'ân'ın abdestsiz tutulmaması gerektiği, Kur'ân saklanırken uygun yerlere koyulması, Kur'ân okunurken mutlak istiâze ve besmele ile başlanması gerektiği anlatılır. Devamında İslâm âleminin en büyük âlimleri tarafından tecvid öğrenimi için hazırlandığı belirtilen Afganistan Milli Eğitim Bakanlığı tarafından basılmamış ama yazılım halinde elde edilen ve Hâfiz Osman hattı Mushafına uygun

¹⁶⁹ 5. sınıfın Kur'ân dersi kitabı'na şu adresten ulaşılabilir. <https://moe.gov.af/sites/default/files/2020-02/G5-Dr-Quran.pdf>. (Erişim tarihi: 15.03.2020)

¹⁷⁰ Guruhi muellifanı kitabı hayı darsi talimatı İslâmî, *Amuziş Kur'ân-ı Kerîm berayi sınıfı pancum*, (Kabil: Neşerat-ı Vezerat-i Maarif-i Afganistan, 2019), 1-30.

¹⁷¹ 6. sınıfın Kur'ân dersi kitabına şu adresten ulaşılabilir. <https://moe.gov.af/sites/default/files/2020-02/G6-Dr-Quran.pdf>. (Erişim tarihi: 15.03.2020)

¹⁷² Abdülhelâm Tâ'ib - Mayil Aka Muttekî, *Amuziş Kur'ân-ı Kerim berayi sınıfı şaşşum*, (Kabil: Neşerat-ı Vezerat-i Maarif-i Afganistan, 2017), 1-79.

olarak hazırlandığı belirtilen Kur'ân'dan aşağıda verdiğimiz sayfayı gösterilmek suretiyle bazı tecvid konuları anlatılır.¹⁷³

Resim 7: Yedinci sınıf Kur'ân-ı Kerîm ders kitabı birinci sayfası

Resimde de Arapça olarak orijinal haliyle gösterildiği gibi buradaki renklerin hangi anlama geldiği, İdgam, vakf konusu ve sembolleri, kalkale harfleri ve edâ edlilişi, ra (ر) harfinin durumları, İklâb, İzhâr, İhfâ, Sîn harfinin Sâd harfi gibi okunuş durumları, med'n çeşitleri ve hükümleri, Secde konusu, Cüz, hizb (حزب), Nısf (نصف), Rub (ربع) konuları ve sembolleri, Gunne, Şemsî ve Kamer Lâm (ل) ve kelimedede yazılan ama okunmayan harfler anlatılır. Devamında tecvidin tanımı, konusu ve hedefi, mahreçleri yakın olan bazı harfler, tefhîm ve terkîk konuları, Celâle (جلاله) lafzının okunuşu, şeddeli Mîm ve Nûn'un hükümleri, tenvin ve sakin nûn mevzusu öğrencilere anlatılır.

¹⁷³ Fazlülîllah Niyazî - Muhammed Ağa Haşimî, *Kur'ân ve Tecvid sınıfı haftum*, (Kabil: Neşerat-ı Vezarat-i Maarif-i Afganistan, 2017), 1-14.

Bu konuların ardından yıl sonuna kadar, yukarıda bahsettiğimiz Mushaf'tan her derste en az yarım sayfa tecvid kaidelerine uygun olarak tilâvet edilir. İlk önce öğretmen dersi tertîl şeklinde kendisi tek başına tilâvet eder. Sonra öğretmen tilâvet eder öğrenciler de arkasından toplu olarak tekrar eder. Ondan sonra da sınıftan en iyi tilâvet eden birkaç öğrenci tek tek tilâvet eder. Tabi bu işlem dönüşümlü olarak sınıftaki tüm öğrencilerin katılım sağlayacağı şekilde diğer derslerde de devam ettirilir. Dönem sonuna kadar Al-i İmrân sûresi 92. âyetine (3. cüzün sonu) kadar okunur.¹⁷⁴

Resim 8: Yedinci sınıf Kur'ân-ı Kerîm ders kitabı ikinci ve üçüncü sayfaları

¹⁷⁴ Ali İmran sûresi 92. âyetine kadar Hâfız Osman Hattıyla yazılan ve 7. sınıfın ders kitabına şu adresten ulaşılabilir. <https://moe.gov.af/sites/default/files/2020-03/G7-Dr-Tajweed.pdf>.

2.1.8. Orta Okul İkinci Sınıfta (8. Sınıfta) Kur'ân Eğitimi

Bu sınıfta konu olarak yedinci sınıftaki konular aynen tekrar edilir. Okuma veya tilâvet kısmında ise yukarıda bahsettiğimiz Mushaftan dördüncü cüzün başından (Âl-i İmrân sûresi 92. âyet) başlayıp yedinci cüzün sonuna (En'âm sûresi 111. âyeti) kadar yukarıda anlattığımız gibi okunmaya devam edilir. Bunun yanında öğretmen Kur'ân okutmaya devam ederken âyetlerdeki diğer tecvid konularına da değinir. Ortaokul son sınıfta (9.sınıfta) da yine aynı konular tekrar edilir.¹⁷⁵ Ayrıca aynı Mushaf üzerinden sekizinci cüzün başından 12. cüzün sonuna kadar okutulmaya devam edilir. Lise sınıflarında ise (10, 11 ve 12. sınıflar) İslâmî bilgiler ve tefsir dersleri yer aldığından Kur'ân veya Tecvid derslerine yer verilmektedir.¹⁷⁶

2.2. Milli Eğitim Bakanlığı'na Bağlı Dârülhuffâzlarda Kur'ân Eğitimi

Dârülhuffâzların ana amacı hâfız yetiştirme olduğu için burada daha çok İslâm eğitimi, bunun içerisinde de daha çok Kur'ân eğitimi yer almaktadır. Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı olduğu için ders kitapları olarak resmî okulların eğitiminde kullanılan kitaplar okutuluyor. Tabi bu müesseselerde ana amaç hâfız yetiştirmek olduğundan Kur'ân ezberlemeye daha çok zaman ayrılıyor. Bir önceki bölümde bu müesseseleri tanıtırken bunların birinci sınıftan başlayıp lise düzeyinde öğrencileri hâfız olarak mezun ettiğini belirtmiştik. Bu kapsamda öğrencilerin birinci sınıfta toplam 24 saat dersin 15 saatini Kur'ân öğrenmek oluşturuyor. Birinci sınıfta öğrenciler genellikle yüzünden Kur'ân-ı Kerîm okumayı öğrenmiş oluyorlar. İkinci sınıfta toplam 29 saatlik dersin 20 saatini Kur'ân ezberleme oluşturuyor. Bu sınıfta haftalık bir saat de başlangıç seviyesinde tecvid anlatılmaya başlanıyor. Üçüncü sınıfta ise toplam 36 ders saatinin 22 saati Kur'ân ezberleme ve iki saat de tecvid için ayrılıyor. Dördüncü ve beşinci sınıflarda ise öğrenciler haftada toplam 36 saat ders görüyor. Bunun 20 saati Kur'ân ezberleme ve yine iki saati tecvide ayrılıyor.¹⁷⁷

¹⁷⁵ Fazlullah Niyazî - Muhammed Ağa Haşimî, *Kur'ân ve Tecvid sınıfı nuhum*, (Kabil: Neşerat-ı Vezarat-i Maarif-i Afganistan, 2017), 1-3.

¹⁷⁶ Fazlullah Niyazî - Muhammed Ağa Haşimî, *Kur'ân ve Tecvid sınıfı haştum*, (Kabil: Neşerat-ı Vezarat-i Maarif-i Afganistan, 2017), 1-15.

¹⁷⁷ Abdul Naim Sulaimanqul, *Afganistan da Hadis Öğretimi*, (Yüksek Lisans Tezi Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2013), 58-60.

Haftalık ders saatinin 38 olduğu altıncı sınıfta yine bunun 22 saati Kur'ân ezberlemeye ayrılırken tecvid dersi bir saate iniyor. Yedinci sınıfta da toplam 36 ders saatinin 20 saati Kur'ân ezberleme bir saati tecvid, sekizinci sınıfta 36 ders saatinin 18 saati Kur'ân ezberleme bir saati tecvid ve dokuzuncu sınıfta 36 ders saatinin 12 saati Kur'ân ezberleme ve bir saati tecvid dersine ayrılmaktadır. Ezberleme ise Kur'ân'ın başından başlayıp öğrencilerin zekâ düzeyine göre bir âyet, birkaç âyet, yarım sayfa veya bir sayfa şeklinde olmaktadır.¹⁷⁸

Bu sınıftan sonra öğrenciler genellikle hâfızlığını tamamlamış oluyorlar. Bu arada tabi ki bazı öğrenciler daha önceki sınıflarda da hâfızlığını tamamlayabiliyor. Onlarda o ders saatlerini hâfızlık sağlama veya diğer derslerine ayırmaktadırlar. Bundan sonraki üç sınıfta ise (10, 11 ve 12. sınıflarda) haftalık toplam derslerin 12 saati hâfızlık sağlamaya ayrılıyor. Yine daha önceki sınıflarda tecvid konularının tamamı anlatıldığı için bu sınıflarda bu ders kalkmış oluyor.¹⁷⁹

Daha önce de belirttiğimiz gibi dârülhuffâzlardan mezun olanlar imam olabilecek düzeyde olmaları gerektiği için hâfızlığın yanında hat, fıkıh ve usûlü, hadis ve usûlü, akaid, siyer, arapça, sarf, nahiv, farzlar (miras eğitimi), mantık, tefsir ve usûlü gibi, çoğunluğu din eğitimi dersleri başta olmak üzere matematik, ülkenin resmî dilleri (Peştunca ve Farsça), beden eğitimi, sosyal bilgiler ve yabancı dil dersleri de görmektedirler.

2.3. Milli Eğitim Bakanlığı'na Bağlı Medreselerde Kur'ân Eğitimi

Bu medreselerde Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı oldukları için bakanlığa ait kitaplar üzerinden Kur'ân eğitimi verilmektedirler. Bu kitapların örneklerini bakanlığa bağlı okullarda Kur'ân eğitimi bölümünde örnekleriyle göstermiştik. Tabi bu medreselerde hâfızlık eğitimi verilmemektedir. Bu medreselerin % 60'ı dinî dersler (buna Kur'ân eğitimi de dâhil) % 40'da diğer derslere yer verilmektedir.¹⁸⁰

¹⁷⁸ Bu kurumların birinden mezun olan Muhammed Nabi Elçi ile 12.04.2020 tarihinde yaptığım görüşmeden.

¹⁷⁹ Sulaimanqul, *Afganistan da Hadis Öğretimi*, 60-66.

¹⁸⁰ Sulaimanqul, *Afganistan da Hadis Öğretimi*, 58-59.

2.4. Milli Eğitim Bakanlığı'na Bağlı Dârülulûmlarda Kur'ân Eğitimi

Bu müesseseler ülkede şeriyât fakültelerinden sonra resmî dinî eğitim merkezlerinin ikincisi olarak sayılır. Yedinci sınıftan öğrenci alıp yüksekokul düzeyinde 8 yıllık bir eğitim verir. Düz lise, dârülhuffâzlar, resmî medreseler veya gayri resmî medrese öğrencileri, dârülulûmların kendi yaptığı sınava tabi tutularak başarı gösteren öğrencileri kabul ederler. Yedinci sınıftan öğrenci aldıkları için buraya gelen öğrenciler ya hâfız veya Kur'ân'ı gâyet güzel okuyabilmektedirler. Bu sebeple Kur'ân eğitimi baştan değil, kendi müfredatlarına uygun olarak verilmektedir. Bu şekilde çoğu 34 saatlik yedinci sınıf derslerinin 13 saati matematik, sosyoloji ve fen bilgisi gibi derslere, yedi saati de Kur'ân ve tecvid derslerine, geriye kalanlar ders saatleri ise dinî derslere ayrılmaktadır. Sekizinci sınıftan itibaren ise Kur'ân ve tecvid derslerinin yerine Kur'ân meâlî dersi verilmektedir.¹⁸¹

2.5. İrşat, Hac Ve Evkaf Bakanlığı'na Bağlı Kıraat Yüksekokulunda Kur'ân Eğitimi

İkinci bölümde aktardığımız gibi Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı dârülulûmların dışında Hac, İrşat ve Evkaf Bakanlığı Kurrâ İşleri Genel Müdürlüğü'ne bağlı Kıraat Yüksekokulu da mevcuttur. Bu müessese de hali hazırda ülkede en yüksek düzeyde Kur'ân ve kıraat eğitimi veren resmî kurumdur. Bu kurumda eğitim iki yıllık olup dört dönemden oluşmaktadır. İki yıllık bu eğitim döneminde kıraat ilmine ağırlık verilmektedir. Kıraat-ı Seb'a ve kıraat-ı aşere uygulamalı olarak öğretilir. Bunun yanında *Şâtıbî* ve *Dürre metinleri* şerhleri ile beraber İbnü'l-Cezerî'nin *Tabakâtü'l-kurrâ* ve *Tayyibetü'n-Neşr fi'l-Kıraati'l-aşr* ve *Müncidü'l-mukriîn*'i, *el-Mürşid*, Ebû Hayyân'dan (ö. 1344) *el-Veciz* ve kıraat tarihi ile ilgili kitaplar okutulur. Tabi bunların yanında akaid, fıkıh, tefsir ve hadis gibi İslâmî ilimler dersleri de verilmektedir. Buradan mezun olanlar yüksekokul düzeyinde mezun oldukları için belli sınavlara girerek başarılı olmaları durumunda Şeriyât Fakültelerine girebilmektedirler. Afganistan'a yaptığımız ziyarette başkent Kabil, Cûzcân ve Belh Üniversiteleri'ne

¹⁸¹ Sulaimanqul, *Afganistan da Hadis Öğretimi*, 66-72.

gittiğimizde ise şu ana kadar üniversitelerde Kur'ân-ı Kerîm'i güzel okuma ve kıraat bölümünün olmadığı bilgisine ulaşılmıştır. ¹⁸²

TABLO 5: Kıraat Yüksekokulu birinci yıl birinci dönem ders programı

No	Dersler	Derslerin Detayı	Haftalık Ders Saati Sayısı
1	Seb'a kıraat	Usûl	8
2	Tefsir	<i>Tefsîrî'n-Neseft</i> 1-5. cüzler	6
3	Seb'a kıraat icrası	Uygulamalı okuma	2
4	Hadis	<i>Tirmizî</i> 1. bölüm	4
5	Arapça	Dil bilgisi, konuşma yazma	2
6	Fıkıh	<i>el-Hidâye</i> ilk ¼ bölümü	2
7	Fıkıh Usûlü	<i>Nûrû'l-Envar</i> Kitabullah bölümü	2
8	Eğitim metodü	Darümuallimîn (Öğretmen Yetiştirme Yüksekokulu) programına uygun	1
9	Sınav ve değerlendirme	Darümuallimîn programına uygun	1
10	Tarihu'l-hulefâ	Suyûtî <i>Tarihu'l-hulefâ</i> 'sının ilk yarısı	2
11	Akaid	<i>Şerhu'l-Akâid</i> 'in ilk yarısı	2
12	Cezerî	İlk yarısı	3
13	İngilizce	<i>İntercom 1</i> kitabı	1

TABLO 6: Kıraat Yüksekokulu birinci yıl ikinci dönem ders programı

No	Dersler	Derslerin Detayı	Haftalık Ders Saati Sayısı
1	Seb'a kıraat	Usûl	6

¹⁸² Yüksekokulun sosyal medya hesabı ve burada hocalık yapan Hâfız Abdülbasîr hoca ile 30.03.2020 tarihinde yaptığım görüşmeden.

2	Tefsir	<i>Tefsîrû'n-Neseîfî</i> 4-8. cüzler	4
3	Seb'a kıraat icrası	Uygulamalı okuma	3
4	Hadis	<i>Tirmizî</i> 2. bölüm	3
5	Arapça	Dil bilgisi, konuşma ve yazma	2
6	Fıkıh	<i>el-Hidâye</i> 2/4 bölümü	2
7	Fıkıh Usûlü	<i>Nûrû'l-Envâr</i> sünnet ve İcmâ bölümü	2
8	Eğitim metodü	Darülmuaallimîn (Öğretmen Yetiştirme Yüksekokulu) programına uygun	2
9	Sınav ve değerlendirme	Darülmuaallimîn programına uygun	2
10	Tarihu'l-hulefâ	Suyûtî <i>Tarihu'l-hulefâ</i> 'sının ikinci yarısı	2
11	Akaid	<i>Şerhu'l-Akâid</i> 'in ikinci yarısı	2
12	Cezerî	İkinci yarısı	2
13	İngilizce	<i>İntercom</i> 2 kitabı	2
14	Bilgisayar	Windows ve Word programı	2

TABLO 7: Kıraat Yüksekokulu ikinci yıl birinci dönem ders programı

No	Dersler	Derslerin Detayı	Haftalık Ders Saati Sayısı
1	Seb'a kıraat	Usûl (<i>Musullu Muhammed Şu'le şerhi</i>)	6
2	Resmü'l-hat	<i>Kasidetü'l-Barâiyye</i> ikinci bölüm	3
3	Seb'a kıraat icrası	Uygulamalı okuma	3
4	Tefsir	<i>Tefsîrû'n-Neseîfî</i> 11-20. cüzler	4
4	Hadis	<i>Buharî</i> ilk yarısı	3
5	Arapça	Dil bilgisi, konuşma ve yazma	2
6	Fıkıh	<i>el-Hidâye</i> 3/4 bölümü	2
7	Fıkıh kaideleri	Selim Baz'ın <i>Mecelletü'l-Ahkamı</i>	2

8	Eğitim metodü	Darümuallimîn (Öğretmen Yetiştirme Yüksekokulu) programına uygun	2
9	Hitâbet sanatı		1
10	Davet ilkeleri		1
11	Akaid	<i>Şerhu'l-Akâid'in</i> ikinci yarısı	2
12	Hikmetü't-Teşrî	<i>Hikmetü't-Teşrî</i> kitabının birinci bölümü	2
13	İngilizce		2
14	Bilgisayar	Corel Draw programı	2

TABLO 8: Kıraat Yüksekokulu ikinci yıl ikinci dönem ders programı

No	Dersler	Derslerin Detayı	Haftalık Ders Saati Sayısı
1	Seb'a kıraat	Usûl (Musullu Muhammed Şu'le <i>şerhi-el-A'rûş</i>)	6
2	Resmü'l-hat	Vakf konusunda kitap	3
3	Seb'a kıraat icrası	Uygulamalı okuma	3
4	Tefsir	<i>Tefsîrû'n-Nesefî</i> 21-30. cüzler	4
4	Hadis	<i>Buharî</i> ikinci yarısı	3
5	Arapça	Dil bilgisi, konuşma ve yazma	2
6	Fıkıh	<i>el-Hidâye</i> 4/4 bölüm'ü	2
7	Fıkıh kaideleri	<i>Muînü'l-Ahkâm</i>	2
8	Eğitim metodü	Darümuallimîn (Öğretmen Yetiştirme Yüksekokulu) programına uygun	2
9	Hitâbet sanatı		1
10	Davet ilkeleri		1
11	Akaid	<i>Şerhu'l-Akâid'in</i> ikinci yarısı	2
12	Hikmetü't-Teşrî	<i>Hikmetü't-Teşrî</i> kitabının ikinci bölümü	2

13	İngilizce		2
14	Bilgisayar	Corel Draw programı	2

2.6. Özel Okullarda Kur'ân Eğitimi

Taliban döneminin ortadan kaldırılmasıyla beraber 2001 yılının sonlarında Hamit Karzai iktidarı başladı. 13.12.2004 tarihinde oluşturulan Anayasada “Yükseköğrenim, genel ve özel eğitim kurumları açmak ve yönetmek devletin görevidir. Afganistan vatandaşları devletin izniyle yükseköğrenim, genel ve özel eğitim kurumları ve okuma-yazma kurumları açar. Devlet, yabancı bireylerin yasal hükümler çerçevesinde yükseköğrenim, genel ve özel eğitim kurumları açmalarına izin verir. Devletin yükseköğrenim kurumlarına kabul edilme koşulları ya da diğer ilgili konular kanunla belirlenir”¹⁸³ maddesi yer almaktadır. İşte Anayasanın verdiği bu izinle Afganistan’da özel okullar açıldı. Bu bağlamda Afganistan’ın kendi halkı tarafından açılan okullar, yabancı ülke ve misyonların açtığı okullar da bulunmaktadır. Bugün ülke genelinde birçok özel okul mevcuttur. Özel okullarda Kur’ân eğitimi Milli Eğitim Bakanlığı müfredatının aynısıdır. Tek farkı özel oldukları için eğitimi daha iyi alan öğretmenler tarafından verilmesidir.¹⁸⁴

2.7. Gayri Resmî Medreseler ve Dârülhuffâzlarda Kur’ân Eğitimi ve Hâfızlık

Daha önce de belirttiğimiz gibi gayri resmî medrese ve dârülhuffâzlardan maksat bu müesseselerin hiçbir şekilde devlete kayıtlı ve bağlı olmamasıdır. Görevlileri de devletten maaş almamaktadırlar. Kendi müfredatını kendileri hazırlamaktadır. Daha önce de belirttiğimiz gibi Afganistan’da bu müesseselerin geçmişi çok eskilere dayanmaktadır. Hemen hemen Afganistan’ın her bölgesinde bulunan bu müesseselerin hocaları ya Buhara veya da Hindistan’da (Diyûbend) eğitim almış insanlardan oluşmaktaydı. Kayıtları olmadığı için sayıları hakkında net bir bilginin olmadığı bu müesseseler hâlâ Afganistan’da özellikle dinî eğitimin, dinî eğitimde de Kur’ân eğitiminin en önemli merkezlerindedir. Biz de bu başlıkta

¹⁸³ Afganistan Anayasası ikinci bölüm 46. Maddesi. (<https://moj.gov.af/dr/فانون اساسی>). (Erişim tarihi: 20.12.2019).

¹⁸⁴ Sulaimanqul, *Afganistan da Hadis Öğretimi*, 50.

öncelikle bu müesseselerin geçim kaynağını anlatıp devamında eğitim içeriğinin detaylarını anlatmaya çalışacağız.

2.7.1. Gelir Kaynağı

Bu medreselerin kaynağı yukarıda da bahsedildiği üzere öğrenci bakımından camiler ve ev mollalarıdır. Maddî açıdan ise bu medreselerin bütün masraflarını halk temin etmektedir. Müderrislerin maaşları da ya bir şahıs veya medresenin etrafında yaşayan bütün halk tarafından karşılanmaktadır. Bu uygulama Afganistan hemen her köşesinde aynıdır denebilir.¹⁸⁵

Uzak bir yerden gelip hâfızlık yapan veya İslâmî ilimleri öğrenen ve misafir öğrenciler diye adlandırılan öğrencilerin, geçimini de halk üstlenmiş durumdadır. Örneğin bir öğrencinin geçimini üstlenen bir şahıs ya bir aile o öğrenciye yiyecek ve elbise temin eder. Eğer aile medreseye yakın bir yerde ise akşam yemeğe, öğrenci o aileye gider, yemekten sonra tekrar yatsı namazında medreseye döner. Eğer o aile medreseden çok uzakta yaşıyorsa masraflarını burs şeklinde haftalık verir, öğrenci de hafta sonları veya ay sonunda o eve gider, aile de ona bursunu verir. Afganistan'daki resmî olmayan medreselerin korunması için güzel bir uygulama sürdürülmektedir ki bu da; medresenin içerisinde ne kadar “hücre” diye adlandırılan oda varsa, her birinin masraf ve bakımları birer kişi, aile veya cami cemaati tarafından karşılanmaktadır. Bu kişi, aileler veya cami cemaatini temsilen bir kişi belirli zaman aralıklarıyla medreseye giderler.¹⁸⁶

Genellikle bu medreselerin yanında bir de cami mescidi bulunduğundan belirttiğimiz kişiler Cuma namazını kılmaya buraya geldikleri için, ellerinde ne varsa (bir tandır ekmeği, bir çuval kavun veya karpuzu, bir sepet üzüm vs.) beraberinde getirirler. Kendilerinin sorumlu olduğu hücre varsa oraya götürür yoksa da medresenin sorumlusuna götürüp teslim ederler. Getirmeyenler ise Cuma namazından sonra hücrelere bakar ve o hücrede yaşayanların eksiklerini görüp temin eder. Son yıllarda Afganistan'da masrafları sadece bir kişi veya bir aile tarafından karşılanan birçok

¹⁸⁵ Kamgar, *Tarih Maarif Afganistan*, 13.

¹⁸⁶ Kamgar, *Tarih Maarif Afganistan*, 14.

medrese de bulunmaktadır.¹⁸⁷ Aynı zamanda halktan fitre, öşür, zekât, hayrat ve sadakalarını da buraya bağışlayanlar vardır.

2.7.2. Vazife

Afganistan da medrese ve dârülhuffâzlarda okuyan öğrencilerin geçimini sağlamak için çok eskiden beri yapageldikleri bir gelenektir. Günümüzde de az da olsa belli bölgelerde mevcuttur. Medrese öğrencilerinin kendilerine özgü giydikleri bazı giysiler vardır. Bunlardan biri genellikle rengi beyaz olan başa sarılan sarıktır. Bir diğeri de omuzlarına attığı (genellikle 1.5x70 cm) bir kumaş parçasıdır. Öğrenciler genellikle ikindi namazı ile akşam namazı aralığındaki saatlerde sarığını sarıp omuzuna da bahsettiğimiz kumaş parçasını atarak yola çıkar. Her evin kapısına giderek birkaç kez “Vazife!” diyerek seslenir. Bu sesi duyan hane halkı onun medrese ve dârülhuffâz öğrencisi olduğunu anlar ve elinde o anda ne varsa (ekmek, para, kavun, karpuz vs.) getirir öğrenciye verir. Medresede her hücrede birkaç öğrenci kaldığı için kendi aralarında bir nöbet sistemi oluşturup her gün veya bir gün arayla birer veya ikişer kişi vazifeye çıkar. Bu şekilde öğrenciler kendi harç ve masraflarını karşılamış olurlar.

2.7.3. Gayri Resmî Medreseler ve Dârülhuffâzlarda Hocalara Verilen Unvanlar

Dârülhuffâzlar genellikle tek sınıflı veya birkaç sınıflı olur. Bu sınıfların başında görev yapan hocalara genellikle Kârî denir. Dârülhuffâzların başında görev yapan sorumluya ise Kârî Başî (قاری باشی) denilir. Kârî Başî'ler medresenin kenarında bulunan cami mescidinin (genellikle köy ve ilçelerde sadece buralarda Cuma namazı kılındığı için) imamlığını da yapmaktadırlar.

Sarf, nahiv, meânî, fıkıh ve usûlü, hikmet, mantık, tefsir, hadis ve usûlü gibi alanlarda ders verilen gayri resmî medreselerde ise hocalara verilen özel unvanlar mevcuttur. Bunlardan birkaçı aşağıdaki gibidir.

¹⁸⁷ Kamgar, *Tarih Maarif Afganistan*, 13-14. Ayrıca bk. Sulaimanqul, *Afganistan da Hadis Öğretimi*, 91.

2.7.3.1. Molla

Az bir seviyede dinî eğitimi almış kişilere verilen unvandır. Afganistan’da bu terim neredeyse imam kelimesiyle yekvücut halini almıştır. Genellikle Afganistan’da cami imamlarına sadece İmam değil, Molla kelimesi ile beraber, Molla İmam diyerek ifade edilir.

2.7.3.2. Damolla

Bu unvan medresede sarf, nahiv, ilk derece fıkıh ve akaid ilmini öğrenen kişilere verilir.

2.7.3.3. Mevlevî

Dinî ilimlerde belli bir dereceye yükselen kişiye verilen unvandır. (Diyubend medresesinde Mevlevî lisans düzeyi kişilere, Mevlevî-yi Fazıl ise yüksek lisans düzeyine ve Mevlevî-yi Kâmil de doktora seviyesine verilen unvanlardır.)

2.7.3.4. Mevlânâ

Mevlevî düzeyinden yüksek seviyedeki kişilere verilen unvandır.

Bunların yanı sıra Ser Müderris, Âlim, Mütebehhir, Şeyhülhadis, Fâzıl, Bahrülulûm, vb. gibi unvanlarda kullanılmaktadır.¹⁸⁸

2.7.4. Eğitim Müfredatı

Afganistan’da medrese ve dârülhuffâzlar ne yazık ki kendi aralarında hâlâ bir birlik tam anlamıyla sağlayamamışlardır. Bu müesseselerdeki müfredat devlet tarafından değil, her medrese ve dârülhuffâzda görev yapan hocalar ve sorumlular tarafından hazırlanmaktadır. Bu yüzden tam anlamıyla bu müesseseler arasında bir eğitim müfredatı birliğinden bahsetmek mümkün değildir. Son yıllarda bu konuda bazı çalışmalar da olmuştur. Mesela 2010 yılında Afganistan’ın kuzey illerinde müderrislik yapan birkaç din adamı (mevlevîler) tarafından “Nisab-i Dersî-yi Şurâ-yi İnsicam-ı Medâris-i Dinî-yi Afganistan” adı altında bir ortak müfredat hazırlanmıştır. Bu heyetin önderliğini Cûzcân vilayetinin Huaca du Koh ilçesindeki “Dârülulûm-ı Cûzcân” medresesinin ser müderrisi olan Mevlevî Abdulhafiz Karşî yapmıştır. Bu müfredata

¹⁸⁸ Seyyid Efganî, “Hatrat Medreseyi İmam Ebû Hanîfe”, 2.

göre medreselerde din âlimi (mevlevî) olabilmek için 16 yıllık bir eğitim planlanmıştır.¹⁸⁹

Bunun tabî ki sadece ilk birkaç sınıfında Kur'ân eğitimi yer almaktadır. Birinci sınıfta öğrencilerine Kur'ân eğitimi adına Arapça alfabeyi öğretmek için kaide okutulur. Genel olarak Afganistan'da *Kaide-i Nûrânî*, *Kaide-i Bağdâdî* ve *Kaide-i Afgânî* kullanılmaktadır. Son zamanlarda bazı özel kursların kendi tasarladıkları Kaideler de mevcuttur. Kurslarda Kur'ân eğitimi başlığı altında onların da örnekleri gösterilecektir. İkinci sınıfta da yine Kur'ân'ı yüzünden okuyabilme adına eğitimler verilmektedir. Üçüncü sınıfta öğrenci artık yüzünden rahatça okuyabildiği için onbeşinci cüzün sonuna kadar yüzünden okumakla bazı kısa sûreleri de ezberletilmektedir. Dördüncü sınıfta Kur'ân'ın sonuna kadar yüzünden okutulmakla Fecr sûresine kadar ezberletilmektedir. Beşinci sınıfta artık öğrenci Kur'ân'ı yüzünden rahatlıkla okuyabildiği için tecvid derslerine başlanıp 30. cüz ezberletilmektedir. Altıncı sınıfta ise sadece tecvid dersleri verilmektedir. Bunun yanında öğrenciler çoğunluğunu İslâmî derslerin oluşturduğu diğer dersleri de görmektedirler. Belirttiğimiz bu müfredat Afganistan'daki tüm medreseleri kapsamadığı gibi dârülhuffâzlarda da durum farklı işlemektedir. Dârülhuffâzlarda öncelik hızlık olduğu için öğrenciler Kur'ân'ı yüzünden okuyabilme kabiliyetini edindikten, hemen sonra hızlığa başlar. Her öğrenci farklı zekâ düzeyine sahip olduğu için hoca, öğrencinin düzeyine göre günde bir âyet, birkaç âyet, yarım sayfa, bir sayfa veya daha fazla Kur'ân ezberlettirmeye gayret eder.

2.7.5. Kur'ân Öğretimi

Kur'ân eğitimi öncelikle Arapça alfabe öğrenmekle başlar. Alfabe öğrenimi her ülkede farklı şekilde tasarlanmış kitapçıklarla öğretilir. Afganistan'da bu kitapçıklara, kaide adı verilir. Genel olarak Afganistan'da *Kaide-i Nûrânî*, *Kaide-i Bağdâdî* ve bazen de Kur'ân eğitim merkezlerinin tasarlayarak kendi adlarını verdiği kaideler mevcut olup Kur'ân alfabesini öğretmek için bu kaideler okutulur. Daha önce de belirttiğimiz gibi Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı resmî eğitim merkezlerinin kendi bastıkları müfredatı olup, onlar bu kaidelerden değil belki sadece gayri resmî yerlerde

¹⁸⁹ Müfredat'ın detayları için bk. Sulaimanqul, *Afganistan da Hadis Öğretimi*, 92-102.

bu kaideler kullanılmaktadır. Gayri resmî medreseler ve dârülhuffâzlarda aşağıda resmini verdiğimiz *Kaide-i Nûrânî* daha çok kullanılmaktadır.

Resim 8: *Kaide-i Nûrânî* kitapçığı iç sayfaları

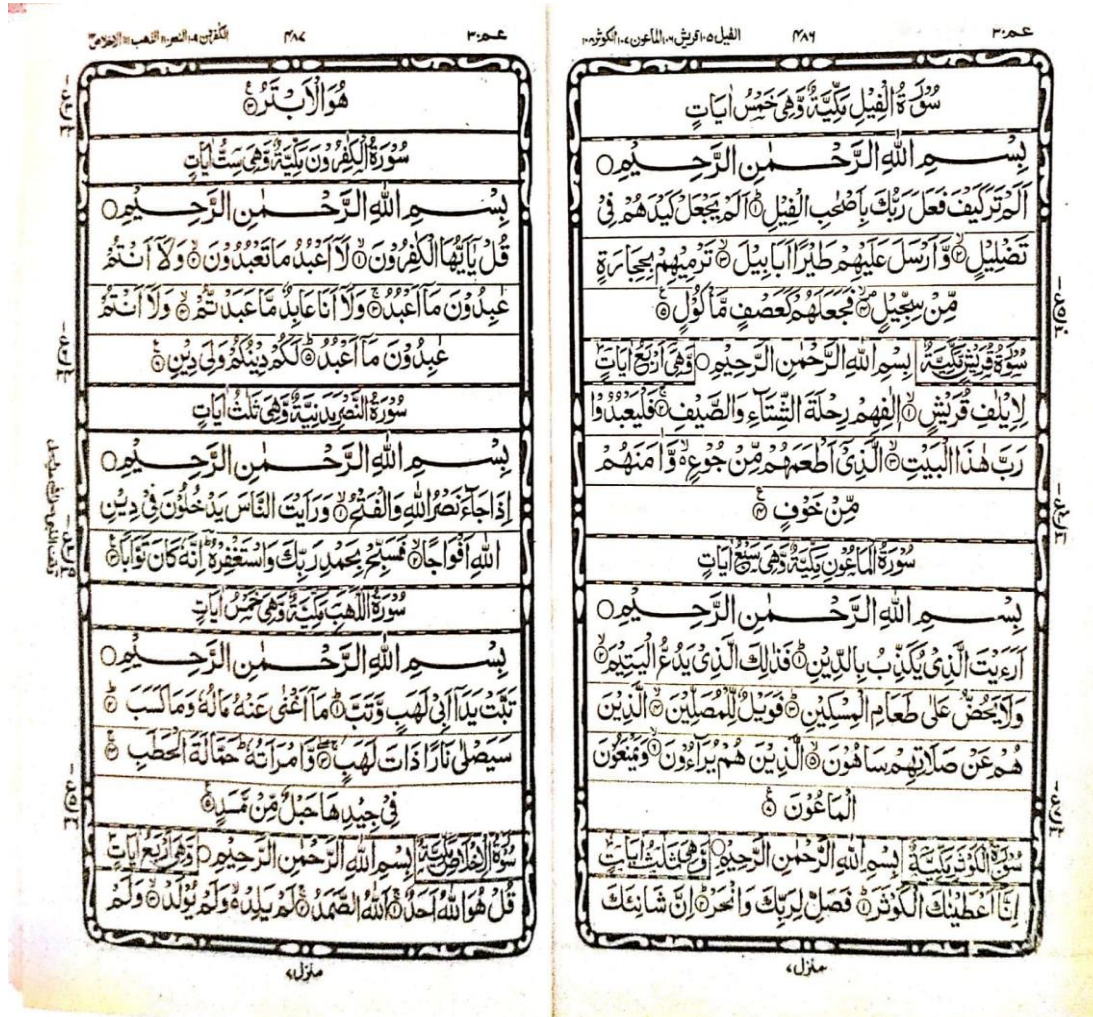
Resimlerde de görüldüğü gibi önce harflerin tek tek tanıtımı, devamında harflerin birleşimi ve birleştiğinde nasıl okunduğu ve Kur'ân'da olan örnekleri gösterilerek anlatılıyor. Sonraki derslerde ise bu harflerin hareketler ile nasıl okunduğu öğretilip bu şekilde devam etmektedir.

Kaidelerden alfabe ve harfleri hecelemeyi öğretildikten sonra Kur'ân'ı yüzünden okumaya geçilir. Yüzünden okumada ise Türkiye'de örneğine rastlamadığımız Kur'ân okutulur. Bu Kur'ân'larda sayfanın bitimine âyetin sonunun denk gelmesi şart değildir.

Resim 9: Yüzünden okumak için kullanılan âyet tamam Kur'ân'ın ilk sayfalarından örnek

Resim 10: Yüzünden okumak için kullanılan âyet tamam Kur'ân'ın son sayfalarından örnek

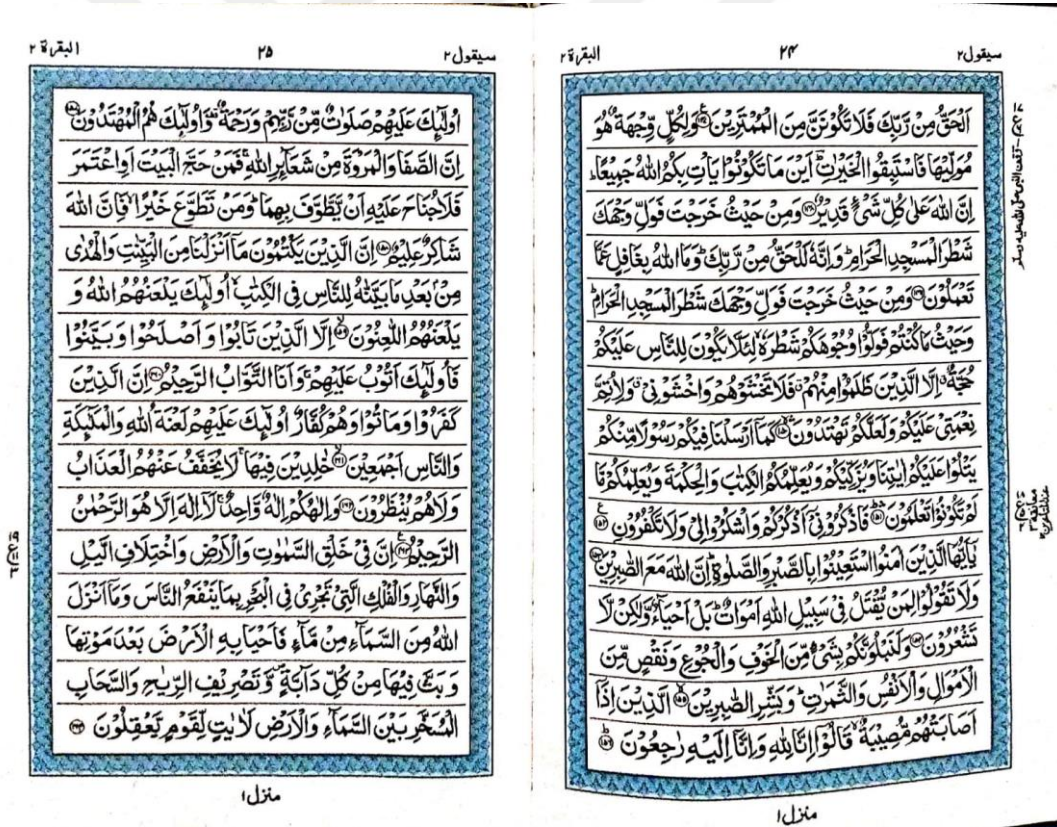
Resimlerde de görüldüğü gibi her sayfanın sonu mutlaka âyetin sonu ile denk gelmemektedir. Daha çok sadece yüzünden okumak için kullanılan bu şekilde basılmış Kur'ân'ların basım yeri ise genellikle Afganistan'ın komşu ülkesi Pakistan'dır. Yüzünden okumayı tamamlayıp hıfza başladığında ise, sayfa sonu âyet sonu ile biten ve daha çok Suudi Arabistan baskılı Kur'ân'lar kullanılmaktadır. Afganistan'da sayfa sonu âyet sonu ile biten Kur'ân'lar'a "sayfa tamam" ve sayfa sonu âyet bitimine denk gelmeyen Kur'ân'lar'a ise "âyet tamam" diye adlandırılmaktadır.

2.7.6. Hâfızlık

Bu müesseselerde Kur'ân'ı yüzünden okumayı öğrenince hıfza başlanır. Gayri resmî merkezler olduğu için hepsinin aynı sistemi takip ettiğinden söz etmek mümkün

değildir. Hâfızlıkta ise daha çok Suudî Arabistan baskısı sayfa tamam (âyetin sonu sayfanın sonuna denk gelen) Kur'ân'lar kullanılır. Görevli hocanın belirlediği tarzda günde bir ayet, birkaç ayet, yarım sayfa, bir sayfa veya birkaç sayfa ezberleyip hocaya dinleterek geçirilir. Bazı hocalar ezberlemeye son cüzün sonundan başlatıp son 15 cüz tamamlanınca ilk cüzün başından başlayıp ilk 15 cüzü de ezberletir. Genellikle ilk cüzün başından başlanır ve son cüze kadar devam eder. Hâfızlık tamamlanmaya kadar tecvid dersi anlatarak değil daha çok fem-i mühsin hocanın ağzından dinleyerek tecvid kaidelerine uygun olarak okunup ezberlenir. Bu şekilde Kur'ân'ın tamamı hocanın yanından geçirilir. Kur'ân'ın tamamının bu şekilde bitirilmesine hatim etmek denir.

Resim 11: Hâfızlıkta kullanılan sayfa tamam Kur'ân sayfalarından örnek

2.7.7. Hâfızlık Sağlama (Devre)

Hatim eden öğrenciler hoca tarafından ikişer kişi halinde gruplar oluşturulur. Bu iki kişi gün içinde biri, bir cüz okur diğeri dinler. Tekrar diğeri okur öteki kişi dinler. Bu şekilde bir cüz neredeyse hiç aksamadan okunup sağlamaştırılır. Genellikle

sabah namazından önce hoca öğrencilerini dinler. Grup halindeki öğrenciler de gelir, sağlaştırdığı cüzleri hocanın yanından geçirir. Hiç hata yoksa hoca diğer cüze geçmesini söyler. Bu şekilde Kur'ân'ın 30 cüzünün tamamı tekrarlanır. Bu işlemden sonra yine iki kişilik grup Kur'ân'ın tamamını baştan sonra biri okuyup diğeri dinleyip hatim eder. Kur'ân'ın tamamını hatasız okuyup bitiren öğrenciler ise artık tam hâfız olarak tanınır.

2.7.8. Hatimler

Kur'ân'ın tamamını okutup hatim indirtme, Afganistan'ın genelinde yaygındır. Bu hatimler iki şekildedir. Bunlardan biri Ramazanda teravih namazlarında indirilen hatimler (teravih hatimleri), diğeri de bayramlardan önce insanların bireysel olarak hâfız ve Kur'ân okuyabilen kişileri toplayıp indirttiği hatimlerdir.

2.7.8.1. Teravih Hatimleri

Hemen hemen tüm İslâm beldelerinde olduğu gibi Afganistan'da da teravih namazı ile beraber hatimler yapılır. Yirmi yıl öncesine kadar ülkede devam eden iç savaş ve daha öncesindeki eğitim öğretime gerektiği kadar teveccüh gösterilmediğinden hâfız sayısı çok azdı. Bu sebeple bir ilçede bulunan az sayıdaki hâfızlar (takribi 10-20 hâfız) ilçedeki tüm camilerde teravih namazında hatim kılmaya çalışırdı. Burada her mescidin kendi cemaatinin mutlaka ramazanda teravih namazı ile beraber hatim yaptırmak istemesinden kaynaklanmaktaydı. Hâfızlar 4, 5 ve 6 gecede bir camide teravih namazı ile Kur'ân'ı hatmederlerdi. Yatsı namazı ile başlayan bu hatim genellikle sahurda biterdi. Günümüzde ise elhamdülillah hâfızların sayısı çoğalmıştır. Bakanlıkta kaydı olan camilere, teravih hatimleri için bu bakanlık tarafından hâfızlar görevlendirilebiliyor.¹⁹⁰ Camileri tanıttığımız bölümde camilerin birçoğunun bakanlığa kayıtlı olmadığını belirtmiştik. Bu nedenle genellikle cami cemaati hâfızları bulup, onları davet ederek hatim yaptırmaktadırlar. Yine günümüzde hâfızların sayısındaki artışla camilerde teravih hatimleri 15, 27 ve 30 gecede yapılmaya da başlamıştır. Türkiye'de yapıldığı şekliyle mukabele ise, Afganistan'da çok nadirdir.

¹⁹⁰ İrşat, Hac ve Evkaf bakanlığı 2018 yılı raporu. <https://mohia.gov.af/sites/default/files/2019-10/DA%86%D8%A7%D8%B1%D8%AA%20%D8%AA%D8%B4%DA%A9%DB%8C%D9%84%20%D9%85%DA%A9%D9%85%D9%84.pdf>. (Erişim tarihi: 22.01.2020)

2.7.8.2. Bayramdan Hemen Önceki Hatimler

Afganistan’da Ramazan ve Kurban bayramına 10 günden az bir süre kala halk tarafından hâfızlar, medrese öğrencileri veya cami imamı ile yanında Kur’ân’ı yüzünden iyice okuyabilen öğrencileri evlere davet edilerek hatim ettirilir. Ramazan bayramında özellikle Kadir gecesinden (genellikle 27. gecesini) sonra halk yoğun olarak neredeyse her aile bir grup Kur’ân okuyanı evine toplayıp hatim yaptırıp, akşam iftara davet eder. Bunun yanında biri vefat ettiğinde de vefat eden kişinin yakınları, vefatın ertesi günü, yedinci günü, kırkıncı günü ve vefat yıl dönümünde de bir grup hâfız veya Kur’ân’ı güzel okuyabilen kişileri evine davet ederek, hatim yaptırıp ziyafette bulunulur. Resmî camilerde bu merasim için de istenilirse, bakanlık tarafından görevlendirme yapılabilir.¹⁹¹

2.7.9. Kırk Yâsîn (Çihil Yâsîn)

Afganistan’da yaygın olan bir uygulamadır. Bazı insanlar maddî veya manevî bir sıkıntılarını olduğu zaman kırk defa Yâsîn sûresini okutup üflediği zaman bu sıkıntılarının giderileceğine inanırlar. Tek kişinin kırk defa Yâsîn sûresini okuyup üflemesi çok zaman alacağından, bunun için daha çok cami veya medreselere müracaat edilir. Buralarda bir hâfızlık halkası veya sınıfı devamlı ders gördüğü için en az 40 öğrenci bulunmaktadır. Kırk Yâsîn okutmak için gelen kişi ortaya oturtulur 39 hâfız veya Kur’ân öğrencisi bir hocayla beraber kişinin etrafında halka şeklinde otururlar. Hoca, Yâsîn sûresini yüksek sesle ve öğrenciler ise içinden okuyup her “Mübîn” (مبين) kelimesinde kişiye doğru üfler, öğrencilerde onunla üflerler. Bu şekilde Yâsîn sûresi sonuna kadar okunup üflenir.

2.7.10. Hüsn-i Tilâvet Çalışmaları

Öğrenci hâfızlığı tamamladıktan sonra hocasının yanından hüsn-i tilâvet çalışmaları yapar. Belli âyet ve sûreleri genellikle tahkik usulüyle hocasıyla beraber tilâvet eder. Ayrıca bu dönemde daha önce uygulamalı olarak Fem-i Mühsin’den öğrendiği tecvid kurallarını bilimsel olarak da öğrenir. Bu öğretimlerde bazen *Cemâlü’l-Kur’ân* bazen de Ebû Hamid Hamidullah Hamidî Belhî’nin *Füyûzu’r-*

¹⁹¹ İrşat, Hac ve Evkaf bakanlığı 2018 yılı raporu. <https://mohia.gov.af/sites/default/files/2019-10/%D8%A7%D8%B1%D8%AA%20%D8%AA%D8%B4%DA%A9%DB%8C%D9%84%20%D9%85%DA%A9%D9%85%D9%84.pdf>. (Erişim tarihi: 22.01.2020)

Rahmân fi Tecvidi 'l-Kur'ân gibi tecvid kurallarını basit bir dille anlatan nesir kitaplar, bazen de didaktik şiirler kategorisinde nazım şeklinde yazılmış, çok eski hocaların bireysel olarak yanında bulundurduğu Zâhid Buhârî gibi (V-VI asırlar) hocaların manzum eserleri kullanılır.¹⁹²

2.7.11. Mezuniyet (Destârbendî)

Bu müesseseler her yıl üstteki belirttiğimiz şekilde hâfızlığını tamamlayan belli sayıda öğrencileri mezun eder. Bu mezuniyetin adına destârbendî denilir. Destârbendî “başa beyaz sarık sarmak” demektir. Afganistan’da genellikle dinî eğitim almış insanlar, başlarına beyaz sarık sararlar. Bu sebeple İslâmî eğitim merkezlerinden mezun olan öğrenciler için de bir tören hazırlanır. Törenin masrafları bazen hayırsever iş adamları, bazen medresenin etrafında yaşayan halk ve bazen de mezun olacak öğrencilerden toplanan az miktarda parayla karşılanır. Törene öğrenci velileri, müessesenin büyüklük ve küçüklüğüne göre ünlü âlimler, merkezde bulunan öğrenciler, hocalar ve davet edilen diğer misafirler katılır. Tören Kur’ân’dan birkaç ayetin okunması ile başlar. Devamında kurumun ser müderrisi genel olarak medrese ve program hakkında bilgi sunar. Sonra da misafir âlim ve katılımcılardan hâfızlığın fazileti ve önemi konuları hakkında konuşmalar yaparlar. Programın sonunda ise hâfızlığını tamamlayan öğrencilerin başlarına, hocaları tarafından beyaz sarık sarılıp mezuniyetleri kutlanır. Hâfızlığını bitiren öğrencilerin bazıları dinî ilim öğrenmek için bulunduğu medreselerde öğrenimine devam eder. Ya Mevlevî seviyesine kadar devam eder veya da belli bir İslâmî eğitim aldıktan sonra medrese sorumlusunun yönlendirmesi veya kendi çabasıyla bir cami bulup, imam olarak hayatını idame ettirir. Hatta bulunduğu cami medreseye yakın ise İmamlık yaparken eğitimine de devam eder. Mezun olan öğrencilerden bazıları da resmî medrese, dârülhuffâz veya dârülulûmlara girip eğitimlerine devam etmek için belli sınavlara girerek başarılı oldukları takdirde eğitimlerine buralarda devam ederler.

2.8. Kurslarda Kur’ân Eğitimi ve Hâfızlık

Afganistan’da kurslar Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlı İl Milli Eğitim Müdürlükleri’nden resmî izin alarak eğitim verebilirler. Sadece Kur’ân eğitimi ve

¹⁹² Mohammad Shakib Asım, *İran’da Arap Şiiri*, (Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2019), 158.

hâfızlık gibi eğitimler veren kurslar Hac, İrşat ve Evkaf Bakanlığı'ndan alınan izinle de eğitim verebilmektedirler. Bu kursların bazıları okul eğitimlerine destek mahiyette sayılabileceği gibi, bazıları da daha uzmanlaşmış eğitimler de vermektedirler. Sayıları hakkında net bir bilgi olmayan bu kurslarda Kur'ân eğitimini incelemeye çalışacağız. Ülkenin genelindeki kursların hepsinde tek tek Kur'ân eğitimini incelemek hem sayısal olarak hem teknik ve maddî olarak mümkün olmadığından, geneli kapsayacak şekilde ikinci bölümde anlattığımız kursların eğitim materyallerini, bizzat bu kurumları ziyaret veya yetkili kişilerle iletişim kurarak Kur'ân eğitimi ve hâfızlığın nasıl olduğunu incelemeye çalıştık.

2.8.1. Eğitim Müfredatı

Kursların branşlarına göre eğitim müfredatları farklı olduğu gibi, aynı branşta eğitim veren kurslarda da müfredat değişiklik gösterebiliyor. Çünkü kurslar eğitim müfredatlarını kendi eğitim kadrosu veya yetkili hocası yönetiminde hazırlarlar. Afganistan'da Kur'ân eğitimi verilen kurslarda farklı farklıdır. Bazıları temel olarak Kur'ân öğretmeyi öğretirken bazıları ise buna tecvid eğitimini de katarak vermektedir. Bazı kurslar tecvid ve kıraat eğitimini birlikte verirken, bazıları buna tahkik okuma ve ses çalışmalarını da eklemektedir. Mesela Peyâm-i Mü'min kursu öğrencileri birinci sınıftan alıp Arapça alfabe ve devamında Kur'ân okumayı öğretmek için kendi tasarladığı Kâide-i Mü'min'i okutarak başlatır. Kur'ân okumayı öğrendikten sonra yine öğrencinin talebine göre ya hâfızlık, ya da hâfızlık istemiyorsa da kendilerinin her sınıf için hazırladıkları İslâmî eğitimleri içeren kitaplar okutur.¹⁹³ Abdülkebîr Haydârî Kur'ân kursunda ise Kur'ân'ı yüzünden ve akıcı okuma, uygulamalı temel tecvid, uygulamalı orta seviye tecvid, lahn ve ses çalışmaları, uzmanlık düzeyinde tecvid, hâfızlık ve kıraat-ı seb'a konuları ders verilmektedir.¹⁹⁴

Yine başkent Kabil'de kendine ait kursların yanında, farklı kurslarda da dersler düzenleyen Emânüllah Ahmadî de, tecvid ve kıraat eğitimleri vermektedir. Bu eğitimlerde İbnü'l-Cezerî'nin *mukaddime manzumesi*, *Tühfetü'l-Etfâl* ve *Gilmân* gibi kitaplar kullanmaktadır. Bu kurslar resmî okul olmadıkları için sertifika ve Şer'î icâzet

¹⁹³ Ustadamı kursu Peyâm-i Mü'min, *kâide-i Mü'min*, (Cûzcân, Ahmadî Matbaa, 2018.), 2. Ayrıca bk. Niyazî, , *Malumatı İslâmî*, 59.

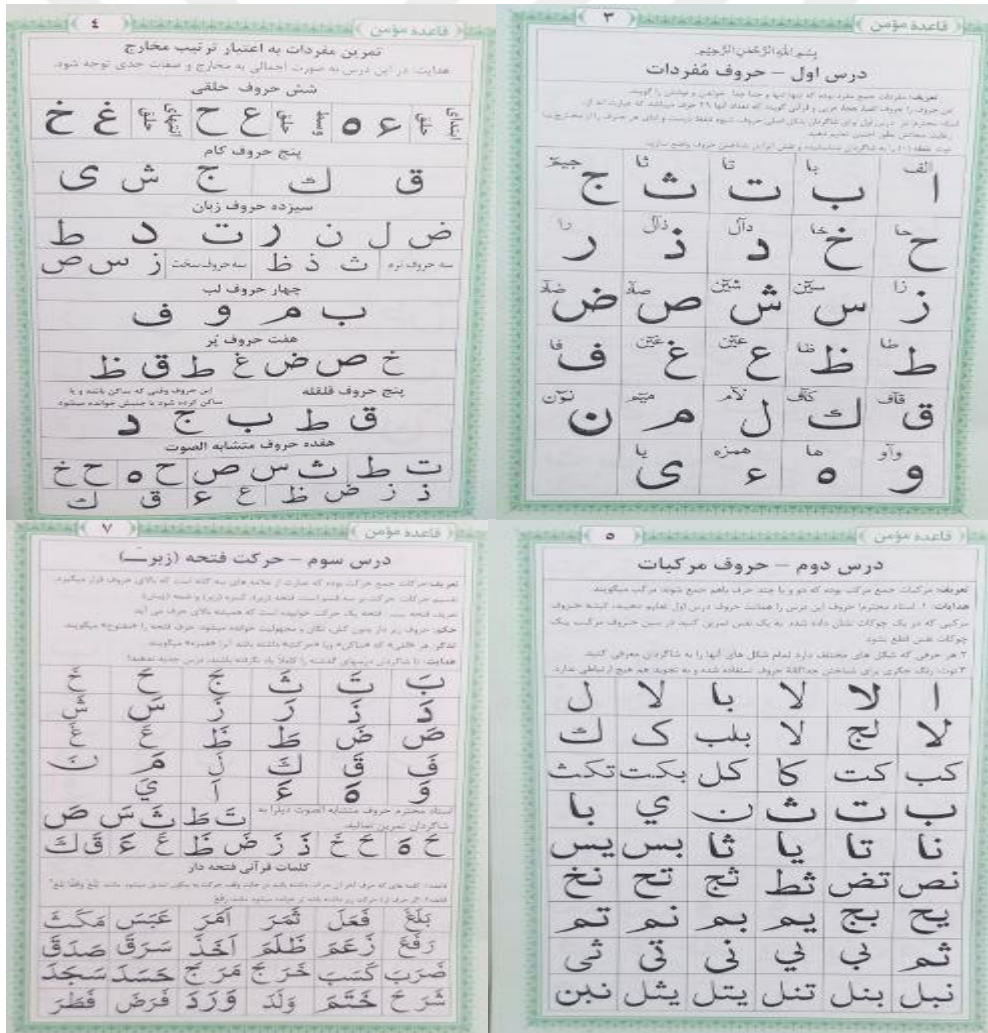
¹⁹⁴ 22.08.2019 tarihinde Afganistan'a gittiğim de Kursu gidip edindiğim bilgiler ve Kursun kurucusu Abdülkabîr Haydârî'nin sosyal medya sayfasından.

vermektedirler. Daha önce de belirttiğimiz gibi bu kurslar daha çok destek eğitimi şeklindedir.¹⁹⁵ Buradan gerekli eğitimi alan öğrenciler ilgili sınavlara girerek resmî okullara girebilecekleri gibi, resmî okullarda öğrenci iken okulların ders saatleri dışında bu kurslarda eğitim görenler de mevcuttur.

2.8.2. Kur'ân-ı Kerîm Öğretimi

Kurslar'ın bazıları'ı Kur'ân öğrenmek için Arapça alfabe öğretiminde Milli Eğitim Bakanlığı'nın tasarladıkları kitapları kullanırken, bazıları da kendi tasarladıkları Arapça alfabe kitapçıklarını kullanırlar. Mesela Peyâm-i Mü'min kursu kendi tasarladıkları *Kâide-i Mü'min*'i kullanır.

Resim 12: *Kâide-i Mü'min*'in birkaç sayfası

¹⁹⁵ 22.08.2019 tarihinde Afganistan'a gittiğim de Emanullah Ahmadi hocayla bizzat görüşmek istedim ama program'ı müsait olmadığından telefon görüşmesi ve kendisinin sosyal medya sayfasından edindiğim bilgilerden.

Resimde de görüldüğü gibi bu kaide de ilk önce harfler tek tek öğretilirken, devamında harflerin birleşimi öğretilmektedir. Daha sonra harekeler öğretilmektedir.

Resim 13: *Kâide-i Mü'min'in* birkaç sayfası

Burada harekelerin tanımının yanı sıra, elif ve hemze farkı, harekelerin harfin neresinde olacağına göre çeşitleri ve devamında üstün, esre ve ötre harekeleri ayrı ayrı işlenmektedir. *Kâide*'nin sonraki sayfalarında yine tenvin, cezm ve medd-i elif gibi konular işlenerek devam etmektedir. Bu şekilde alfâbeyi öğrenen öğrencilere Kur'ân'ı yüzünden okumayı öğretmeye başlanır. Genellikle *kâideyi* bitiren öğrenciler Kur'ân'ı yüzünden okumayı öğrenmiş olurlar. Kur'ân'ı yüzünden okuma da yine kurstan kursa değişiklik göstermekle beraber, ayet tamam veya sayfa tamam Kur'ân'lar kullanılmaktadır. Kurslar özel öğretim yerleri olduğu için öğrencilerinden ücret almaktadır. Bu sebeple kullandıkları kitapçık, kitap ve materyaller ücret almadan veya

öğrencinin imkânına göre az miktarda ücret alan medrese ve camiilere göre yazı, tasarım ve kâğıt kalitesi açısından daha kullanışlı ve etkilidir.¹⁹⁶

Resim 14: *Kâide-i Mü'min*'in birkaç sayfası

2.8.3. Hâfızlık

Kurslarda da hâfızlık yaptırılmaktadır. Ama diğer hâfızlık yapılan müesseseler kadar yaygın değildir. Sebebi ise kursların dünyanın her yerinde olduğu gibi Afganistan'da da resmî eğitimlere destek eğitim şeklinde bir işlev gördüklerindedir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi kurslar genellikle sabah namazından sonra mesai saatinin başlangıcına kadar veya mesai saatinin bitiminden akşama kadar olan sürede faaliyet göstermektedir. Daha çok resmî okullara giden öğrenciler bu kurslara gittikleri için faaliyet gösterdiği süreler hâfızlık için yeterli gelmemektedir. Bu sebeple kurslarda hâfızların yetişmesi daha az görülmektedir. Son zamanlarda bazı kurslar kırsal bölgelerden bazı öğrencileri kendileri eğiterek, tekrar o bölgede kendi evinde veya kursun ayarladığı yerlerde şubeler açıp onları hoca olarak görevlendirmektedirler. Kırsal bölgeler de ise okullara rağbet az olduğundan, bu kurslara gelip özellikle küçük yaşta kız çocuklar bu kurslarda hem Kur'ân öğrenip hem de hâfızlık yapmaktadır. Buralarda kullanılacak materyaller ve malzemeler kurs merkezi tarafından tedarik edilmektedir. Kursların kırsal bölgelerde açılan

¹⁹⁶ Ustadanı kursı Peyâm-i Mü'min, *kâide-i Mü'min*, 2-19.

şubelerindeki öğrencilere çok uygun fiyata tek tip üniforma verip kursa geldiklerinde o kıyafetlerle gelmeleri istenmektedir.¹⁹⁷

2.8.4. Tecvid Eğitimi

Tecvid konusunda genellikle öncelik, hocanın ağzından duyarak onun gibi telaffuz edip tecvid kaidelerine uygun okumaya çalışılır. Tabi bunun yanında her kursun kendine ait tasarladığı not kitapları da mevcuttur. Öğrenciler fem-i muhsin bir hocadan öğrendikleri tecvid kaidelerini ilmî olarak da öğrenmektedirler. Tecvid derslerinin yanında kurslarda hocalar hüsn-i tilâvet adı altında Kur'ân'ı tahkik şeklinde okumalarda öğretilmektedir. Bu şekilde okumaları öğrenen öğrenciler ilçe ve il bazında Kur'ân'ı güzel okuma yarışmalarına katılmaktadır. Bu yarışmalar bazen tek bir kursun içindeki öğrenciler, bazen de birkaç kurs arasında, ilçe düzeyinde veya il düzeyinde şeklinde düzenlenmektedir. Ayrıca aşağıda resmini gördüğümüz *Cemâlü'l-Kur'ân*, *Tarika-i Cedid*, *Tecvid-i Âsân Beray-i Nev Amuzan*, *Tertil-i Kur'ân bâ Tecvid-i Âsân*, *Zinetü'l-Kur'ân* isimli kitaplar da kursların tecvid derslerinde kullanılmaktadır. Kurstan mezun olanlara sertifika da verilmektedir.

Resim 15: Tecvid eğitiminde kullanılan kitapların birkaçının resmi

¹⁹⁷ Bu bilgiler yukarıda ismi geçen kursların yetkilileri ile görüşüp elde ettiğim bilgilerden oluşmaktadır.

2.9. Camilerde Kur'ân Eğitimi ve Hâfızlık

Afganistan'da Kur'ân eğitimi verilen merkezlerin en başında geleni ise camilerdir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.), bir gün camiye girdiğinde cemaatin bir kısmını dua ve zikirle, diğer bir kısmını ilimle meşgul halde görüp, "Ben muallim olarak gönderildim" diyerek ilimle meşgul olanların yanına oturması¹⁹⁸, asr-ı saâdette caminin eğitim ve öğretim alanındaki fonksiyonunu göstermeye yeterlidir. Mescidin bu fonksiyonunun İslâm'dan önceye giden bir geçmişi vardır. İmrân'ın karısının, doğacak çocuğunu mescidde yetiştirilmek üzere adaması,¹⁹⁹ Mescid-i Aksâ'nın buna uygun bir planının olduğunu gösterir. İslâm'da ilk eğitim ve öğretim faaliyetleri Mekke döneminde Dârülerkam'da başlamış, Medine'de Mescid-i Nebevî'nin inşasından sonra buna hız verilmiştir. Camideki öğretim faaliyetleri "meclis" kelimesiyle ifade edilir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Mescid-i Nebevî'deki derslerine "meclisü'l-ilm" denilmiştir ki bu ilk asırda hadis derslerini ifade ediyordu. Bu meclislerde Hz. Peygamber'in (s.a.v.) etrafında iç içe daire şeklinde oturan dinleyici grubuna "halka" denilmiştir.²⁰⁰

Halkalara ders vermede bazı sahâbîler de kendisine yardımcı olmuştur. Ubâde b. Sâmit (r.a.) bunlardan biriydi ve camide Kur'ân ve okuma yazma öğretiyordu. Camide barınan ve sayıları zaman zaman 400'e kadar çıkan ashâb-ı Suffe, vakitlerinin büyük bir kısmını öğrenimle geçiriyordu. İçlerinden bir kısmı sırf bunun için ticaret, zanaat ve tarım gibi işlerden çekilmişti. Camide eğitim ve öğretim sadece erkeklere münhasır değildi; kadınlar için de Mescid-i Nebevî'de ayrı bir gün tahsis edilmişti. Kadınların dinî konulardaki geniş kültürleri, kendilerine Hz. Ömer (r.a.) gibi sertliğiyle tanınan bir hâlifeye çekinmeden itiraz edebilme cesareti vermiştir. Nitekim Hz. Ömer (r.a.), mehirlere sınırlama getiren kararından bir hanımın itirazı üzerine vazgeçmiştir.²⁰¹

Bu bağlamda Afganistan'ın da İslâm topraklarına katılmasıyla farklı dönemlerde birçok cami inşa edildi. Bu camilerde en başta Kur'ân eğitimi olmak üzere

¹⁹⁸ İbn Mâce, "Muḳaddime", 17.

¹⁹⁹ Âl-i İmrân 3/35-37.

²⁰⁰ Buhârî, "İlim", 8.

²⁰¹ Önkâl, Bozkurt, Cami, 7: 50.

temel İslâm bilimleri anlatılırdı. 1868 yılında ilk resmî okulunun ülkede tesis edilmesine kadar neredeyse camiler ana eğitim merkezi halindeydi. Ülkede camiler eğitim öğretim misyonunu üstlenmiş tıpkı asr-ı saâdet'te olduğu gibi camilerde insanlar hocanın etrafında toplanarak ders halkalarını oluştururdu. Bu halkalar bazen bir cami cemaatini kapsarken bazen de bir mahalleyi ve bazen de bir köyü kapsardı. Bu halkaların ilçe veya il bazında en üst makamında büyük bir hoca yer alır, küçük halkalarda eğitimlerini tamamlayanlar dilerlerse bir üst halkaya geçerek eğitimine devam ederdi.²⁰²

2.9.1. Camiler ve Molla İmamlık

Afganistan'da camilerin sayısı ve güncel durumu hakkında ikinci bölümde genel bilgileri aktarmıştık. Ülkedeki camilerin tamamının devlet tarafından kayıt altına alınmadığını veya alınmadığını belirtmiştik. Bunun sebebinin ise Afganistan'da yaklaşık yarım asırdan beri devam eden savaştan dolayı devlet altyapısını sağlam bir şekilde oturmduğundan, geçmişte oluşan altyapıların da bu savaşlarda ya tamamen yok olduğundan veya ciddi zarar gördüğünden kaynaklandığını düşünüyoruz. Her ne kadar günümüzde devletin bu yönde çalışmaları Hac, İrşat ve Evkaf Bakanlığı önderliğinde devam ediyor olsa da 18 yılda gelinen nokta çokta ümit verici değildir. Dolayısıyla hâlâ cami imamları, cami cemaati tarafından görevlendirilmektedir. Cami imamlarına Afganistan'da Molla İmam denilir. Cami cemaati kendi aralarında toplanıp bir hocayı belli bir ücret karşılığında imam olarak görevlendirirler. Bu ücret bazen yıllık hane başına 20-30 Kg buğday ve arpa olabileceği gibi bazen de nakit para da olabiliyor. Genel olarak Molla İmamlar cemaatin namaz ve diğer dinî işlemlerini yerine getirmenin yanında cemaatin çocuklarına Kur'ân eğitimi görevini de üstlenir. Bu eğitimler bazen caminin kendi içinde olabildiği gibi bazen de caminin yanına yapılan ve hücre olarak adlandırılan odalarda yapılmaktadır. Cami cemaati bunun için ayrıca hocaya bir ücret verebildiği gibi bazen de öğrencilerin her haftanın Perşembe gününde bir ekmek veya gücü yettiği kadar bir miktar para hocaya getirmektedir. Bu da halk içinde "Perşembe Nan" olarak bilinir.²⁰³

²⁰² Ezrak, *Kanun hai ulum wa sakafati İslâmî dar Afganistan*, 46-48.

²⁰³ 22.08.2019 tarihinde Afganistan'a gittiğim'de ilçemizdeki cami imamımız, Cûzcân ilimizdeki birkaç imam ve başkent Kabil'de birkaç cami'nin imam'ı ile yaptığım görüşmelerden.

2.9.2. Eğitim Müfredatı

Afganistan halkının % 99.9'u Müslümandır. Bu sebeple cami eğitimi neredeyse halkın tamamını kapsamaktadır. Hem ücretsiz hem de fiziki olarak kolay erişilebilir olduğundan çocuklar 5-6 yaşından itibaren camideki Molla İmam eğitim veriyorsa, bu eğitimlere katılırlar. Camideki eğitimlerin yazılı bir müfredatı yoktur. Cami hocasının yeteneği ve bilgisi belirler. Genel olarak camilerdeki eğitim, kelime-i şehâdet ile başlar sübhâneke, tahiyyat, salavâtlar ve duâlar ile devam eder. Salavâtlar ve duâlar namazda kılınan salavâtlar ve duâlardır. Ardından hem namaz kılma uygulamalı olarak öğretilmeye hem de Kur'ân okumayı öğretebilmek için Arapça alfabenin öğretildiği kâide okutulur. Kaide'yi başarı ile tamamlayanlar Kur'ân'ı yüzünden okumayı öğrenir. Yüzünden okuma bittikten sonra ya hâfızlığa başlar ya da temel fikhî bilgiler ve akaidevî konuları öğretilir. Cami hocasının ilim seviyesine göre İslâmî ilimler eğitimine devam edilir. Belli bir seviyeden sonra ise ya çocuklar resmî okullara veya medreselere yönlendirilir.²⁰⁴

2.9.3. Kur'ân Eğitimi

Afganistan da Kur'ân öğretiminde Alfabe öğrenimi için kullanılan kitapçıkların kâide olarak anıldığını geçtiğimiz bölümlerde belirtmiştik. Camilerde de eskiden beri *Kâide-i Bağdâdî* adlı kitapçık kullanılmaktadır. *Kâide-i Bağdâdî* diğer eğitim merkezlerinde kullanılan kâidelerden daha basit ve kâğıt olarak daha kalitesizdir. Bunun sebebinin de herkesin erişebileceği ve ucuz fiyatta olması için böyle tasarlandığını düşünmekteyiz. Bu kâidede harfler bir kâide, her hareke bir kâide, üç harekeyi aynı anda tek harf üstünde uygulama bir kâide, her tenvin ayrı bir kâide olarak öğretilmektedir.

²⁰⁴ 22.08.2019 tarihinde Afganistan'a gittiğim'de ilçemizdeki cami imamımız, Cûzcân ilimizdeki birkaç imam ve başkent Kabil'de birkaç cami'nin imamı ile yaptığım görüşmelerden.

Resim 16: *Kâide-i Bağdâdî*'nin birkaç sayfası

Devamında tek harf üzerinde üç tenvinin okunuşu, elif, vâv ve ya sakinlerin okunuşu olarak devam eder. Kâide'nin en sonunda ise bazı duâlarla namazın kılınışı ve namazda nelerin okunduğu da yer alır. Küçük hacimli bir eser olmasından alfabe öğretim kısmı az da olsa halkın geneli ücretsiz olarak burada eğitim gördüğü için ucuz olması hasebiyle tercih edildiği kanaatindeyiz. Kâide'yi bitiren öğrenciler Kur'ân'ı yüzünden okuyabilme yetisini edinmiş olurlar.

Resim 17: *Kâide-i Bağdâdî*'nin birkaç sayfası

Kur'ân'ı yüzünden okuma da her öğrencinin zekâsına göre günde birkaç ayet, yarım sayfa, bir sayfa veya birkaç sayfa olarak devam eder. Kur'ân'ı tecvidle okumayı

öğretmeye gayret gösterilir. Genellikle medreselerde olduğu gibi camilerde de yüzünden okuma da genellikle ayet tamam Kur'ân kullanılır. Kur'ân'ı yüzünden okuyarak bitiren öğrenciler fıkıh, akaid ve ahlâk gibi konuları içeren bazen manzum kitaplar (*Çehar kitap* gibi) bazen de nesir halinde (*Ta'limü'l-İslâm* gibi) kitaplar okutulur. Bazı camilerde ise öğrencilerin talebine ve hocanın da isteğine göre hâfızlık da yaptırılmaktadır. Ama camilerde genellikle dersler yatılı olarak değil de, günlük gidip gelme şeklinde olduğu için hâfızlık yapmak isteyen öğrenciler daha çok yatılı olarak eğitim verilen medrese ve dârülhuffâzlara yönlendirilmektedir. Camiler resmî olarak bir eğitim merkezi olmadığı için öğrencilerin derse devam edip etmemesi, öğrencinin derste başarılı olup olmamasının resmî bir yaptırımı yoktur. Ebeveyn ve cami hocasının belirlediği kurallar ve onların çabalarıyla daha çok şekillenir. Bu sebeple öğrenci istediği zaman buradaki eğitime başlayabileceği gibi istediği zaman da son verebilmektedir. Hocanın bildiği yere kadar dersini tamamlayan öğrenciye de resmî olarak bir belge de verilmemektedir.²⁰⁵

2.10. Evlerde Kur'ân Eğitimi

Evler de Afganistan'da Kur'ân öğretilen yerlerden biridir. Genellikle iki şekildedir. Birincisi aile kendi çocuklarını elinden geldiği kadar, ebeveyninden biri Kur'ân okumayı biliyorsa çocuklarına öğretmeye çalışır. Bunun yanında evde sadece birkaç ayet veya kısa sûreyi bilen yaşlı insanlar da, evdeki çocuklara bildiklerini ezberden okur, çocuklar da sadece dinleyerek ezberlemeye çalışır. Bu şekilde de Kur'ân'ı yüzünden okumayı öğrenmeden de, Kur'ân sûre ve ayetlerini ezberleyen çocuklar olabilmektedir. İkincisi ise Molla-yi Hânegî olarak adlandırılır. Bir mahallede belli bir eğitimi olan kişi evinde çocuklara Kur'ân öğretir. Hocanın maddî sıkıntısı olmadığı takdirde bu eğitim gönüllü bir şekilde olurken, tersi olduğunda ise öğrenciler her hafta ya bir ekmek ya da cüzî miktarda bir para verirler. Bu yöntem daha çok kızların eğitim alması için kullanılır. Özellikle hocasının kadın olması durumunda insanlar çekinmeden kız çocuklarını buraya eğitim için gönderebilmektedirler. Buradaki eğitimin amacı Kur'ân-ı Kerîm'i yüzünden okuyabilmektir. Burada başlangıçta namaz da çokça okunan kısa sûreleri ve duaları okutulur ve daha sonra

²⁰⁵ 22.08.2019 tarihinde Afganistan'a gittiğim'de ilçemizdeki cami imamımız, Cûcân ilimizdeki birkaç imam ve başkent Kabil'de birkaç caminin imam'ı ile yaptığım görüşmelerden.

Kâide-i Bağdâdî (Haftıyek-i Hurd) okutulur. Daha sonra da Kur'ân-ı Kerîm'in son cüzünün sonundan başlayarak başa doğru devam eder. Bundan sonra Kur'ân-ı Kerîm'e geçilir ve yüzünden okumaya başlanılır. Ev mollalarında okutulan kitaplar yöreye göre değişiklik gösterse de, genelde ilmihal bilgisi ve abidevî konular içeren kitaplardır. Resmî olmadığı için öğrencilere herhangi bir belge verilmemektedir.²⁰⁶

2.11. Bugünkü Afganistan Topraklarına Mensup Olan Birkaç Hâfız ve Kurrâ

Tezimizin bu bölümünde ise Afganistan topraklarına mensup geçmişten günümüze kıraat ilmi âlimi, hâfız veya kurrâlardan bir kaçını tanıtarak tezimizi tamamlayacağız.

2.11.1. Enderâbî (الأندرابي)

Ebû Abdullâh Ahmed b. Ebî Ömer el-Enderâbî (ö. 470/1077). Afganistan'ın kuzeyinde yer alan Bağlan ilinin merkez ilçesi olan Enderâblı'dır. Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Ahmed ez-Zâhid lakabıyla da anılır. Hocalarının çoğu Nîşâburlu olduğuna göre öğrenimini ve özellikle kıraat ilmindeki ihtisasını bu şehirde tamamladığı söylenebilir. Ebû Ca'fer Ahmed b. Ebû Ahmed el-Merverrûzî'den Ebû Müzâhim Mûsâ b. Ubeydullah el-Hâkânî'nin kıraatle ilgili "*kasîde-i râiyye*"sini rivayet etmiş; Ebû Bekir Ahmed b. Hasan'dan Ebû Ca'fer, Nâfi' b. Abdurrahman, b. Âmir, Ebû Amr b. Alâ ve Âsım b. Behdele'nin; Ebû Ali Hasan b. Hüseyin el-Buhârî'den Ebû Amr b. Alâ, Âsım ve Ali b. Hamza el-Kisâî'nin; Ebû Osman Saîd b. Muhammed el-Bahîrî'den Nâfi', İbn Kesîr ve Âsım'ın; Ebü'l-Kâsım Abdurrahman b. Ahmed el-Attâr'dan Ya'kûb el-Hadramî'nin; Ebû Bekir Muhammed b. Abdülazîz el-Hîrî'den Ebû Ca'fer'in; Ebû Abdullah Muhammed b. Ali el-Habbâzî'den Nâfi' ve Ebû Ca'fer'in; Ebû Mansûr Nasr b. Bekir el-Mihrânî'den de Hamza ve Kisâî'nin kıraatlerini muhtelif tarihleriyle öğrenmiştir. Ayrıca Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Hazzâ'dan Kur'ân'ın tamamını birkaç defa okuyarak kıraatle ilgili bilgilerini pekiştirmiştir.

Enderâbî hadisle de ilgilenmiş, Ebû Saîd Muhammed b. Ali el-Haşşâb, Ebû Amr Muhammed b. Yahyâ b. Hüseyin, Ebû Mansûr Nasr b. Bekir el-Mihrânî, Hâkim

²⁰⁶ Sulaimanqul, *Afganistan da Hadis Öğretimi*, 87-88.

en-Nîsâbûrî gibi âlimlerden hadis rivayet etmiştir. Kur'ân ilimleri ve özellikle kıraat alanında devrinin önde gelen âlimlerindedir.

Enderâbî'nin günümüze ulaşan tek eseri *el-Îzâh fi'l-kırâ'ât*'tır. Elli üç bölümden meydana gelen ve Kur'ân ilimlerine dair pek çok konuyu ihtiva etmesiyle kendi türünde ilk kaynaklar arasında sayılan eserin bilinen yegâne nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde kayıtlıdır (AY, nr. 1350). *El-Îzâh*'ın birinci babı Ahmed Nusayyif el-Cenâbî tarafından *Fezâ'ilü'l-Kur'ân ve ehlihî ve ahlâkühüm*, otuz ikinci babı da *Qırâ'âtü'l-kurrâ'i'l-ma'rûfîn bi-rivâyâti'r-ruvâti'l-meşhûrîn* adıyla neşredilmiştir. İbnü'l-Cezerî, Enderâbî'nin *İhtiyâru Ebî 'Ubeyd* ve *İhtiyâru Ebî Hâtim* adlı iki eserinden daha söz etmekteyse de bunların günümüze intikal edip etmediği bilinmemektedir. *Qırâ'âtü'l-kurrâ'i'l-ma'rûfîn bi-rivâyâti'r-ruvâti'l-meşhûrîn* adıyla neşredilen bölüm içinde yer alan ve "İhtiyâru Ebî 'Ubeyd el-Ğâsım b. Sellâm", "İhtiyâru Ebî Hâtim Sehl b. Muhammed" başlıklarını taşıyan bölümler bu iki eserin özeti olmalıdır.²⁰⁷

2.11.2. Muhammed b. Ahmet Belhî Rudbarî

Ebû Bekir Muhammed b. Heysem Belhî Rûdbarî Mukurî Afganistan'ın merkez illerinden olan Gazne ilinin Mukur ilçesindedir. O Gazne'de döneminin âlimlerinden edebiyat ve kıraat dersleri aldı. Aynı zamanda hadis ilminde de yetkin olan bu âlim kıraat ilminde daha çok öne çıkıyordu. *Câmiü'l-kıraat* adlı eserini Muharrem ayının 17'si H. 489 yılında tamamlamış ve o dönem Gazne valisi olan Sultan Ebû Muzaffer İbrahim b. Mesut b. Mahmut b. Subuktagin'a sunmuştur. İbn Asâkir, Abdüsselâm b. Abdürrahim Hirevî'nin bu eser hakkında "Bu kitabı Herat'ta gördüm. Tüm kıraatler onun kitabında en güzel şekilde incelenmiştir. Özellikle Kıraat-ı aşere ve onun senetleri yeterince dikkatli incelenmiştir. Kıraat ilminde Ebû Bekir Muhammed'in *Câmiü'l-kıraat* adlı kitabı gibi bir kitap yazılmamıştır." dediğini aktarmaktadır. Eserin matbû' olup olmadığı bilgisine ulaşamadık. Ölüm tarihi hakkında net bir bilgi bulunmamaktadır.²⁰⁸

²⁰⁷ Ali Rıza Temel, "Enderabi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11: 185.

²⁰⁸ Mehdi Rahmanî Velevî - Mansûr Ceğatayî, *Tarihi Ulemayi Balh*, (Tahran: Bunyadi Pzohiş hai İslâmî, 2007), 2: 302-303.

2.11.3. Muhammed b. Hüseyin Kalansî Belhî

Bu büyük âlim H. 449 yılında Afganistan'ın Belh ilinde doğdu. Belh'in önde gelen âlimlerinden olan Kalansî, Belh Caminin imamlık görevini de üstlenmişti. Ömrünün çoğunu kıraat ve tecvid öğreterek geçirdi. Aynı zamanda kendisi Hadis ilminde de yetkindi. Hayatının çoğunu camide geçiren büyük bir zat ve takva sahibiydi. H. 535 yılı Muharrem ayında vefat etti. İspres mezarlığında toprağa verildi.²⁰⁹

2.11.4. Muhammed b. Süleyman Belhî

Cemâlüddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Süleyman b. Hüseyin Belhî Makdasî Hanefî H. 611 yılında Belh'tan gelip Kudüs'e yerleşen bir aile'de dünyaya geldi. Daha çok İbn Nakib olarak bilinir. İlk eğitimini Kudüs ve çevresinde aldı. Daha sonra Mısır'a giderek Kahire'ye yerleşti. Burada eğitimini tamamladıktan sonra önce Âşûriyye Medresesi'nde daha sonra da Ezher Medresesi'nde hocalık yaptı. Salih, mütevazi ve takvâ sahibi olan bu büyük âlimin yaklaşık 50 ciltlik bir tefsiri bulunmaktadır. Bu tefsirinde diğer konuların yanında ayetlerin kıraat kaide ve usûllerine de değinmektedir. Ömrünün sonlarında tekrar Kudüs'e dönen bu büyük zat H. 698 yılı Muharrem ayında burada vefat etmiştir.²¹⁰

2.11.5. Hâfız Bereketullah Selim

Hâfız Bereketullah Selim 1950 yılında Afganistan'ın doğu illerinden olan Nangarhar ilinin Dihbala ilçesinde dünyaya geldi. Beş yaşında babasının yanında Kur'ân öğrenmeye başlayan Bereketullah 9 yaşında hâfız oldu. Küçük yaşlarında bir göz rahatsızlığı geçirdi. Bölgede doktor olmadığından yaşlı kadınların tavsiyeleriyle gözüne uygulanan yanlış maddelerle görme yetisinin çoğunu kaybetti. Yine de 45 yaşına kadar kendi ihtiyaçlarını tek başına halledebiliyordu. Şuanda ise maalesef görme yetisinin tamamen kaybetmiş durumdadır.²¹¹ Daha sonra eğitim için Mısır'a gitti. Burada Şeyh Mahmut el-Halîlî el-Huserî ve Ebul-Ayneyn Şa'sa' gibi büyük zatların yanında kıraat ilmi eğitimini bitirdi. 1970 yılında eğitimini tamamlayıp ülkesi Afganistan'a döndü. 1972 yılında Afganistan radyo ve televizyonunun Kur'ân tilâvet

²⁰⁹ Rahmanî Velevî - Ceğatayî, *Tarihi Ulemayi Balh*, 2: 357.

²¹⁰ Rahmanî Velevî - Ceğatayî, *Tarihi Ulemayi Balh*, 2: 373.

²¹¹ Hocanın 20.10.2015 tarihinde Azadî Radyo'ya verdiği röportajdan.

etme bölümünün sorumluluğunu üstlendi. Aynı zamanda Kabil Dârülhuffâz ve Dârülulûmu'nda hocalık yaptı. Hali hazırda Afganistan İrşat, Hac ve Evkaf Bakanlığı'na bağlı Kurrâ İşleri Genel Müdürlüğü görevini yürütmekte olan Bereketullah, katıldığı 12 uluslararası hıfz ve hüsn-i tilâvet yarışmalarından sekiz tanesinde birincilik kazanmıştır.²¹²

2.11.6. Hâfız Abülkebir Haydârî

Hacı Gulam Haydar'ın oğlu Abdülkebir Haydârî 1983 Kabil'in Vezirabad bölgesinde, dindar bir ailede dünyaya geldi. Temel eğitimi o dönemin hocalarının yanından aldıktan sonra 2001 yılında eğitimini tamamlamak için Mısır'a gitti. Hâfızlığı ve diğer temel eğitimini tamamladıktan sonra Ezher Üniversitesi seb'a ve aşere kıraat bölümünü kazanarak burayı başarılı bir şekilde bitirdi. 2002 yılında Asya ve Afrika ülkelerinden katılan ve Kahire'de düzenlenen Kur'ân'ı güzel okuma yarışmasında ikinci oldu. 2003 yılında Endonezya'da düzenlenen uluslararası Kur'ân'ı güzel okuma yarışmasında birincilik elde etti. 2006'da Mısır'ın başkenti Kahire'de düzenlenen Kur'ân'ı güzel okuma yarışmasında ise Kur'ân'ı en iyi okuyan kişi olarak seçildi. 2018'de Rusya'nın başkenti Moskova'da düzenlenen Kur'ân'ı güzel okuma yarışmasında ise Kur'ân'ı dünyanın en iyi okuyanı unvanını elde etti.

Kur'ân Tilaveti Kayıtları

- 1- 2010 yılında Mısır'da Kur'ân'ın tamamını okuyup Ezher'in onayla kayıt yaptı.
- 2- Aryana televizyonunda 30 cüz Kur'ân-ı Kerîm'i okuyarak kayıt yaptı.
- 3- Kur'ân-ı Kerîm'in 30 cüz Farsça tercümesi ile tilâvet etti.
- 4- Asya ülkeleri çapında ilk kez 30 cüz Kur'ân-ı Kerîm'in tilâvetini İngilizce çevirisiyle Ezher'in onayıyla kayıt yaptı.
- 5- Kur'ân'ın bazı sûreleri'nin Peştunca çevirisiyle tilâvet etti.
- 6- Kur'ân'ın tamamının çocuklar ve yeni öğreneceklerin istifade edebileceği şekilde tilâvet ederek kayıt yaptı.

²¹² Hocanın oğlu Rahmatullah Salim ile 30.03.2020 tarihinde yaptığım telefon görüşmesinden.

7- Hâfızlar ve kurrâlar'ın istifadesi için Kur'ân'ın tamamını makâmlı şekilde tilavet edip, kayıt yapıp istifadeye sundu.

Abdülkebir Haydârî Afganistan'ın bilinen kurrâ ve hâfızlarından olup halı hazırda kendi adıyla çeşitli şubeleri bulunan şahsına ait Kur'ân kursu vardır. Bu kursun'dan tahmini 3000 öğrenci faydalanmaktadır. Kurs'un sorumluluğu görevinin yanında, ülke genelinde düzenlenen Kur'ân'ı güzel okum yarışma ve programlarına katılmaktadır.²¹³

2.11.7. Hâfız Habîbullah Nasrat Derzâbî

Molla Muhammed Ömer'in oğlu hâfız Habîbullah Nasrat Derzâbî Afganistan'ın kuzey illerinden biri olan Cûzcân ili, Darzâb ilçesi, Kara Yagaç köyünde dindar bir ailede dünyaya geldi.

İlkokul eğitimini Faryab ilinde tamamlayan Derzâbî, Kur'ân'a olan aşırı ilgisinden dolayı Faryab Zahir Şahî Dârülhuffâzı sınavına girerek oraya girmeye başardı. Ülkede meydana gelen iç savştan dolayı burayı bırakıp ailesinin yaşadığı ilçesine geri dönmek zorunda kaldı. Derzâb ilçesinin merkezinde bulunan Cûş Halife Efendi'nin Medresesi ve yine bu ilçede bulunan görme engelli hâfız Abdürreşîd'in yanında bir müddet eğitim aldıktan sonra ekonomik sıkıntılarından dolayı eğitimini bırakmak zorunda kaldı. 1982 yılında Pakistan'a giden Darzâbî bu ülkenin Afganistan sınırında bulunan Pişâver şehrinde Hizb-i İslâmî Medresesi'nde hâfız Şefî' İstâlifî ve Cemî-i İslami Medreselerinden Mus'ab b. Umeyr Medresesinde hâfız Seyyid İsrâîl'den eğitim aldı. Daha sonra Pakistan'ın Lâhûr şehrine geçen Darzâbî burada bir dinî medreseye giriş yaparak hâfızlığını tamamlar. 1984 yılında Faysal Âbât Dârülulûmu'na girmeyi başararak burada burada Hafs rivayetiyle Kur'ân'ı bitirerek tecvid eğitimleri aldı. 1989-1990 yıllarında seb'a ve aşere eğitimlerini tamamlayan Derzâbî 1991 yılında Afganistan'a döndü. Kısa bir süre Darzâb ve Andhoy ilçelerinde Kârî Başîlik yapan Darzâbî daha sonra Cûzcân'ın Hoca Du Kuh ilçesinde bulunan Reşîdiye Medresesin'de Kârî Başî'lik görevine getirildi. Yaklaşık dokuz yıl görev yaptığı bu medresede binlerce Müslüman evladına Kur'ân öğretti. Birçok civar

²¹³ 30.03.2020 tarihinde hocanın kursunda idareci olarak çalışan Hâfız Şekip Mansurî ile yaptığım görüşmeden.

illerden bile öğrencisi bulunan bu medresenin yaşadığım ilçemde olması ise şahsım için Rabbim'in lütfettiği büyük bir nimetti. Kendisinin yanından Kur'ân güzel okumayı öğrenmek bana da nasip oldu.

2003 yılında devlete bağlı Afganistan'ın Belh ilinde yer alan Esedîyye Dârülulûmu'nda kıraat ve tecvid hocası olarak göreve başladı. Burada devletin resmi kurumunda görev yaparken o ilde bulunan Gazanfar Grup adlı hayırsever iş adamı tarafından finanse edilen Mirza Haşım Camii'nin yanında yer alan Ziyâü'l-Kur'ân adlı dârülhuffâzın başına geçerek burada ortalama her yıl 70 hâfız yetiştirdi. Derzâbî'nin yanından ders alıp dünyanın birçok ülkesinde bulunan Afganistanlı öğrencilerin olduğu gibi Türkiye'de de birçok öğrencisi bulunuyor. Nacizane Kur'ân'ı güzel okumamı ona borçlu bildiğim hocamın öğrencileri, öğretim görevliliğinden imamlığa, mühendislikten diş hekimliğine İhtisaas mezunlarından temel İslami bilimlerinin farklı dallarında yüksek lisanstan doktora düzeyinde birçok öğrencisi bulunmaktadır. Hâlâ da değerli hocam Kur'ân yolunda hizmetine devam etmektedir.²¹⁴

²¹⁴ 27.05.2020 tarihinde yaptığım telefon görüşmesi ve yanında öğrencilik yaptığım zamanlardan aklımda kalan bilgilerden.

SONUÇ

Bu çalışmada Afganistan'da Kur'ân eğitimi veren müesseselerin geçmişi ve güncel durumunu inceledik. İslâm'ın ortaya çıkışından sonraki dönemde Horasan olarak bilinen bu coğrafya Emevîler ve Abbâsîler Dönemi'nde İslâma çok büyük hizmetlerde bulunmuş özellikle de hilâfetin Emevîlerden Abbâsîler'e geçmesinde çok büyük rol oynamışlardır. İslâmın bu topraklara ulaşmasıyla Kur'ân öğretimi klasik olarak başlamış ve Abbâsîlerin ortadan kalkıp bu coğrafya insanlarının Müslüman devletleri kurana kadar öyle devam etmiştir. Bu devletlerden özellikle Gazneliler ve Timurlular Dönem'inde Kur'ân eğitim merkezi olan camilere, medreseler, kütüphaneler ve diğerleri eklenmiştir. Bu merkezler başta Kur'ân eğitimi olmak üzere İslâmî ilimlerde hem bölgede hem de İslâm âleminde çok büyük şöhret elde etmiş ve İslâm dinine hizmet eden birçok âlim yetiştirmiştir.

Afganistan topraklarında kurulan büyük devletlerin sonuncusu diyebileceğimiz Timurluların ortadan kalkmasıyla ise Afganistan coğrafyası, etrafında kurulan Babürlüler, Şeybânîler ve Safevîler'in sürekli çatışma alanına dönüşmüş, bu müesseselerin büyük çoğunluğu zarar görmüş, büyük âlimler de adı geçen devletlerin topraklarına götürülmüştür. Var olan eğitim sistemi ortadan kaldırılmıştır. Daha sonrasında yine Afganistan'ın Müslüman halkı bu eğitim merkezlerine canı gönülden sahip çıkmış ve günümüze kadar sürdürmüştür. Son yüz yılda Kur'ân eğitimi ve Hâfızlık müesseseselerinin nicelik olarak artmışsa da nitelik olarak özellikle de devlet okullarında tatmin edici değildir. Kurrâlık müessesesi 1920'li yıllarda ülkede işlemeye başladıysa da maalesef kurumsallaşamamıştır. Kıraat Yüksekokulunun daha 2018 yılında açılmış olması, Kurrâ İşleri Genel Müdürlüğünün başında bile başka bir ülkede eğitim alan kişinin bulunması, kıraat eğitimlerinin Mısır, Pakistan ve Suudi Arabistan gibi ülkelerde eğitim alan veya oralarda eğitim alan kişilerin öğrencileri tarafından yürütülüyor olması buna bağlı olarak kendine mahsus bir okuma veya tilavet şeklinin oluşmayıp daha çok başka ülkelerin okuma ve tilavetlerinin taklit edilmesi bunun en büyük göstergesi olduğu kanaatindeyiz.

Çalışmamızla ilgili Milli Eğitim Bakanlığı'ndan Kur'ân eğitimi veren müesseseler hakkında eposta aracılığıyla bilgi talep ettiğimiz de, tarafımıza gönderilen

bilgi sadece 3 sayfadan oluşmaktadır. Aynı durum ülkede Kur'ân eğitimi ve İslâmî bilimler eğitimi ile doğrudan veya dolaylı olarak ilgilenen İrsat, Hac ve Evkaf Bakanlığı için de geçerlidir. Belli ülkelerde olduğu gibi ilgili bakanlıklar din işlerini bir idare altında toplayıp, onlara ait vakıflar ve kurumları oluşturamamışlardır. Böyle kurumlar ve vakıfların oluşması halinde geneli Müslüman olan halkın buna desteği çok yoğun olacak ve bu kurumların daha organize ve daha etkin çalışacağı kanaatindeyiz. Devletin açtığı başta Kur'ân eğitimi olmak üzere islâmî ilimler kurumları hem nicelik hem de nitelik olarak gayri resmi müesseseler kadar etkin ve başarılı değildir. Nicelik olarak devlet bu müesseseleri daha çok şehir merkezlerinde yoğunlaştırmış halkın islami ilimlere yoğun ilgi duyduğu kırsal bölgelerde yeteri kadar açmamış veya açamamıştır. Nitelik olarak da devletin dârülhuffâzlarında bir öğrenci uzun yıllarda hafız olurken gayri resmi medreselerde kısa sürede hafız olabilmektedir. Devlet ülkedeki eğitim kurumlarının tamamını kayıt altına almayı bile başaramamıştır. Bu eksikliklerde devletin payı olduğu gibi devlete karşı savaşılan silahlı grupların da payının büyük olduğunu düşünüyoruz.

Devlete bağlı olmayan gayri resmî müesseselerde birçok iyi yanlarının yanında onların da belli başlı eksiklikleri vardır. Ülkenin genelinde yürüme mesafesinde bulunan camilerde Kur'ân eğitiminin verilmesi, neredeyse medreselerin herkese açık olması, buralarda ücretin ikinci palanda tutulmaktadır. Bazı ülkelerde hafızlık unvanı sadece bir sınavı geçmeye bağlanıp sınavdan sonra rehavete kapılıp unutulabilmektedir. Bu konu da medreselerin yaptığı mukabele (devre) uygulaması, teravîh, ramazan ve kurban bayramı öncesi hatimleri hafızların Kur'ân'ı unutmamaları açısından oldukça güzel uygulamalardır. Kur'ân öğretiminde bazı medrese ve kursların kendilerine has kaideler hazırladıkları da güzeldir. Birçok medrese ve caminin kâğıt kalitesi düşük ve siyah beyaz olarak yazılan çok eski kaideleri kullanıyor olmaları, ülke genelinde bu medreselerin devlete bağlanmasalar bile kendi aralarında birleşerek belli kurum ve komiteler oluşturup, müfredat, görüş ve eğitim sisteminde birliğin sağlanmamış olması ise eksik noktalarıdır. Bunun da medreseleri yöneten ve buralarda hocalık yapan kişilerin Pakistan, Hindistan, İran, Mısır gibi farklı ülkelerde eğitim almış medreseleri sadece eğitim aldıkları ülkenin şekliyle yönettiklerinden kaynaklandığı kanaatindeyiz. Bu birliğin ülkede sağlanmaması durumunda ise söz

konusu eksikliklerin şu anda olduğu gibi bundan sonra da devam etmesi muhtemeldir. Halkın hafızlık ve Kur'ân eğitimine ilgisi oldukça yoğundur. Bir oğrenci resmi okula gitse de gitmese de genel olarak dini eğitimi için cami ve medreseye gitmektedir. Maalesef medreseler halkın bu teveccühünü iyi değerlendirip vakıflar ve dernekler kurarak faaliyetlerini daha etkin hale getirememişlerdir.

Dijitalleşmede de hem resmi hem de gayri resmi müesseselerin oldukça geride kaldıklarını gördük. Başta Kur'ân eğitimi olmak üzere tüm İslâmî ilimlerin resmî olarak idare edildiği Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı İslâmî İlimler Genel Müdürlüğü'nün resmî web sitesinin bile bulunmadığını gözlemledik. Ülke çapında web sitesi olan medrese çok nadir olduğunu genellikle sosyal medyada bir sayfalarının bulunduğunu öğrendik. Resmi medreselerde diğer eğitimlerin yanında internet ve bilgisayar gibi teknolojik derslerin verildiğini gayri resmi medreselerde ise ya verilmiyor ya da çok az verildiği bilgisine ulaştik.

Çalışmamızda Afganistan'da Kur'ân eğitimini incelerken kurumsallaşma, müfredat birliği ve özgünlük gibi eksiklerin yanında bu topraklarda yetişen birçok hâfız, Kurrâ ve kıraat âliminin olduğunun farkına vardık. Bunların Kur'ân ve tecvid eğitiminde ortaya koydukları nazm ve nesir şeklindeki güzel eserlerin olduğunu öğrendik. Çalışmamızın ileride bu konulara bir ufuk açacağını ve bu konuların çalışılmasına vesile olacağını ümit ediyoruz.

KAYNAKLAR

Afgan, Halilî, *Asarı Herat*, Herat: Fariye Selcukî Matbaa, 1930.

Ahmadî Wardak, Gul Ağa, *Sairi tarihi maarif Afganistan*, Kabil: Neşeratı Wazarat'î maarif Afganistan, 2016.

Akın, Ahmet, “Tarihi Süreç İçinde Cami ve Fonksiyonları Üzerine Bir Deneme”, *Hithit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/29 (Ocak 2016): 179-211.

Ali Yezdî, Şerefüddin, *Zafernâme*, Thk. Mir Muhammed Sadık, 1. Cilt, Tahran: Merkez Esnad-ı Meclis, Basıldığı yıl yok.

Burkaî, İbn Rıza, *Tafsiri Tabişi ez Kur'ân*, Tahran: www.agedeh.com sitesi, 1437.

Emirî, Ali, *Tarihçeyi Neşarat Farsi Der Afganistan*, Paris: Alyans Matbaa, 2014.

Andişmend, Muhammed İkrâm, *Maarif Asrî Afganistan*, Kabil: Meyvend Matbaa, 2011.

Asım, Mohammad Shakib, *İran'da Arap Şiiri*, Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2019.

Birişik, Abdülhamit, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, Bursa: Emin yayınları, 2014.

Bozkurt Nebi “Hâfız”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 15: 75. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Corcî, Zeydan, *Tarihi Temeddun İslâm*, Trc. Ali Cevâhir Kelam, Tahran: Emir Kebir Matbaa, 1993.

Emin Afgan, Necibullah, *Coğrafiyayi Afganistan*, Kabil: Neşeratı Wazarat'î maarif Afganistan, 2017.

Ezrak, Muhammed Yûsuf, *Kanun hai ulum wa sakafati İslâmî dar Afganistan*, Kabil: Merkezi Thk. Ulum-i İslâmî, 1991.

Gubar, Mir Gulam Muhammed, *Afganistan der mesir-i Tarih*, 1. Cilt, Kabil: İnkilap Matbaa, 1967.

Gubar, Mir Gulam Muhammed, *Afganistan der mesir-i Tarih*, 2. Cilt, Kabil: Mayvend Matbaa, 2001.

Guruh-i muellifanı kitab hayi darsi Talimatı İslâmî, *Amuziş Kur'ân-ı Kerîm berayi sinfi pancum*, Kabil: Neşeratı Wazarat'ı maarif Afganistan, 2019.

Habibî, Abdülhay, *Tarihi Afganistan bad az İslâm*, Thran: Dünyayi Kitap, 1988.

İrşat, Hac ve Evkaf bakanlığı 2019 yılı raporu. <https://mohia.gov.af/sites/default/files/2019-10/DA%86%D8%A7%D8%B1%D8%AA%20%D8%AA%D8%B4%DA%A9%DB%8C%D9%84%20%D9%85%DA%A9%D9%85%D9%84.pdf>. (Erişim tarihi: 22.01.2020)

Kamgar, Cemilurrahamna, *Tarih Maarif Afganistan*, Kabil: Meyvend Matbaa, 2007.

Kâsânî, Seyit Mübeşşir Süleyman, *Orta Asya Tarihi*, 2. Cilt, Tâif: Darilharisi Yayınları, 1994.

Kâsânî, Seyit Mübeşşir Süleyman, *Orta Asya Tarihi*, 3. Cilt, Tâif: Darilharisi Yayınları, 1994.

Koyuncu, Recep, *Kıraat İlmi ve Takrîb Usûlü*, İstanbul: Hacıveyiszade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2018.

Mir Gulam Muhammed Gubar, *Afganistan der mesir-i tarih*, Kabil: İnkilap Matbaa, 1989.

Mustafa İbrâhim vd., “hfz”, *el-Mu'cemü'l-Vasit*, 1:185. Kahire: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1956.

Mustafa İbrâhim vd., “hfz”, *el-Mu'cemü'l-Vasit*, 2:722-867. Kahire: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1956.

Niyazî, Hacî Muhammed, *Malumatı İslâmî*, Cûzcân: Ahmadî Matbaa, 2018.

Fazlullah Niyazî - Muhammed Ağa Haşimî, *Kur'ân ve Tecvid sınıfı haftum*, Kabil: Neşerat-ı Vezarat-i Maarif-i Afganistan, 2017.

Fazlullah Niyazî - Muhammed Ağa Haşimî, *Kur'ân ve Tecvid sınıfı nuhum*, Kabil: Neşerat-ı Vezarat-i Maarif-i Afganistan, 2017.

Fazlullah Niyazî - Muhammed Ağa Haşimî, *Kur'ân ve Tecvid sınıfı haşum*, Kabil: Neşerat-ı Vezarat-i Maarif-i Afganistan, 2017.

Ustadani kursi Peyam-i Mü'min, *Kâid-i Mü'min*, Cûzcân: Ahmadî Matbaa, 2018.

Seyyid Efganî, Eminuddin, "Hatırat Medresei İmam Ebû Hanife", www.mesjed.se web adresi, 2019. (Erişim tarihi: 20.03.2020)

Sulaimanqul, Abdul Naim, *Afganistan da Hadis Öğretimi*, Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2013.

Suyûfî, Celaleddin Abdurrahman, *el-İtkân fî Ulûmül-Kur'ân*, Trc. Seyyid Mehdi Hairi Kazvinî, 1. Dijital baskı İran: www.aqeedeh.com, sitesi, 2016. (Erişim tarihi: 01.06.2018)

Tabibî, Abdülhakim, *Tarihi Herat Der Asrı Timuriyan*, Tahran: Hirmend Matbaa, 1989.

Tâ'ib Abdülselâm, Muttekî Mayil Aka, Atayî Muhammaed Arif, *Amuziş Kur'ân-ı Kerîm berayi sınıfı avval*, Kabil: Neşeratı Wazarat'ı maarif Afganistan, 2017.

Tâ'ib Abdülselâm, Muttekî Mayil Aka, *Amuziş Kur'ân-ı Kerîm berayi sınıfı du*, Kabil: Neşeratı Wazarat'ı maarif Afganistan, 2017.

Tâ'ib Abdülselâm, Muttekî Mayil Aka, *Amuziş Kur'ân-ı Kerîm berayi sınıfı siyum*, Kabil: Neşeratı Wazarat'ı maarif Afganistan, 2017.

Tâ'ib Abdülselâm, Muttekî Mayil Aka, *Amuziş Kur'ân-ı Kerîm berayi sınıfı çarum*, Kabil: Neşeratı Wazarat'ı maarif Afganistan, 2017.

Tâ'ib Abdüselâm, Muttekî Mayil Aka, *Amuziş Kur'ân-ı Kerîm berayi sınıfî şaşşum*, Kabil: Neşeratı Wazarat'î maarif Afganistan, 2017.

Temel, Ali Rıza, “Enderabî (الأندرابي)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 11: 185. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Ustadan bahş tarih, Wazaret'î Maarif, *Tarih-i Afganistan*, Kabil: Neşeratı Wazarat'î maarif Afganistan, 2017.

Ustadan bahş tarih, Wazarat'î Maarif, *Tarihi Afganistan ve İalan*, Kabil: Neşeratı Wazarat'î maarif Afganistan, 2017.

Ustadan bahş tarih, Wazarat'î Maarif, *Tarihi Afganistan ve İslan*, Kabil: Neşeratı Wazarat'î maarif Afganistan, 2017.

Velevî Rahmanî Mehdi, Ceğatayî Mansur, *Tarihi Ulemayi Belh*, 2. Cilt, Tahran: Bunyadi Pzohiş hai İslâmî, 2007.

Yüksel, Ali Osman, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-neşr*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016.

Zuakman İnyat, Andos Rahmat Rahman, *Coğrafyayi Afganistan ve Cahan*, Kabil: Neşeratı Wazarat'î maarif Afganistan, 2012.

İnternet Kaynakları

<https://moj.gov.af/index.php/dr/>. (Erişim tarihi: 11.01.2020)

https://www.biyografi.info/kisi/aga-han_. (Erişim tarihi: 01.01.2020)

<https://www.nsia.gov.af> (Erişim tarihi: 13.01.2020)

<https://moj.gov.af/dr/> [قانون اساسی](#). (Erişim tarihi: 20.12.2019).

<https://moe.gov.af/> [دپوهنې قانون](#). (Erişim tarihi: 08.01.2020)

<https://www.gmic.gov.af/dari/social/3704-2018-08-29-07-39-25>. (Erişim tarihi: 25.12.2019)

<http://afghanistanefarda.blogfa.com/post/298>. (Erişim tarihi: 18.01.2020)

<http://herat-m.gov.af/dr> (Erişim tarihi: 02.02.2020)

<https://islamansiklopedisi.org.tr>.

<https://www.bbc.com/persian/afghanistan>. (Erişim tarihi: 19.02.2020)

www.vajehyab.com/dekhoda/ (Erişim tarihi: 21.02.2020)

<https://www.gmic.gov.af/dari/social/3704-2018-08-29-07-39-25>. (Erişim tarihi: 23.02.2020)

<http://www.heratreporters.blogfa.com/post/229>. (Erişim tarihi: 23.02.2020)

www.masjed.se (Erişim tarihi: 20.03.2020)

<http://old.mohia.gov.af/fa/page/4336/nummeration-directory/14531>. (Erişim tarihi: 22.03.2020)

<https://www.darivoa.com/a/seminary-school-afghanistan/1726615.html>. (Erişim tarihi: 13.03.2020)

<https://www.youtube.com/watch?v=LVqHwBj4TsM&t=1422s>. (Erişim tarihi: 22.03.2020)

<https://www.etilaatroz.com/27467/>. (Erişim tarihi: 28.03.2020)

<http://www.bakhtarnews.com.af/dari/reports/item/83947-> (Erişim tarihi: 28.03.2020) [html?tmpl=component&print=1](http://www.bakhtarnews.com.af/dari/reports/item/83947-). (Erişim tarihi: 28.03.2020)

http://www.dailyafghanistan.com/editorial_detail.php?post_id=144282. (Erişim tarihi: 28.03.2020)

<https://baztab.news/article/1256446>. (Erişim tarihi: 28.03.2020)

www.ommatonline.com (Erişim tarihi: 22.12.2019)

<https://da.azadiradio.com/a/24954716.html>. (Erişim tarihi: 25.03.2020)

<https://www.avapress.com/fa/report/34098>. (Erişim tarihi: 25.03.2020)

<https://mohia.gov.af/sites/default/files/2019-10/%DA%86%D8%A7%D8%B1%D8%AA%20%D8%AA%D8%B4%DA%A9%DB%8C%D9%84%20%D9%85%DA%A9%D9%85%D9%84.pdf>

(Erişim tarihi: 22.01.2020)

<https://moe.gov.af/sites/default/files/2020-02/G1-Dr-Quran.pdf> (Erişim

tarihi: 04.03.20120)

www.aqeedeh.com (Erişim tarihi: 01.06.2018)

RÖPORTAJLAR

Rahimdad Sahil Afganistan'ın Nangarhar ilinde resmî bir medresede hoca, aynı zamanda idari işler sorumlusu. (23.02.2020)

Kârî Evaz Murat Dahî Andho Dârülhuffâzı hocası. (15.02.2020)

Hâfız Abdul Basir Afganistan Kıraat Yüksekokulu hocası. (30.03.2020)

Muhammed Nabi Elçi Andhoy Dârülhuffâzı mezunu (12.04.2020)

Emanüllah Ahmadî; Ahmadî Kur'ân kursu kurucus ve sahibi. (20.04.2020)

Kârî Ahmadullah Kabil'de bulunan Kuvet Camisi imamı. (22.08.2019)

Rahmatullah Salîm, Afganistan İrşat, Hac ve Evkaf Bakanlığ'ı Kurrâ İşleri Genel Müdürlüğ'ü, Müdürü Barakatullah Salîm'in oğlu. (30.03.2020)

Hâfız Şekip Mansurî, Abdülkadir Haydârî Kuran Kursu idari sorumlusu. (30.03.2020)

Hâfız Habîbullah Nasrat Darzabî, Afganistan Müslüman halkının birçok evladına Kur'ân öğreten ve hâfız yapan hocam. (27.05.2020)

Dr. Abdülnâsır Hakîmî İslam Hukuku doktoru. (28.05.2020)

Ghawsodin Tahiry Afganistanlı hâfız, Diyanet ihtisas programı mezunu, fıkıh doktora öğrencisi. (25.05.2020)

Nakibullah Sadat, Afganistanlı hâfız, Arapça yüksek lisans öğrencisi. (26.05.2020)

Ferîd Ahmad Ubeydi, Afganistanlı hâfız, Diyanet ihtisas programı mezunu, Arapça yüksek lisans mezunu. (25.05.2020)

Gaybüllah Şaik, Afganistanlı hâfız, tefsir doktora öğrencisi. (01.02.2020)

Muhammad Muhammadi, Afganistanlı Arapça doktora öğrencisi. 02.03.2020)

Ahtar Mohammad Davlatzay, Belh İl Milli Eğitim Müdürlüğü, basın ve enformasyon sorumlusu. (07.03.2020)

Ebü'l-Kasım Bihiştî, Peyâm'î Müslim Kur'ân kursu kurucusu ve sorumlusu. (19.02.2020)

Abdullah Ahmadzay, Kabil İl Milli Eğitim Müdürlüğü basın ve enformasyon sorumlusu. (04.03.2020)

Nazar Muhammed, Kandahar İl Milli Eğitim Müdürlüğü basın ve enformasyon sorumlusu. (04.03.2020)

Muhammad Yûsuf Özbek, Afganistanlı hâfız, Arapça doktora öğrencisi. (04.05.2020)

Molla Abdülküddus, ilçemizin cami imamı. (22.08.2019)

Ebü Abdülaziz Seyyid Şabir Ahmad İmampûr, Cûzcân Medresesi kıraat ve tecvid hocası. (25.08.2019)

EKLER

Ek-1 Afganistan Haritası

Ek-2 Kabil Abdurrahman Han Cami

Ek-3 Blah Caminden kalan sütunlar

Ek-4 Blah Caminden kalan sütunlar

Ek-5 Herat Musallâ Meydanı

Ek-6 Herat Musallâ Meydanı

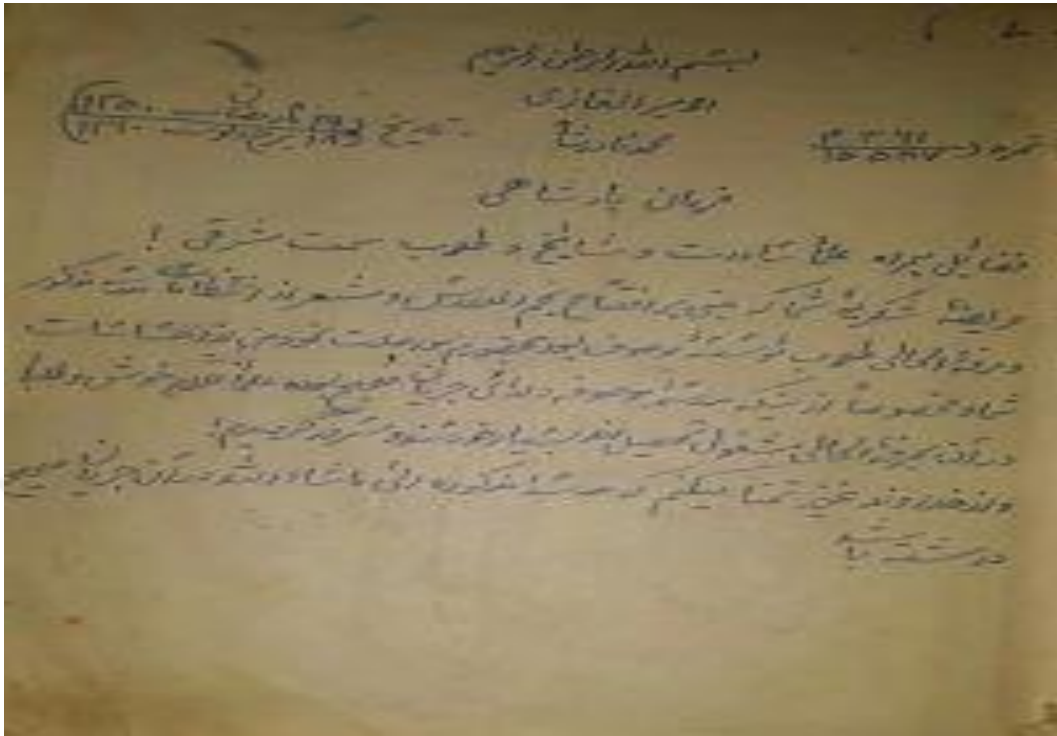
Ek-7 Gevher Şad Medresesi

Ek-8 Herat Musallâ Meydanındaki törene devlet büyükleri katıldı.

Ek-9 Nangarhar Necmül Medaris Medresesinin kuruluş emri

Ek-10 Nangarhar Necmül Medaris Medresesi

Ek-11 Kıraat Yüksek Okulu levhası

Ek-12 Kıraat Yüksek Okulu İnşaatı devam eden yeni binası

Ek-13 Kıraat Yüksek Okulu açılışından bir kare

Ek-14 Kıraat Yüksek Okulu Giriş sınavından bir kare

Ek-15 Kur'ân Eğitimi verilen merkezlerin sınıfından bir kare

Ek-16 Ülkede sık sık yapılan hüsnü tilavet yarışmasından bir kare

Ek-17 Hâfızların Mezuniyet töreni veya sarık sarma (Destarbendi)

Ek-18 Hâfızların Mezuniyet töreni veya sarık sarma (Destarbendi)

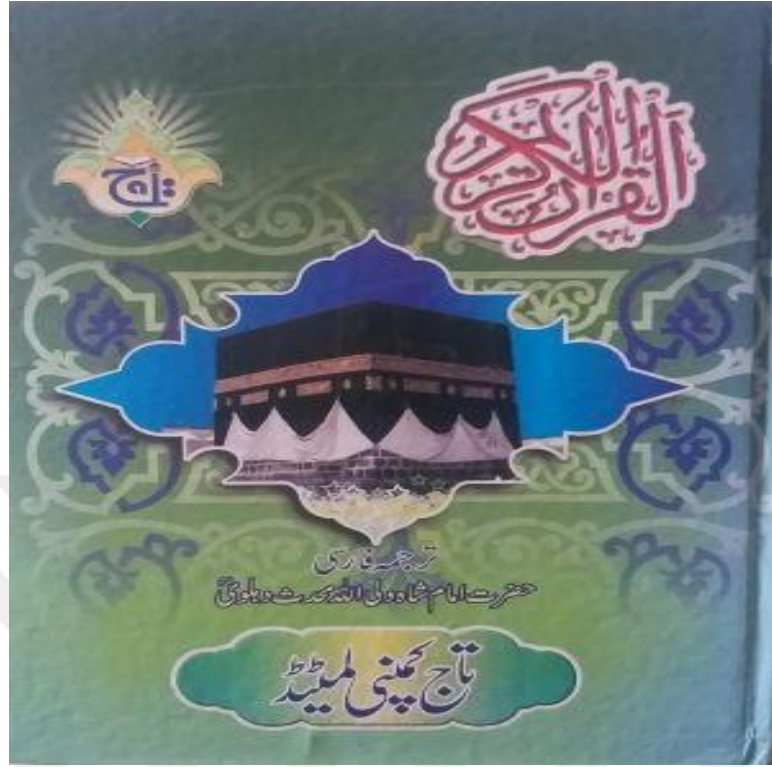
Ek-19 Hâfızların Mezuniyet töreni veya sarık sarma (Destarbendi)

Ek-20 Sayfa tamam Kur'ân ön sayfa

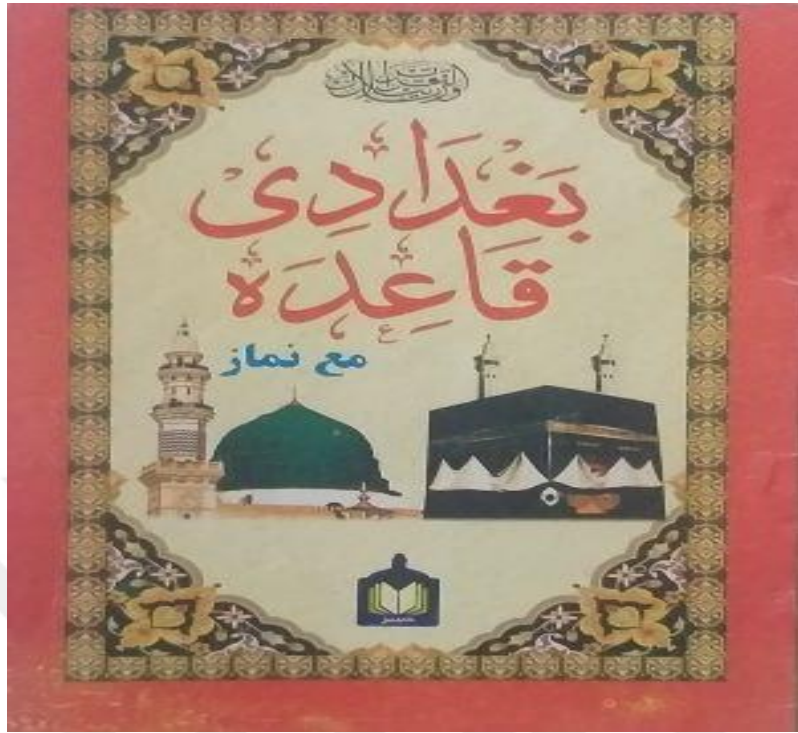
Ek-21 Ayet tamam Kur'ân ön sayfa

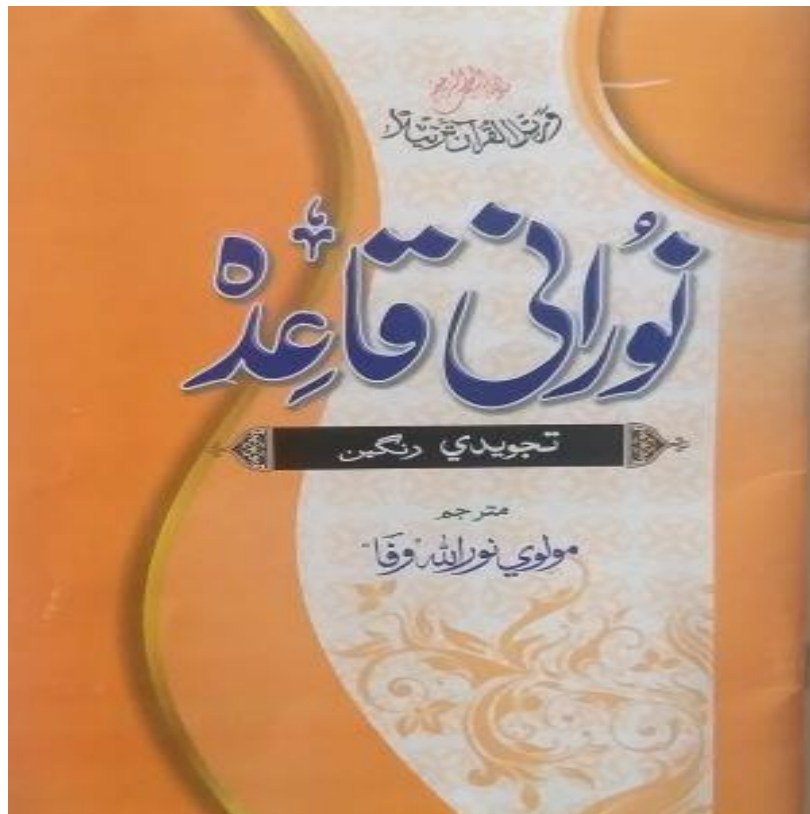
Ek-22 Ayet tamam Kur'ân ön sayfa

Ek-23 Kaide-i Baġdadi

Ek-24 Kaide Nurani

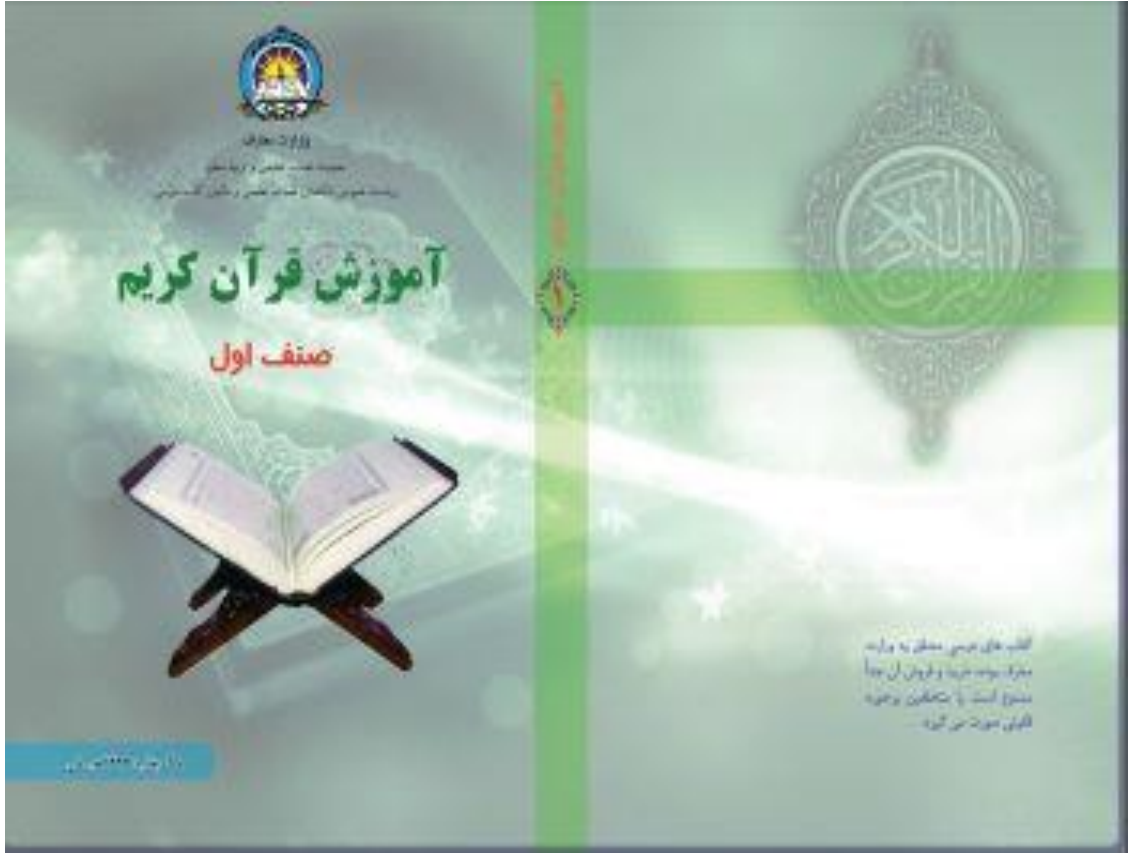
Ek-25 Kaide Mümin

Ek-26. Kaide Afghanistan'da tecvid için sık kullanılan Cemalü'l-Kur'ân

Ek-27 Afganistan Milli Eğitim Bakanlığı 1. sınıf Kur'ân ders kitabı.

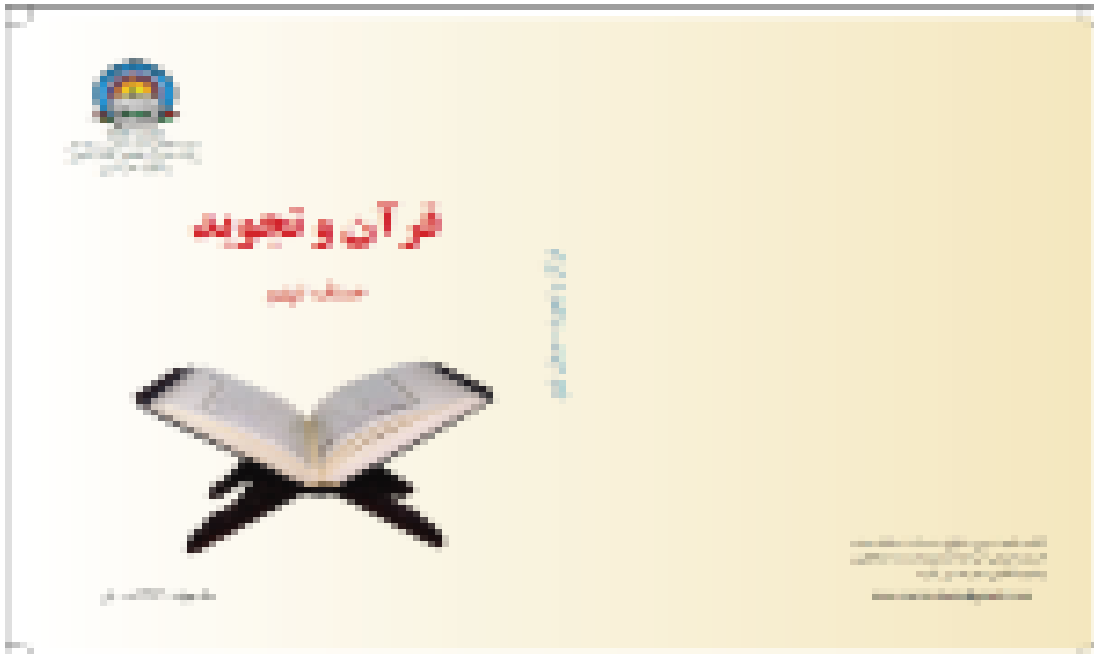
Ek-28 Afganistan Milli Eğitim Bakanlığı 2. sınıf Kur'ân ders kitabı.

Ek-29 Afganistan Milli Eğitim Bakanlığı 8. sınıf Kur'ân ve Tecvid ders kitabı.

Ek-30 Afganistan Milli Eğitim Bakanlığı 9. sınıf Kur'ân ve Tecvid ders kitabı.

Ek-31 Afganistan da bir özel kursun Kur'ân eğitimi ilanı

سلسله برنامه های درسی استاد امان الله احمدی

دوره تجوید و قرائت

ذکور

خیر کم من تعلم القرآن و علمه اناث

کتاب درسی: تحفة الاطفال و العلمان و منظومه مقدمه جزري

مکان درسی: مدرسه الحاج خالد صادق

زمان درسی: جمعه ها ساعت 9 الي 11 قبل از ظهر

آغاز درس: جمعه 29 قوس سال 1398 هـ ش

یادداشت: در ختم دوره برای ممتازان سند اجازه شرعی داده میشود

مدرس: استاد امان الله احمدی

0799841822 - 0788621797

آدرس: سرک دارالامان عقب پوهنتون دلیا متصل مسجد خواجه ملا

Ek-32 Afganistan da bir özel kursun Kur'ân eğitimi ilanı

سلسله برنامه های درسی استاد امان الله احمدی

دوره تجوید و قرائت

ذکور

خیر کم من تعلم القرآن و علمه اناث

کتاب درسی: منظومه مقدمه جزري

مکان درسی: مدرسه خصوصی حاتم النبیین (ص)

زمان درسی: دوشنبه ها: ساعت ۹ الي ۳ بعد از ظهر

آغاز درس: دوشنبه ۲ جمادی سال ۱۳۹۸ هـ ش

یادداشت: در ختم دوره برای ممتازان سند اجازه شرعی داده میشود

مدرس: استاد امان الله احمدی

0788252522- 0744984804

آدرس: ناحیه هفتم عقب باغ چهستون کوچه مسجد حضرت یوسف

Ek-33 Afghanistan da bir özel kursun Kur'ân eğitimi ilanı

برنامه های درسی مجمع قرآنی شیخ عبدالکبیر حیدری :

سال دوم		سال اول	
مدت	صنوف	مدت	صنوف
چهار ماه	صوت و لحن قلمی و اعلی	چهار ماه	روخوانی روانخوانی
چهار ماه	تجوید تخصصی شرح ابن جریر ۱	چهار ماه	تجوید ابتدایی
چهار ماه	مقاریر قرآنی (ترجمه)	چهار ماه	تجوید متوسط

سال پنجم		سال سوم و چهارم	
مدت	صنوف	مدت	صنوف
یکسال	اختلاف قرائات سبعه متوسط	دو سال	حفظ کامل قرآن کریم

مسوارد فسوق بصورت مسلسل تدریسی گردیده در ختسم هر سمستر سند تأییدی برای شاگردانیکه امتحان را موفقانه سپری مینمایند، تقویث میگردد.

صنوف ویژه برای متقاضیان نیز ایجاد شده میتواند.

برنامه های تقویتی آموزشی

محلل فراغت شاگردان مجمع قرآنی

Ek-34 Afghanistan Kıraat Yüksek Okulu 1. dönem ders programı.

جدول نصاب تعلیمی تخصصی ارسى سمسٹر اول صنف ۱۳ معهد عالی قراءات سال ۱۳۹۶

شماره	مضامین	کتاب - تفصیل مقررات پروگرام	ساعات هفته	ملاحظات
۱	قرآیات سیمه	الذکات الاثیه - الامون فط	۸	
۲	تفسیر شریف	از جزء اول تا آخر پنجم. تفسیر مدارک	۶	
۳	قرآیات سیمه	الاحزاب العاصیه	۲	
۴	حدیث شریف	فست اول ترمذی	۲	
۵	قرسی	امور ان زمان، محاوره، املا و اشعار	۲	
۶	فقه	ربیع اول هدایه اخیر	۲	
۷	امون فقه	نور الاخوان بخش سنت و اجماع	۲	
۸	امون تدریس	مطابق پروگرام موسسات عالی تربیه معلم	۲	
۹	اشجان و قریانی	مطابق پروگرام موسسات عالی تربیه معلم	۲	
۱۰	تاریخ الخلفاء	نصف اول تاریخ الخلفاء بیوهی	۲	
۱۱	عقاید	نصف اول شرح عقاید	۲	
۱۲	جزوی	نصف اول	۲	
۱۳	English	انترکام اول	۱	
		مجموعه ساعات	۲۶	

قرار شرح فوق نصاب تعلیمی تخصصی سمسٹر اول صنف سیزدهم مطابق نصاب تأیید شده وزارت محترم معارف، ترتیب و عرض منظور می به مقام محترم تقدیم است.

Ek-35 Afghanistan Kıraat Yüksek Okulu 2. dönem ders programı.

جدول نصاب تعلیمی تخصصی ارسى سمسٹر دوم صنف ۱۳ معهد عالی قراءات سال ()

شماره	مضامین	کتاب - تفصیل مقررات پروگرام	ساعات هفته	ملاحظات
۱	قرآیات سیمه	الذکات الاثیه - الامون فط	۶	
۲	تفسیر شریف	از جزء ۱ تا آخر ۸. تفسیر مدارک	۴	
۳	قرآیات سیمه	الاحزاب العاصیه	۲	
۴	حدیث شریف	فست دوم ترمذی	۳	
۵	قرسی	امور ان زمان، محاوره، املا و اشعار	۲	
۶	فقه	ربیع دوم هدایه اخیر	۲	
۷	امون فقه	نور الاخوان بخش سنت و اجماع	۲	
۸	امون تدریس	مطابق پروگرام موسسات عالی تربیه معلم	۲	
۹	اشجان و قریانی	مطابق پروگرام موسسات عالی تربیه معلم	۲	
۱۰	تاریخ الخلفاء	نصف دوم تاریخ الخلفاء بیوهی	۲	
۱۱	عقاید	نصف دوم شرح عقاید	۲	
۱۲	جزوی	نصف دوم	۲	
۱۳	English	انترکام دوم	۲	
۱۴	کپیوئر	ورک و ویندوز	۱	
		مجموعه ساعات	۲۶	

قرار شرح فوق نصاب تعلیمی تخصصی سمسٹر دوم صنف سیزدهم مطابق نصاب تأیید شده وزارت محترم معارف، ترتیب و عرض منظور می به مقام محترم تقدیم است.

Ek-36 Afghanistan Kıraat Yüksek Okulu 3. dönem ders programı.

جدول نصاب تعلیمی تخصصی درسی سمستر اول صنف ۱۱ معهد عالی قراءات سنل ()

شماره	مضامین	کتاب - تفصیل مفردات پروگرام	ساعات هفته	ملاحظات
۱	قراءات سبعه	شرح شعلة للاعلام الموسلمان - الامبول خط	۶	
۲	علم رسم الخط	المصنعة الثالثة من القسيده الروائيه	۲	
۳	اخبار قراءات سبعه	الاجراءات العمليه	۲	
۴	تفسير شريف	جزء ۱۱ الى اخير بمسلم تفسير مدارك	۴	
۵	حديث شريف	نصف اول البخاري شريف	۲	
۶	فقه	ربع سوم هداية الخبير	۲	
۷	فن خطبات		۱	
۸	حکمت التشريع	بخش اول کتاب حکمت التشريع	۲	
۹	اصول دعوت		۱	
۱۰	تدريس اموزى	مطابق مؤسسات تربيه معلم	۲	
۱۱	اوضاع هاپيه	مدله الاحكام بتدريس	۲	
۱۲	عربى	اموزش زبان، معالوم، املاء و النشاء	۳	
۱۳	کمپيوتر	پروگرام Corel Draw	۲	
۱۴	انگلىسى		۲	
مجموعه ساعات			۳۹	

قرار شرح فوق نصاب تعلیمی تخصصی سمستر اول صنف چهاردهم مطابق نصاب تأیید شده وزارت محترم معارف ترتیب و عرض منظوری به مقام محترم تقدیم است.

Ek-37 Afghanistan Kıraat Yüksek Okulu 4. dönem ders programı.

جدول نصاب تعلیمی تخصصی درسی سمستر دوم صنف ۱۲ معهد عالی قراءات سنل ()

شماره	مضامین	کتاب - تفصیل مفردات پروگرام	ساعات هفته	ملاحظات
1	قراءات سبعه	شرح دعاه للاعلام الموسلمان - لغوش	6	
2	علم رسم الخط	کتاب فن علم الوقت	3	
3	اخبار قراءات سبعه	الاجراءات العمليه	3	
4	تفسير شريف	جزء 21 الى اخير قران تفسير مدارك	4	
5	حديث شريف	نصف دوم بخاري شريف	3	
6	فقه	ربع اخير هداية الخبير	2	
7	فن خطبات		1	
8	حکمت التشريع	بخش دوم کتاب حکمت التشريع	2	
9	اصول دعوت		1	
10	تدريس اموزى	مطابق مؤسسات تربيه معلم	2	
11	اوضاع هاپيه	معين الاحكام	2	
12	عربى	اموزش زبان، معالوم، املاء و النشاء	3	
13	کمپيوتر	پروگرام Corel Draw	2	
14	انگلىسى		2	
مجموعه ساعات			36	

قرار شرح فوق نصاب تعلیمی تخصصی سمستر دوم صنف چهاردهم مطابق نصاب تأیید شده وزارت محترم معارف ترتیب و عرض منظوری به مقام محترم تقدیم است.

Ek-38 Hâfiz Barakatullah Selîm (sağ) ve Hâfiz Haydârî (sol)

Ek-39 Hâfiz Habîbullah Nasrat Derzâbî

